

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TURGUT ÖZAL VE SÜLEYMAN DEMİREL'İN SİYASİ
LİDERLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hakan İNEL**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK**

Ankara-2014

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TURGUT ÖZAL VE SÜLEYMAN DEMİREL'İN SİYASİ
LİDERLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hakan İNEL**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK**

Ankara-2014

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI

Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

11/08/2014

Hakan İNEL

ONAY

Hakan İNEL tarafından hazırlanan “*Turgut Özal ve Süleyman Demirel’in Siyasi Liderliklerinin Karşılaştırılması*” başlıklı bu çalışma, 11.07.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (*oybirliği/oyçokluğu*) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Siyaset Bilimi* dalında *Yüksek Lisans* tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK

Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

Doç. Dr. Ramazan TAŞ

ÖNSÖZ

Tez konunun belirlenmesi ve çalışmamın gerçekleşmesinde yardımlarını esirgemeyen ve değerli katkılarıyla çalışmaya yön veren başta tez danışmanı hocam Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK olmak üzere üniversitemizin tüm saygıdeğer hocalarına teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca tez yazımım boyunca çalışma şartlarımın olabildiğince kolaylaşmasını sağlayarak moral desteğini hep hissettiğim sevgili eşime ve bu süreçte onlarla yeterince ilgilenemediğim halde bunu çok dert etmemeye çalışan çocuklarıma da şükranlarımı sunarım.

ÖZET

İnel, Hakan. Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Siyasi Liderliklerinin Karşılaştırılmalı Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Lider; gücü, ünü ve toplumsal konumuyla, belli zaman ve durumlar içinde, ilişkili bulunduğu küme ve toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirip yönetme yeteneği gösteren kimse olarak tanımlanmaktadır. Lider kavramının bir alt bileşeni de siyasi liderdir. Siyasi lider; siyasal topluluğun başında bulunarak, söz konusu topluluğu amaçları yönünde organize eden, üyelerin bireysel amaçlarıyla topluluk amaçlarını koordineli hale getiren ve üyelerde ortak bir bilinç oluşturarak siyasal topluluğu yükseltme çabası içerisinde olan kişidir.

Turgut Özal ve Süleyman Demirel isimleri Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan siyasi liderlerdir. Turgut Özal'ın 12 Eylül askeri darbesinde sonra gelen ilk sivil başbakan olması ve Süleyman Demirel'in de yeni Türkiye'nin inşasında üstlendiği roller bu iki ismi Türk siyasi tarihi için önemli figürler haline getirmiştir. Bu çalışmada Özal ve Demirel'in; bürokrasi ile ilişkiler, halkla ilişkiler ve uluslararası ilişkiler başlıklarında karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

Özal ve Demirel halkın içinden gelmiş, halkı çok iyi tanıyan liderlerdi. Liderlik ve politikaları açısından Demirel köylülüğü, Özal ise şehirliliği temsil etmektedir. Her ikisi de bürokraside önemli görevler üstlenmiş ve bürokrasiyi iyi bilen liderlerdi. Demirel, bürokrasiyi büyüten bir organik devlet yönetimi anlayışını benimsemiştir. Özal'da ise bürokrasiyi küçülten mekanik, liberal bir yönetim anlayışı kendisini göstermiştir. Özal, devleti bir şirket yönetiyor gibi yönetirdi. Buna karşın devlet işlerini Demirel'in daha ciddiye aldığı söyleyebiliriz. Uluslararası ilişkilerde Özal'ın biraz da konjonktürel sebeplerden soğuk savaş döneminin de sona erme süreciyle Demirel'in ihtiyatlı yönetim tarzını inisiyatifte çevirdiği söylenebilir. Demirel'in dengeleri gözetken ve 'idare etme' görüntülü dış politikası, Özal'da yerini dünya ile entegrasyona dayalı açılım hamlelerine bırakmıştır.

Anahtar Sözcükler: Turgut Özal, Süleyman Demirel, Liderlik, Siyasi liderlik, Bürokrasi

ABSTRACT

İnel, Hakan. The Comparative Analysis of Political Leaderships of Turgut Özal and Süleyman Demirel, Master Thesis, Ankara, 2014.

Leader is such a person that is able to lead the society with his fame, power and social position. Political leader is a sub-term of leader. Political leader is described as a person who is able to organize the society according to his and society's objectives by creating a common public awareness.

Özal and Demirel are two most important political leaders in Turkish politics. Turgut Özal's being the first civilian prime minister after a military coup on 12th of September 1980 and Demirel's role in re-construction process of new Turkey made them become important figures in the history of Turkish politics. In this study, Özal and Demirel are compared to each other after they are analysed in terms of their relations with bureaucracy, public and international political actors.

Both of them were not from aristocratic families and so they knew the public very well. As far as their leaderships and policies are concerned, Demirel represented rural life and Ozal represented urban life. Both of them took part in bureaucracy and they were experienced about it. Demirel followed the notion in which bureaucracy expanded its role in an organic state. On the contrary Ozal limited bureaucracy to a mechanical and liberal notion of governing. Ozal governed the state as if he was running a company. On the other hand, Demirel took the affairs in the state more seriously. As for the international relations, Demirel had cautious manner of governing with the effect of the cold war, but Ozal took some initiatives because the cold war ended in his time. Demirel kept the balances in the international politics but Ozal tried to integrate Turkey into the world.

Key Words: Turgut Özal, Süleyman Demirel, Leadership, Political Leadership, Bureaucracy

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİDERLİK VE SİYASİ LİDERLİK

1.1. LİDERLİK.....	4
1.1.1 Liderlik Tanımı.....	5
1.1.2 Liderlik Özellikleri.....	7
1.2. LİDERLİK TİPLERİ.....	12
1.2.1. Otokratik Liderlik.....	13
1.2.2. Demokratik ve Katılımcı Liderlik.....	15
1.2.3. Tam Serbesti Tanıyan Liderlik.....	16
1.2.4. Karizmatik Liderlik.....	18
1.2.5. Dönüşümcü Liderlik.....	19
1.2.6. İşlemsel Liderlik.....	20
1.3. SİYASİ LİDERLİK.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

BÜROKRASİ VE TÜRK KAMU BÜROKRASİSİ

2.1. BÜROKRASİ KAVRAMI.....	24
-----------------------------	----

2.2. CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRK KAMU BÜROKRASİSİ	26
2.3. TÜRK KAMU BÜROKRASİSİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL VE SİYASİ LİDERLİK

3.1. TURGUT ÖZAL VE HAYATI	30
3.2. TURGUT ÖZAL VE SİYASİ LİDERLİK.....	34
3.3. TURGUT ÖZAL'IN BÜROKRASİ İLE İLİŞKİLERİ.....	41
3.4. TURGUT ÖZAL'IN HALKLA İLİŞKİLERİ.....	47
3.5. TURGUT ÖZAL'IN ULUSLARARASI AKTÖRLERLE İLİŞKİLERİ	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÜLEYMAN DEMİREL VE SİYASİ LİDERLİK

4.1. SÜLEYMAN DEMİREL VE HAYATI	55
4.2. SÜLEYMAN DEMİREL VE SİYASİ LİDERLİK	59
4.3. SÜLEYMAN DEMİREL'İN BÜROKRASİ İLE İLİŞKİLERİ.....	65
4.4. SÜLEYMAN DEMİREL'İN HALKLA İLİŞKİLERİ.....	69
4.5. SÜLEYMAN DEMİREL'İN ULUSLARARASI AKTÖRLERLE İLİŞKİLERİ	72

BEŞİNCİ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL VE SÜLEYMAN DEMİREL'İN SİYASİ LİDERLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

5.1. BÜROKRASİ İLE İLİŞKİLER AÇISINDAN.....	79
5.2. HALKLA İLİŞKİLER AÇISINDAN.....	81
5.3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN.....	82
SONUÇ.....	84

KAYNAKÇA 90

KISALTMALAR

TÜSİAD	: Türkiye Sanayiciler ve İş Adamları Derneği
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
AP	: Adalet Partisi
DP	: Demokrat Parti
ANAP	: Anavatan Partisi
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
DSİ	: Devlet Su İşleri
YTP	: Yeni Yürkiye Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TABLÖLAR

Tablo 1: Liderlik Nitelikleri	12
--	----

GİRİŞ

Liderlik konusu, insanoğlunun var oluşundan beri hep önem arz etmiştir. İnsanlık, özellikle de insanların birarada yaşamaları ve sosyal hayatın oluşmasıyla birlikte lider insanlarca şekillenmiştir. İnsanların belirli bir hedefe ulaşmak için ihtiyaç duyduğu birlikte hareket etme ihtiyacı hep lider insanlar tarafından farkedilmiş ve onların liderlik özellikleri sayesinde fertlerin ihtiyaçları karşılanarak arzuları da yerine getirilebilmiştir.

İnsanların hem kişisel hem de içinde buldukları toplumun menfaatlerinin gerçekleşmesi, birlikte hareket etmeleri gerekliliğini ortaya çıkarır. Bu birlikte hareket, lider insanların bir hedef ortaya koymasıyla olur. İnsanları belli bir hedef etrafında toplamak da, onların kişisel istek, ihtiyaç ve menfaatlerini bilen ve onları belli bir grup etrafında toplayıp güç, istek ve cesaretlerini arttıran liderler sayesinde gerçekleşir.¹

Tarih sahnesinde yer alan topluluklara bakıldığında lider insanların onlar için önemini fark etmek hiç de zor olmayacaktır. Kimi zaman bir lider tarihte o topluluğa çağ atlatmış, kimi zaman da topluluklar liderlerinin yanlış hamleleriyle birlikte sonu gelmez hüsrana düşmüş ve tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Bu yüzden liderlik, üzerinde en çok çalışma yapılan konulardan birisi olmuştur. Hatta sosyal bilimlerde hemen hemen her alanda liderlikle ilgili çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, siyaset ve benzeri birçok alanda liderlik çalışmaları yapılmaktadır. Kişisel gelişimcilerin bile ciddi bir uğraşı alanı olmuştur liderlik ve bu alanda yapılan seminerler, kurslar insanların hep ilgisini çekmiştir.

¹Eren Erol (2005). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, Beta Yayınları, İstanbul, s. 411.

Kendi coğrafyamızda da bunun örnekleri görülmektedir. Mercek yakın tarihe tutulduğunda dalider özellikleriyle öne çıkmış bazı isimler öne çıkmaktadır. Bu çalışmada ülkemiz tarihinde hiç kimsenin inkâr edemeyeceği iki siyasi lider kişilik olan Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in siyasi liderlik özellikleri karşılaştırılarak literatüre bir çalışma olarak geçmesi hedeflenmektedir.

Beş bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde liderlik konusu incelenip literatürdekiliderlik tanımları verildikten sonra liderlik özellikleri ve liderlik tipleri incelenmektedir. Dolayısıyla karşımıza çıkan ve liderliği yakından ilgilendiren konular üzerinde durulacaktır.

Siyasi liderlik ülkemiz açısından da üzerinde ayrıca durulmaya değer önemdedir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında da bu önem yatmaktadır. Ülkemizde siyasetin en önemli unsuru olarak siyasi liderlerin aldıkları kararlar ve uygulamalar öne çıkmıştır. Hatta ülkemize özel olarak, demokrasi kavramını *siyasi lider demokrasisi* olarak da tanımlayan uzmanlar olmuştur.² Siyasi liderlerin ülke yönetiminde neredeyse tek başlarına aldıkları kararlarla baskın roller üstlenmesi, bu kavramın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü ülkemizde siyasi liderler kimi zaman söyledikleri birkaç cümle ile kimi zaman aldıkları ani kararlarla ülke gündemini hep alt üst etmişlerdir.

İkinci bölümde bürokrasi ve Türk kamu bürokrasisi konusu incelenerek Cumhuriyet'ten günümüze Türk kamu bürokrasinin belirgin özellikleri temel çizgileriyle ortaya konmuştur.

Çalışmanın üçüncübölümünde, Cumhuriyet sonrası Türk siyasi tarihinin tartışmasız en önemli birkaç isminden biri olan Turgut Özal'ın siyasi liderliği incelenmiştir. Her fırsatta “21. asır Türk asrı olacaktır” diyen ve hayatını buna adayan, en yalın ifadeyle *reformcu* denilebilecek Özal'ı tanımak aslında bu milletin uluslararası arenada varoluş mücadelesine şahit olmakla eşdeğerdir. Bu

²Metin Heper ve Sabri Sayarı (2008). Türkiye’de Liderler ve Demokrasi, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.5.

çalışma, liderlik ve özelde siyasi liderlik kavramı ekseninde ülkemizde inceleme ihtiyacını hissettiğimiz en önemli siyasi figür olarak Özal'ın siyasi liderlik özelliklerini inceleyerek literatüre bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Üçüncü bölümde, Özal'ın önce kısa bir özgeçmişi kronolojik olarak verilmiş ardından siyasi liderliği belirli başlıklar halinde incelemeye çalışılmıştır. Bir siyasi partinin kurucusu olması, iki dönem başbakanlık yapması ve Cumhurbaşkanlığı makamına yükselmesinin çok ötesinde ülkemizdeki yapısal değişikliğin ortaya çıkmasında oynadığı roller Özal'ı çok farklı bir yere oturtmuş ve Özen'in hakkında yaptığı çalışmada belirttiği gibi, dönemin dünya siyasetine hakim olmuş yapısı ve bu yapının oluşumunda kilit roller oynamış siyasi figürleri dikkate alındığında, Turgut Özal'ın Amerika Birleşik Devletlerinde Ronald Reagan, İngiltere'de ise Margaret Thatcher tarafından temsil edilen ve *yeni sağ* olarak da adlandırılan siyasi bir söylemin Türkiye özelinde temsilcisi olduğu söylenilebilir.³

Dördüncü bölümde de Süleyman Demirel'in siyasi liderliği incelenmiştir. Bugün bile hala herhangi bir devlet meselesinde *Acaba ne düşünüür?* diye fikirleri merak edilen, sözleri manşetleri süsleyebilen bir lider olan Demirel üzerinde birçok araştırmalar yapılmış, çok çeşitli tezlere konu olmuş ve olmaya da devam edecektir. Burada da Türk siyasi tarihinde 41 yaşında Başbakanlık koltuğuna oturmuş, 1965-1993 yılları arasında 7 farklı hükümette 12 yıl bu görevde bulunmuş 3 ihtilal ve 1 muhtıraya muhatap Demirel'in siyasi liderliği Turgut Özal'ın siyasi liderliğinin incelendiği başlıklarla ele alınmış ve Demirel'in siyasi liderliğinin temel karakteristik yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde ise Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in siyasi liderlik özellikleri, incelemeye konu olan başlıklar itibarıyla, karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

³EmreToros(Edt.) (2011),*Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri içinde Turgut Özal Hayriye Özen*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara,s.121

BÖLÜM I

LİDERLİK VE SİYASİ LİDERLİK

1.1.LİDERLİK

Merkezinde insan olan liderlik kavramı sosyal bilimlerin birçok alanında ilgi konusu olmuştur. Birçok alanda üzerinde araştırma yapılması, liderliğe çok çeşitli bakış açıları kazandırmış ve her alandaki araştırmacılar kendilerine göre liderlik yorumlamaları yapmışlardır.

Topluluğun olduğu yerde liderler olmuş ve her topluluk liderler tarafından yönlendirilmişlerdir. İlerleyen kısımlarda görüleceği üzere liderler, bulunduğu topluluk içinde, mevcut kimi özellikleriyle öne çıkan ve bu topluluğu belli bir hedefe yönlendirmek için onları ikna edebilen kişiler olmuşlardır. Bu en genel ifadeye birçok araştırmacı farklı yönlerden ilaveler yapmış ve liderlik kavramına çeşitli açılımlar getirmişlerdir.

Örneğin; Başaran⁴, liderliği bir *etkileme sanatı* olarak görmektedir. Başaran'a göre bir liderin toplumu etkilemesi ve bu etkisinin de sürekliliği toplumla lider arasındaki bir *ruhsal sözleşmeye* dayanmaktadır ve bu ruhsal sözleşmeyi etkinin devamı için elzem görmektedir. O halde kısaca lider, başkalarını etkileme gücü olan kimsedir.⁵

⁴İbrahim Ethem Başaran(1992). Yönetimde İnsan İlişkileri,1.Basım,Kadioğlu Matbaası, Ankara, s.99.

⁵Hasan İbicioğlu(1998). Türk Aile Sistemi Normlarının Üniversitede Okuyan Öğrencilerin Lider Özellikli Yetişip Yetişmemesine Etkisinin İncelenmesi ve Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama, SDÜ İİBF, Isparta, s.3.

Başkalarını etkilemenin diğerlerinin hayal olarak gördüklerinin gerçekleştirilmesi ile olabileceğini düşünenler de liderliği *hayalleri uygulama kabiliyeti* olarak ifade etmişlerdir.⁶

Liderliği güzelliğe benzeten Bennis⁷ liderliğin kolayca tanımlanamayacağını ama lider olan kişinin diğerlerinden kolayca ayrılacağını ifade etmekte çok haklıdır. Bunun içindir ki birçok bilimde liderlik incelemeleri yapılmış ve yüzlerce liderlik tanımı ortaya çıkmıştır.

1.1.1. Liderlik Tanımı

Adair'in⁸ ifadelerinde liderlik etmek *to lead*, liderlik *leadership* ve lider *leader* kelimelerinin Anglosakson kökü, *yol* ya da *yön* anlamına gelen *lead*dir ve bu kelime anlamını *Seyahat etmek* ve ya *gitmek* anlamına gelen *lead*en fiilinden alır. Anglosaksonlar bu kelimenin anlamını, insanların bu yolda veya yönde yaptıkları seyahatler olarak genişletmişlerdir. Bu kelimenin Pers ve Mısır dillerinde de aynı anlamda kullanıldığı tespit bilinmektedir. Yunancada karşılığı *hegemon* olup, Romalıların lider anlamına gelen *dux* kelimesinde olduğu gibi, *yol* ya da *seyahat* imajına denk düşmektedir. Latince 'de geminin dümencisi manasına gelen *gubena*törya da *governor* da (yönetici) bu anlam iyice netlik kazanmaktadır.

Kelimenin kökenini ve nasıl anlamını bulduğunu söyledikten sonra liderlikle ilgili yapılmış tanımlara da kısaca bir göz atılması yerinde olacaktır. Bu tanımlamalar, 1950'li yıllardan itibaren artan liderlik araştırmaları ile ortaya çıkmaya başlamıştır.⁹

⁶Mafnaz Afkhami, Ann Eisenberg ve Haleh Vaziri (2007). Kadınlar İçin Liderlik Eğitimi El kitabı, Çev. Zeynep Şişman, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı, İstanbul, s.17.

⁷Warren Bennis (2001). Bir Lider Olabilmek, Çev. Utku Teksöz, Sistem Yayıncılık, İstanbul, s.2.

⁸ John Adair (2005). Kışkırtıcı Liderlik-Inspiring Leadership, (Çev. Pelin Ozaner), Alteo Yayıncılık, Ankara, s.66.

⁹Uğur Zel (2011). Kişilik ve Liderlik, Nobel Yayıncılık, Ankara, s.109.

Liderlikle ilgili yapılan ilk tanımlamalardan birisini Hempfill ve Cons 1957 yılında, *ortak bir amaç etrafında bir topluluğu yönlendirmek için kişinin ortaya koyduğu davranışların tümü* olarak vermiştir.¹⁰

Stogdil ise 1974 yılında liderliği, *karşılıklı davranış ve fikir birliği ile yapıyı harekete geçirmek ve bu hareketi devam ettirmek* olarak tanımlamıştır.¹¹

Liderlik sözcüğü Oxford'un sözlüğünde de *bir grup insana liderlik edip diğerlerini etkilemek* olarak 1976 yılı baskısında ilk defa geçmiştir.¹²

Lider kelimesi, Türk Dil Kurumunu kaynaklarında ise, *gücü, ünü ve toplumsal yeri dolayısıyla, belli zaman ve durumlar içinde, ilişkili bulunduğu küme ve toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirip yönetme yeteneği gösteren kimse* şeklinde tanımlanmıştır.¹³

Tolan¹⁴ liderliği, *insanları belirli amaçlar etrafında toplayıp bu amaçların gerçekleştirilmesi için onları etkileyerek harekete geçirmek bilgisi ve kabiliyeti,* olarak tanımlamıştır.

Tanımların birçoğunda liderin diğer insanları etkilemesi öne çıkmaktadır. Bu şekildeki tanımlardan birinde yine liderlik *belirli şartlarda, belirli kişisel ve ya toplumsal amaçların gerçekleştirilmesi hedefiyle bir kimsenin diğerlerinin faaliyetlerini etkileyip yönlendirmesi* olarak verilmiştir.¹⁵

Liderlik, öncülük etme, yol gösterme, harekete geçirme, ekip ruhu oluşturma, birleştirici, motive edici, etkileyici ve yapılanlarla iz bırakabilme sürecidir.¹⁶

¹⁰Zel, *Kişilik ve Liderlik*, s.110

¹¹Zel, *Kişilik ve Liderlik*, s.110

¹²J. C. Rost, (1993). *Leadership for the Twenty-First Century*, Praeger, New York, s.38-42.

¹³Türkçe Sözlük (2005). TDK yay.s.1543.

¹⁴Barlas Tolan (1991). *Toplum Bilimlerine Giriş*, Feryal Matbaacılık, Ankara, s.424.

¹⁵Tamer Koçel (2010). *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayınevi, İstanbul, s.569.

¹⁶Salih Güney (2012). *Liderlik*, Nobel Yayıncılık, Ankara, s.36.

Liderlik örgütün amaçları doğrultusunda olması önemsenmeksizin, diğer insanların davranışlarını çeşitli hedeflere yönlendirmek için onları etkileme şeklidir.¹⁷

Alptekin'e¹⁸ göre ise her üye bir anlamda liderdir çünkü lider grup faaliyetlerinde etkisi olan kişidir.

Gül ve Şahin¹⁹, liderin grup üyelerinin ihtiyaçlarından etkilendiğini söyler ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda strateji belirler ve böylelikle lider gruptakilerin dikkatlerini çekerek onların enerjilerini bir noktaya toplayarak istenen yöne akışını sağlayan kişidir.

Herkes liderliğe kendi bakış açısıyla bakmış olsa da tanımların birleştiği ortak noktada liderin etrafındakileri etkilemesi ve onları herhangi bir baskı uygulamadan yani gönüllü olarak harekete geçirebilmesi kabiliyeti öne çıkmaktadır. Bu tanımlamalar lideri herhangi bir yöneticiden ayırmaktadır. Yönetici belirli kurallar çerçevesinde belirli bir görevlendirmeye ve ya seçimle kıymet kazanmış kimse olmasına rağmen liderde bu süreç fitri bir şekilde ortaya çıkmakta ve insanlar lider etrafında bir halka oluşturmaktadır.

1.1.2. Liderlik Özellikleri

Liderlik tanımlarında görüldüğü gibi lider, insanları etkileyen ve onları gönüllü olarak harekete geçiren kişidir. Bir insanın diğerlerini etkileyip harekete geçirebilmesi onda bulunan bir dizi özelliğinin sonucu olarak ifade edilebilir. Yani aslında liderlik bir sonuçtur. Bu durumda bir liderde bulunan ve ya bulunması gereken özellikler tespit edildiğinde karşımıza lider çıkacaktır. Bu konuda oldukça

¹⁷Halil Can (1999). Organizasyon ve Yönetim, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.194

¹⁸ MehmetAlptekin (1968). Kültür ve Liderlik, K.T.Ü İnşaat-Mimarlık Fakültesi Yayınları, Trabzon, s.34.

¹⁹ H. Gül, K. Şahin (2011). “Bilgi Toplumunda Yeni Bir Liderlik Yaklaşımı Olarak Transformasyonel Liderlik Ve Kamu Çalışanlarının Transformasyonel Liderlik Algısı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 25, s.239.

fazla araştırma yapılmış ve her bir araştırmacı, lider özelliklerine bir katkıda bulunmaya çalışmıştır. Liderliği özellikler üzerinden inceleyen bu yaklaşım, liderlik çalışmaları ilk olarak bu alanda yapıldığı için *geleneksel* yaklaşım olarak da bilinir. Yani liderlik çalışmaları, liderin öncelikle kişilik özellikleri üzerinden incelenmiştir²⁰. Zaleznik'e²¹ göre grup üyeleri farklı nitelikleri yönünden incelendiğinde lideri bulmak zor olmayacaktır.

Koçel²², liderlik sürecini, *lider, takipçiler ve şartlar arasındaki ilişkilerden oluşan karmaşık bir süreç* olarak adlandırmıştır. Bu konu üzerinde yapılan araştırmalarda ilk olarak üzerinde durulan nitelik, liderin sahip olduğu özellikleri ile grup üyelerinden farklı olduğudur.

Alanda yapılan araştırmalar liderlerin kişisel özellikleri olarak farklı listeler ortaya çıkarmaktadır. Adair²³ tarihte bu konuda yazılı ilk çalışma yapanları Sokrates, onun öğrencisi Ksenefon ve Platon'un en iyi öğrencisi Aristotile olarak kayda geçmektedir. Adair'in çalışmasında vurguladığına göre Ksenefon'un *Cyropaedia* adlı eserinde lidere ait özellikleri ılımlılık, adalet, akıllılık, yumuşak başlılık, soğukkanlılık, düşüncelilik, insanlık, sempati, yardımseverlik, cesaret, yüce gönüllülük, bonkörlük ve nezaket olarak sıralamıştır. Aristotile ise liderlik için dört niteliği yeterli görmüştür. Bunlar; adalet, ılımlılık, sağgörü, dayanıklılık olarak ifade edilmiştir.

Yakın zamana gelindiğinde 1920-1950 yıllarında geliştirilen psikolojik testler ile liderin sahip olduğu özellikler bulunmaya çalışılmıştır.²⁴ İlk araştırmalardan birinde liderlerin özellikleri şu şekilde ifade edilmiştir:²⁵

- Fiziksel özellikler: Enerji ve aktiflik,

²⁰ Peter Wright (1996). *Managerial Leadership*, Mackays of Chathan Pub., Kent, s.34

²¹ Abraham Zaleznik (1992). "Managers and Leaders; Are They Different", Harvard Business Review, Mart-Nisan, s.126-132.

²² Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, s.575

²³ Adair, *Kışkırtıcı Liderlik-Inspiring Leadership*, s.29.

²⁴ A.Gary Yukl (1991). "Leadership in Organizations", Prentice Hall, New Jersey, s.183.

²⁵ Richard Daft (1991). *Management*. Dryden Press. (Ill), 2nd ed. Chicago, s.373

- Zekâ ve yetenek durumu: Yargılama kabiliyeti, bilgi donanımı, konuşmada akıcılık, kesinlik,
- Kişilik özellikleri: Yaratıcılık, açık sözlülük, dürüstlük ve etik anlayış,
- İş ile ilgili özellikler: Başarı arzusu, önde olma isteği, sorumluluk alabilme, görev adamı olma,
- Sosyal özellikler: Dayanışma yeteneği, popülerlik, prestij, sosyallik, nezaket ve zarafet.

Liderler öncelikle bir dünya görüşüne sahip olmalı, çağın gidişatını detaylıca takip etmeli, bir memleket anlayışına sahip olarak, dünya ve memleket meseleleri ile ilgili topluma en doğru şekilde yön verebilmelidir.²⁶

Lider yaşadığı toplumu ve ya yönettiği örgütü çok iyi tanıyarak kültürünü benimsemeli, o kültürü okuma, izleme, hissetme, dinleme ve yorumlamalarla beş duyusunu ve hatta altıncı ve yedinci duyularla olayları gözlemlemelidir.²⁷

Ayrıca yapılan araştırmalarla, liderlerin kendilerini takip edenlere göre üstün nitelikleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır:²⁸

- Daha zeki olması
- Takip edilenlerle iletişim ve ilişkilerinin aksamaması,
- Daha yeterli olması
- Ortak amaçlarla daha fazla ilgili olması ve motive olması
- Ortak amaçlar ve izleyenlerin gücü ile ilgili daha iyi bir değerlendirme yapabilmesi.

Lider bu beş durumdaki üstünlüğü ile diğerleri tarafından benimsenir. Bu üstünlüğün zaafa uğraması ve ya ortak hedefler istikametinde kullanılamaması liderin kabul edilebilirliğini azaltacaktır. Tabi ki bunun tersi de doğrudur ve lider bu

²⁶ Şevket Süreyya Aydemir (1997). Lider ve Demagog, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.102.

²⁷ Terrence E. Deal, and., Peterson Kent D (1994). The Leadership Paradox: Balancing Logic and Artistry in Schools, San Francisco: Jossey-Bass A Wiley: 29.

²⁸ İbrahim Ethem Başaran (1982). Örgütsel Davranışın Yönetimi, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, Ankara, s. 61.

özelliklerini etkili kullanabildikçe kabul edilirligi artacak ve daha etkili hale gelecektir.²⁹

Bir başka kaynakta örgüt liderinin niteliklerine zekâ, sosyal olgunluk, kalımsal motivasyon, insan ilişkileri bağlamında bakılmıştır.³⁰ Yani liderler diğerlerinden daha zeki insanlardır, kendine güvenen, heyecanını kontrol edebilen, başarı ve yenilgi durumlarına hazırlıklı, çevresiyle uyum kurabilen kişilerdir. Başarılar onu motive etmekte ve ayrıca bir ödüle ihtiyaç duymadan başarıdan başarıya koşmaktadır ve tüm bunları yaparken çevresiyle iletişimde hiçbir sıkıntı yaşamamakta çünkü işlerin insan faktörüne bağlı oluşunu aklından çıkarmamaktadır.

Liderler, enerjisi, girişimciliği, özgür düşüncesi, adalet anlayışı, diğerlerine yardım etme isteği gibi düşünceleriyle bu konumlarını elde etmiş ve ayrıcalıklı bir konuma yükselmişlerdir.³¹ Zaleznik³²de kişisel enerji üzerinde durmuş ve liderlerin ortak amaca ulaşma konusunda böylelikle etkin olduğunu ve liderlerin fertleri bu enerji ile harekete geçirebildiğini söylemiştir.

İnsanları motive etmek, başarıya meyilli olmak, duygularını kontrol edebilmek, empati gösterebilmek ve bunlardan daha önemli olarak da kendisiyle ilgili farkındalığa sahip olmak da bir başka kaynakta liderde bulunması gereken özellikler olarak geçmiştir.³³

Ayrıca Doğan³⁴ ise kitabında liderde bulunması gereken özellikleri anlatırken birkaç araştırmacının aşağıdaki ifadelerini aktarmıştır:

²⁹ Başaran, *Örgütsel Davranışın Yönetimi*, s. 62.

³⁰ A.Selçuk Yalçın (1999). *Personel Yönetimi*, İstanbul: Beta Basım, s.202

³¹ Kemal Tosun (1990). *Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul Üniversitesi İ.İ.E.Ya., Ya. No:125, İstanbul, s.392.

³² Abraham Zalaznik (1977). "Managers and Leaders: Are They Different?", *Harvard Business Review*, Vol 55, No 3.74-75).

³³ Acar Baltaş (2001). *Ekip Çalışması ve Liderlik*, Remzi Kitabevi, 2. Bas., İstanbul, s.125

³⁴ Selen Doğan (2007). "Vizyona Dayalı Liderlik", *Kare Yayınları*, İkinci Baskı, İstanbul, s.34-35-36.

- Early, iyi bir liderde bulunması gereken özellikleri; dürüstlük ile saygınlık, dinleyip algılayabilmek, sorumluluk alıp karar verebilmek olarak ifade etmiştir.
- Byrd, liderin sahip bulunduğu beş temel özelliğe vurgu yapmıştır: önsüzü olma, vizyon sahibi olma, değerlere aykırı olmama, başkalarına yetki verme ve kendi kendini anlayabilme.
- Depree, dürüstlük, başkalarının fikirlerine değer verme, anlayışlı olma, ilişkilerde cesaretli olma, mizah duygusuna sahip olma, enerjik olma, her an hazır bulunuşluk, geçmiş olayları kavrayabilme, bugünden geleceğe bakabilme ve merak duygusu uyandırma gibi özellikleri lider özellikleri olarak sıralamıştır.

Ayrıca bir liderde olması gereken nitelikleri, liderliğin temel taşları olarak adlandıran Güney³⁵ takipçiler arasında ayrımcılık yapmama, iletişimci olma, amaç ve hedefler belirleme, demokratik ve eşitlikçi olma, yönetsel bazda duyarlı ve seçici olma, insani değerlere bağlı olma, sabırlı ve kararlı olma, ekip çalışmasına önem verme gibi özelliklere vurgu yapmıştır.

³⁵ Salih Güney (2012). Liderlik, Nobel Yayıncılık, Ankara, s.37-38

Görüldüğü üzere çok çeşitli liderlik nitelikleri üzerinde durulmuş ve birçok araştırmacı bu konuya katkı yapmıştır. Literatür taraması sonucunda karşılaşılan tüm nitelikler aşağıdaki tabloda bir araya getirilmiştir³⁶:

Tablo 1:Liderlik Nitelikleri

Zekâda üstünlük	Güvenirlilik
Uzlaşmacılık	Gündemi iyi okuma ve belirleyebilme gücü
Öğrenme yeteneği	Nezaket ve zarafet
Sadelik	Ciddiyet
Kendiyle barışıklık	Dayanıklılık
Eleştiriye açıklık	Prestij
Kendini iyi ifade edebilme	Amaçlardan sapmama
Tutarlılık	Üyelerini motive edebilmek
Teftiş kabiliyeti	Yargılama kabiliyeti
Sosyallik	Üyelerle uyumluluk
Şartlara uygun hedefler belirleyebilmek ve potansiyeli en iyi şekilde kullanabilmek	Analiz ve sentez kabiliyeti
Enerjik ve aktif olmak	Bilgi donanımı
Hitabet yeteneği	Açık sözlülük
Dürüstlük	Etik anlayış sahibi olmak
Başarıyı arzulamak	Sorumluluk alabilmek
Görev adamı olmak	Dayanışma yeteneği
Basiretli olmak	İyimser olmak
Hayalperest olmamak	Karar vermede titizlik
Kararlı olmak	Kendine güven
Başkalarına güven vermek	İnisiyatif sahibi olmak
Duyguda olgunluk	Başkalarıyla kolay ve nitelikli ilişki kurabilmek
Zamanı optimal kullanabilmek	Rasyonel ve esnek olabilmek

1.2.LİDERLİK TİPLERİ

Liderlik sürecini, sadece lider özelliklerini inceleyerek ele alan bu teori eleştirilere uğramıştır. Zaman içinde görülmüştür ki liderlik özellikleri olarak adlandırılan özelliklerin çoğuna sahip olsa da lider olamayan insanlar vardır.

³⁶ Richard Daft, (1991). Management. DrydenPress. (Ill), 2nd ed. Chicago, s. 373; İ. Ethem, Başaran (1982). Örgütsel Davranışın Yönetimi, Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, s.61; Bingöl, D, (1997), Personel Yönetimi (3 b.). İstanbul.s. 251; Eren Erol (2001).Yönetim ve Organizasyon Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar, İstanbul: Beta Basım. S. 466.

Böylelikle liderlik sürecinin tam olarak anlaşılabilmesi için takipçilerin davranışlarına ve liderin çeşitli durumlarda nasıl davrandığına bakılmaya başlanmıştır. Bu durumda karşımıza davranışsal liderlik teorisi çıkmaktadır.³⁷

Davranışsal yaklaşımda temel dayanak, liderlerin etkin ve başarılı olmasında, liderlerin kişisel özelliklerinden çok, onun liderlik esnasında karşılaştığı durumlarda verdiği tepkilerdir. Liderliğin bu yönüyle ilgili yapılan çalışmalarda, liderlerin davranışlarının temel eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Liderlerin etkinliğini ortaya çıkaran temel faktörler olarak liderlerin astları ile iletişimi, yetkiyi devretmesi ve ya devretmemesi, planlama ve kontrol biçimi, amaçları belirleme tarzı gibi hususlar karşımıza çıkmıştır.³⁸

Aslında tüm bu söylenenler ile davranış tarzlarına bakıldığında dört farklı liderlik etme şekli ortaya çıkmıştır. Bunlar otokratik liderlik, demokratik ve katılımcı liderlik, tam serbesti tanıyan liderlik ve karizmatik liderlik olarak adlandırılmıştır.

1.2.1. Otokratik Liderlik

En eski liderlik tiplerinden birisi olmasıyla birlikte sıklıkla görülen ve kullanılan liderlik tipidir. Burada güç yani karar alma yetkisi ve yönetim sadece lidere ait görülmektedir. Otokratik ve bürokratik özellikler gösteren toplumların bireylerinin beklentilerine uygundur. Burada liderler genellikle diğerlerini yönetim faaliyetlerinden uzak tutmaktadır. Takipçiler plan, program ve ya çeşitli politikaların belirlenmesinde söz hakkına sahip değildir. Bu da takipçilerin liderin verdiği görevleri yerine getirmekle sorumlu olduğunun ifadesidir.³⁹ Diğer bir ifade ile

³⁷ Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, s.577.

³⁸ J., Ownes (1976). "The Uses of Leadership Theory", *Management Organization and Human Resources*, (Eds: H. Hicks and J. Powell), McGraw Hill Book Comp, s.226.

³⁹ Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, s.437.

takipçilerin, genel amacı bilmesi gerekli görülmemekte ve hedefsiz de olsa sadece verilen işi yapmaları işleyiş açısından yeterli olmaktadır.⁴⁰

Geleneksel özelliklerin güçlü olduğu toplumlarda otokratik liderlik tipi kendini daha çok gösterir. Otokratik liderler sahip oldukları gücü, yani yönetme, karar verme ve tebliğ etme haklarını yerleşik teamüllerden alır.⁴¹ Bu hususa Ergezer⁴² de katkı yapmış ve liderin yapması gerekenlerin gelenekler tarafından belirlendiğinin altını çizerek yöneticilerin sınırları aştığında çeşitli engellemelerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Fertlerinin aileden başlayarak geleneksel yapıda eğitildiği ve kararların daima büyüklerin vermesinin alışkanlık haline geldiği toplumlarda, liderlerin tam yetkisini kullanması beklenecek ve bu şekilde otokratik liderlik özellikleri gösterenlerin liderliği hak ettiği düşünülecektir.⁴³

Otokratik liderin gücü tamamen üzerinde toplaması, onu kararlarında keyfi davranmaya yönlendirebilecektir. Bu tip liderlerin nedenini açıklamadan emirler verebilmesi, kendi kişisel düşüncesine göre ödüllendirme ve ya cezalandırma yapabilmesi takipçileri tarafından rahatsızlık sebebi olmaktadır. Çalışanların bu sıkı otoriteye düşmanlık besleme riski olsa da bu tip liderler işin bizzat başında olduklarında iş veriminin arttığı ifade edilmektedir.⁴⁴

Üyelerin bir birini denetleyecek bir ruh haline sokulması otokratik liderin başvurduğu bir yöntemdir. Üyelerin iletişimini sınırlandırarak, aralarında kurulabilecek koordineleri engellemek liderin tek adam olma durumuna katkı yapacak⁴⁵ ve böylelikle herkes birbiriyle rekabet içinde olacaktır.⁴⁶ Lidere bağlılığında şüphe olmayan otokratik toplumlarda bu durum liderin gücünü arttıracak ve nihayetinde daha rahat kararlar alabilmesini sağlayacaktır. Sonuca yönelik

⁴⁰ Alptekin, *Kültür ve Liderlik*, s.40.

⁴¹ Peters (1973). *Authority Responsibility and Education*, London, George Allen and Unwin, s.15.

⁴² Bahattin Ergezer (1992). *Liderlik ve Özellikleri*, Ocak Yayınları, Ankara, s.69.

⁴³ Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, s.438.

⁴⁴ Daft, *Management*, s.499.

⁴⁵ Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, s.437.

⁴⁶ Ergezer, *Liderlik ve Özellikleri*, s. 70.

kararlar alınırken tartışmaların olmaması liderin çabuk ve etkin kararlar alabilmesinin yolunu açacağı için, hedefe yürümek kolaylaşacaktır.

Ancak grup üyelerinin söz hakkının olmaması, ortak amaçlar doğrultusunda fikir yürütememelerine, bu durum da yaratıcılık özelliklerinin ortadan kalkmasına sebep olacaktır. Üyelerin ortak hedefler için fikir yürütememeleri aynı zamanda manevi tatminsizliği doğuracak ve bu durum da üyelerin yönetime tepki göstermeleriyle birlikte moralleri bozacak, iş verimini azaltacaktır. Suçlu arandığı böyle bir ortamda verilebilecek cezalar, çatışmaları doğuracak ve liderin otoritesine zarar verebilecektir.⁴⁷

1.2.2. Demokratik ve Katılımcı Liderlik

Üyeleriyle ilişkilerinde rehberlik ve ya öncülük rolü üstlenen liderin egemenliğini yasalardan aldığı liderlik tipidir. Karar alma mekanizması tek kişinin gücüyle işlememektedir. Bu tip liderler, işlerin belirlenmesi ve planlamasında, hedeflerin ve politikaların belirlenmesinde, üyelerden aldığı fikirlerle hareket etmeye çalışır, karar alma sürecinde her üyenin katılımını önemli görür.⁴⁸ Karar alma mekanizması üyelerin fikir ve düşünceleriyle oluştuğundan liderin diğerleriyle ilişkisini sorunsuz tutmaya çalıştığı aşikârdır. Aynı şekilde lider, takipçilerin de kendi aralarında rekabet halinde değil, işbirliği içinde olmasını desteklemektedir.⁴⁹ Yani bu tip liderlerin var olduğu gruplarda insani ilişkilere önem verilmesi ile üyelerin moralleri yüksek tutulacak, bu şekilde karar alma sürecinde herkesin etkin rol üstlenmesi arzu edilecektir.⁵⁰

Bu tip liderlerin astları üzerinde baskı kurmadan işleri yürüttükleri görülmektedir. Bu da iktidarlarını, yetkilerinin yanı sıra takipçileriyle birlikte

⁴⁷GüliseGökçe ve Ali Şahin (2001). “Örgütte Liderlik” Orhan Gökçe ve Ata Atabey (Eds.), Davranış Bilimleri Ders Notları, İ.İ.B.F Mezunları Derneği Yayınları, Konya, s 85-136, s.97;Eren, Erol (2004). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, İstanbul: Beta Basım.s.458.

⁴⁸ Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, s.437;Alptekin, *Kültür ve Liderlik*, s.42.

⁴⁹Ergezer,*Liderlik ve Özellikleri*, s.73.

⁵⁰James A. Stonerve Edward R.Freeman (1992). Management, PrenticeHall, New Jersey, s.417

oluşturduğu anlamına gelir.⁵¹ Ayrıca bu liderlik tipinde ceza yerine ödül sistemine önem verilmesi, takipçilerin fikirlerinden faydalanmakla birlikte onlara üzerine aldıkları işlerle ilgili sorumluluk ve yetki devredilmesi belirgin özelliklerdir.⁵² Böylelikle birçok fikir sahibi kendini ifade edebilecek ve grup için nitelikli kararlar alınabilmesi kolaylaşacaktır.

Demokratik ve katılımcı lider olmanın bazı sakıncalarını da şu şekilde sıralayabiliriz:⁵³

- Karar alma sürecinde katılımın artması, zaman kaybına yol açabilecektir.
- Herkesin fikrini ifade edebilmesi, uzman olmayanların belli konularda yanlış yönlendirmeler yapmalarına neden olabilecektir.
- Acil durumlarda karar alma zorlaşacağından verimlilik azalacaktır.

1.2.3. Tam Serbesti Tanıyan Liderlik

Liderlik etmede otokontrolün çok olduğu ve belki de bu yüzden çok fazla kullanılmayan bir liderlik tipidir.⁵⁴ Çünkü liderler bundan çok hoşlanmazlar. Bu liderlik tipinde takipçiler, alınacak kararlarda tamamen etkilidir. Burada liderin sorumluluğu çok yoktur, çünkü karar alma sürecinde çok aktif değildir. Liderler kendi amaçlarına ulaşmak için takipçilere bağımlıdır. Takipçilerin gayret ve motiveleri ile işler yürütülmektedir.

Bu tip liderler yönetim yetkisine en az ihtiyaç duyan liderlerdir. Kararlar grup üyeleri tarafından alınmakta, çeşitli üyelere oluşan gruplar yetkiyi üzerine almakta ve böylelikle otorite ve güç liderden çok üyeler üzerinde olmaktadır. Liderler

⁵¹Güney, *Liderlik*, s.213.

⁵²M. ŞerifŞimşek, Tahir Akgemci ve Adnan Çelik(1998). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Nobel Yayın, Ankara, s.140.

⁵³Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, s.439.

⁵⁴ZeyyatSabuncuoğlu ve MelekTüz(1998). *Örgütsel Psikoloji*, Bursa: Alfa Basım, s. 176.

üyelerin işleyişine karışmamakta ve üyelerin yönlendirmeleri ile hareket etmektedirler.⁵⁵

Gökçe ve Şahin'in⁵⁶ ifadeleriyle lider, *bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler şeklinde* bir ilke benimsemiş görünmektedir. Böylelikle üyeler üzerinde bir lider baskısı olmadan rahat çalışabilmektedir.

Üyelerinin serbestçe kararlar alabilmesi, üzerinde bir baskı hissetmeden fikir yürütebilmesi ve böylelikle işlere daha çok motive olup yaratıcılık özelliklerinin güçlenmesi, kabiliyetlerin açığa çıkması ve hatta gelişmesi, problem çözmede özgüvene ulaşılması bu liderlik tipinin faydaları olarak söylenebilir.⁵⁷

Günümüzde çok kullanılmayan tam serbesti tanıyan liderliğin sakıncaları da aşağıdaki gibi ifade edilebilir:⁵⁸

- Üyelerin farklı amaçlara yönelmeleri ile kargaşalara sebebiyet verilebilmesi,
- Alanında uzman olmayan üyelere oluşan topluluklarda iş verimliliğinin düşmesi,
- Çalışkan olmayan bireylerden oluşan topluluklarda işlerin hedefine ulaştırılmaması ve bunun neticesinde birbirini suçlayacak bireyler arasında anlaşmazlıklar hatta kavgaların çıkması,
- Kişisel başarının ön planda olması sebebiyle, grup başarısının istenilen düzeye getirilememesi.

⁵⁵Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, s.437;İsmail Türkmen (1999). Yönetim Zaman ve Yetki Devri Açısından Yönetimde Verimlilik, MPM Ya., Ya. No:519, Ankara,s.63.

⁵⁶ Gökçe ve Şahin, *Örgütte Liderlik*, s.95.

⁵⁷ Eren Erol (2001). Yönetim ve Organizasyon Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar, İstanbul: Beta Basım, s.489-490.

⁵⁸ Şimşek, Akgemci ve Çelik, *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, s.141; Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*,s.460; Doğan, *Vizyona Dayalı Liderlik*, s.69.

1.2.4. Karizmatik Liderlik

Liderlik davranışını inceleyen araştırmacılardan bazıları liderlik tiplerine ilave teorilerle açılımlar getirmişlerdir. Çünkü zamana ayak uydurmak isteyen örgütler, yönetim şekillerinde sık sık değişiklikler yapmışlar ve böylelikle liderlik etme şekilleri de araştırmalara konu olmuştur.⁵⁹

Karizmatik liderlik kavramını ilk defa Alman Sosyolog Weber kullanmıştır.⁶⁰ Bu kavramla Weber, liderin normal insanlardan ayrılan insanüstü güçlerine vurgu yaparak onu ayrıcalıklı yapan özellikleri üzerinde durmuştur. Yaratılıştan gelen üstün güç ve nitelikleri onu lider yapmıştır.⁶¹

Bu tip liderler, güçlü kişilik nitelikleri, özgüvenleri, cesaretleri ile takipçileri üzerinde hayranlık uyandırır ve böylelikle onları ikna ve motive edebilirler.⁶² Daha çok toplumların kriz zamanlarında kendilerini fark ettirir ve diğerleri tarafından kurtarıcı olarak adlandırılır, ona olan yüksek güven ile aydınlığa kavuşulacağına inanılır.⁶³

Aytürk⁶⁴, Allah vergisi olan olağanüstü kabiliyetlerin, takipçilerin itaat ve sadakatinde önemli rol oynadığını belirtmiştir. Böylelikle liderin grup üyelerini belli bir hedefe yönlendirmesi kolaylaşmış, ortak amaçlar için çalışma azimleri artmıştır.

Bu tip liderlerin takipçilerini peşinden sürüklemeye zorlanmadıkları açıktır. Çünkü takipçiler ona o kadar bağlıdır ki bir sözü hatta işaretleri emir kabul edilmekte, liderlerinin yapmak istediklerini gerçekleştirmek için var güçleriyle

⁵⁹C.,Jacobsen,ve J. House, R. (2001). "Dynamics of CharismaticLeadership: A ProcessTheory, Simulation Model, AndTests", TheLeadershipQuarterly, Vol. 10, No. 1, s. 75.

⁶⁰Yukl, *Leadership in Organizations*, s.203.

⁶¹Baltaş, *Ekip Çalışması ve Liderlik*, s.133.

⁶² Cemile Çelik ve Önder Sünbül (2008). 'Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması', Süleyman Demirel Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:3, s.52.

⁶³Ergezer, *Liderlik ve Özellikleri*, s.72.

⁶⁴ Nihat Aytürk (1999). *Yönetim Sanatı Başarılı Yönetim ve Yöneticilik Teknikleri*, Ankara: Yargı Yayınları, s.16-17.

çalışmaktadırlar.⁶⁵ Bunun sebebi olarak da takipçilerin, liderlerinde yanlışlık olamayacağına inanmaları, eğer bir yanlış varsa onu sadece uygulayıcıların yaptığına kendilerini inandırmış olmalarıdır.⁶⁶

Karizmatik liderlerin statükoya karşı oldukları ve bunu değiştirmek için çaba gösterdikleri, günü kurtarmak değil yarınlar için hedefler belirledikleri, genelde alışılmamış kural dışı davranışlar benimsedikleri ve gerektiğinde alanında uzman kişilere yetkiler verip onlara güvenerek çalışma tarzı belirledikleri ifade edilmiştir⁶⁷.

1.2.5. Dönüştürücü Liderlik

1978 yılında Burnstarafından yapılan çalışmada işlevsel liderlikle birlikte ele alınarak temelleri atılmış ve burada politik liderliğin türleri olarak ifade edilmiştir.⁶⁸ Conger'in⁶⁹ ifadesiyle de 1985 yılında Bass ve Avoliaotarafından tartışmaya açılmıştır.

Dönüştürücü liderlerin geleceğe ait vizyonları vardır ve bu vizyonlar çerçevesinde takipçileri tarafından iyi olacağına inandıkları kararları benimsetmeye çalışırlar.⁷⁰

Değişim ihtiyacına inanan dönüştürücü liderler, bu ihtiyacın fark edilmesi için çaba sarf eder, gruptaki nitelikli fertlerden başlayarak takipçilere bir vizyon belirler, çıkabilecek sıkıntılara anlık müdahale etmek amacıyla kontrol

⁶⁵ Sabuncuoğlu ve Tüz, *Örgütsel Psikoloji*, s.176.

⁶⁶ Ergezer, *Liderlik ve Özellikleri*, s.72.

⁶⁷ Esin Barutçu ve Ayten Akatay (2000). "Bilgi Toplumu ve Transformasyonel Liderlik", Selçuk Üniversitesi SBMYO Dergisi, 4:189-201.

⁶⁸ K. W., Kuhnert, P., Lewis, "Transactional and Transformational Leadership: A Constructive / Developmental Analysis", *Academy of Management Review*, Vol 12, No 4, s. 648-657, 1987, s. 648.

⁶⁹ A., Conger, J. (1999). "Charismatic and Transformational Leadership in Organizations: An Insider's Perspective on These Developing Streams of Research", *The Leadership Quarterly*, Vol. 10, No. 2, s. 151.

⁷⁰ Azize Ergeneli (2006). *Örgüt ve İnsan*, Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, Ankara, s. 235.

mekanizmaları oluşturur ve hedeflerine yürürler.⁷¹ Değişime önem verilmesi ve örgütlü çalışmanın liderin hareket tarzını belirlemesi sebebiyle, işletmelerin günümüz rekabet şartlarında bu tip liderlere olan ihtiyacını ifade edebiliriz. Dönüştürücü liderler, yapısal dönüşüme öncülük ederler.

Dönüştürücü liderler, takipçilerinin kabiliyetlerini açığa çıkarıp bir yandan özgüvenlerini arttırıp bir yandan da beklentilerin üzerinde performans göstermelerini sağlayacak şekilde motive ederler. Böylelikle grup üyeleri görevlerine daha fazla önem vermiş olacak ve görevlerini kişisel çıkarlarının üzerinde tutarak organizasyona katkısı artacaktır.⁷²

Son olarak yukarıda ifade edilenlere Aykut⁷³, dönüştürücü liderlerin cesaretli oldukları, takipçilerine güvenerek iş yaptıkları ve hayat boyu bir şeyler öğrenme eğiliminde oldukları ilavesini yapmıştır.

1.2.6. İşlemsel Liderlik

Günümüzde çokça karşılaşılan liderlik türlerinden birisi de işlemsel liderliktir. Hatta bu konuda daha iddialı ifadeleri Humprey⁷⁴ çalışmasında kullanmış ve günümüzün en çok karşılaşılan liderlik türü olarak not etmiştir.

Bu tarz liderlikte, çalışanlar para ve makam ile ödüllendirilerek, çalışma performansları arttırılmak istenmektedir.⁷⁵

Bu liderlik şeklinde yaratıcı düşüncelerin çok yer bulduğu söylenemez. Önceden başlamış ve süregelen faaliyetlerin daha nitelikli hale gelmesi ve

⁷¹ Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, s.484.

⁷² Aykut Berber (2000). “Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik Kavramı, Gelişimi ve Dönüşümsel Liderliğin Yönetim ve Organizasyon İçerisindeki Rolü”, *Yönetim*, C. 11, S. 36, s, 1-25, 2000. s. 33–50.

⁷³ Berber, *Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik Kavramı, Gelişimi ve Dönüşümsel Liderliğin Yönetim ve Organizasyon İçerisindeki Rolü*, s. 1-25

⁷⁴ J. H., Humphreys(2001). “Transformational and Transactional Leader Behavior”, *Journal of Management Research*, Vol. 1, No 3, s. 159.

⁷⁵ Erol, *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, s.440.

tamamlanabilmesi amacıyla iş yapma ve yaptırma tarzı benimsenmiştir. Bu sebeple yenilikçi fikirler karşılık bulamaz. Ancak geçmişteki faydalı işlerin ve geleneklerin yeni nesillere aktarılması gibi olumlu katkılarının olduğu ifade edilmiştir.

1.3.SİYASİ LİDERLİK

George ve Bennett'in⁷⁶de belirttiği gibi siyaset bilimi araştırmaları genellikle problemlilik olarak kabul edilirler. Siyaset biliminin bu problemlilik alanında ilk göze çarpan konu ise siyasi *liderlik* konusudur. Liderlik konusu her devlet tipi için oldukça önemli bir konudur. Bundan dolayıdır ki güçlü bir siyasi liderliğin devleti başarıya götüreceğine ve tam tersi bir durumda da yani zayıf bir siyasi liderliğin ise devleti başarısızlığa sürükleyeceğine inanılmaktadır.⁷⁷Siyasi liderliğin bu klasik pozitif ve negatif etki tasnifinden daha da önemlisi küreselleşme ile birlikte siyasi liderliğe getirilen tanımdır. Brysk⁷⁸, bu yeni siyasi liderliğe getirdiği tanımla küreselleşmenin; bilgi, üretim, yatırım, yeni fikirler ve uluslararası otoriteyi kendi içinde barındıran yeni uluslararası ve hatta ulus üstü liderlere ihtiyaç duyulmasına vesile olduğunu ifade etmektedir. Brysk'ın bu ifadelerini destekleyen Masciulli ve Day⁷⁹ile Keck ve Sikkink⁸⁰de küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni siyasi lider tipinde; uluslararası organizasyonlarla, ülkelerin bölgesel gruplarıyla ve küresel aktörlerle uyum içinde olmanın önemine vurgu yapmaktadırlar. Buradan hareketle küreselleşmenin de kendi lider modelini ortaya çıkardığını söylemek yerinde olacaktır.

⁷⁶Alexander L., George and Andrew Bennett (2005). Case Studies and Theory Development in the Social Sciences (Cambridge MA: MIT Press).

⁷⁷J., Masciulli, M. A., Molchanov & W. A., Knight (2009). Political Leadership in Context. The Ashgate Research Companion to Political Leadership, p3

⁷⁸Alison, Brysk (2002). Globalization and Human Rights (Berkeley: University of California Press)

⁷⁹Joseph Masciulli and Richard B. Day (2006). 'Governing a Global Community of Shared Risks', in Richard B. Day and Joseph Masciulli (eds), Globalization and Political Ethics (Leiden: Brill), pp. 681–706

⁸⁰Margaret E., Keck and Kathryn Sikkink (1998). Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics (Ithaca NY: Cornell University Press)

Siyasi liderliğin literatürde birçok tanımı yapılmıştır fakat bu tanımlarda en çok dikkat çeken özellik siyasi liderliğin çok boyutlu bir fenomen(*multidimensionalphenomenon*) olduğu gerçeğidir⁸¹. Bu ise King⁸² ve Greenstein'in⁸³ de belirttiği gibi *siyasi liderlik seçim sonuçları gibi somut getirileri olan çok nedenselli bir sürecin sadece bir parçasıdır*. Bu genel ifadeden sonra siyasi liderlikle ilgili yapılabilecek bir genelleme de siyasi liderliğin her zaman sosyal hayattaki liderliğin bir alt ünitesi olduğu gerçeğidir⁸⁴. Başka bir ifadeyle; siyasi liderlik sosyal hayattaki liderlikle ölçülmektedir. Bundan dolayıdır ki sosyal hayatta iyi bir lider olamayan bir bireyin siyasi anlamda iyi bir lider olması söz konusu olamamaktadır. Hatta Grint⁸⁵ gibi bazı akademisyenler sosyal liderliğe bir bütün, siyasi liderliğe ise parçanın parçası olarak bakmaktadırlar. Dolayısıyla siyasi liderlik sosyal liderlik evrensel kümesinde sadece bir kesim kümesi konumundadır. Fakat siyasi liderlikte söz konusu ülke veya bir grubun kaderi olunca, bir siyasi liderliğin; askeri, hukuki, dini ve ideolojik liderliklerle de bir kesişiminin olması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.⁸⁶

Sonuç olarak bakıldığında siyasi liderliğin sadece bir partinin genel başkanı veya bir grubun başkanı/lideri olmakla mümkün olamayacağı görülmektedir. Lider klasik ifadeyle *lead* yani yönlendirmek kelimesinden türemiş⁸⁷ olsa da insanları yönlendirebilmek için belli vasıfların lider olarak ortaya çıkan bireyler olması gerekmektedir. Çünkü liderlik uzun soluklu bir maratondur. Bundan dolayıdır ki toplumlar ve topluluklar arkasından gidecekleri liderde kendilerinden aşkın özellikler görmek isterler.

81 J., Masciulli, M. A., Molchanov, & W. A., Knight (2009). Political Leadership in Context. The Ashgate Research Companion to Political Leadership, p. 4.

82 Anthony King (2002). Leaders' Personalities and the Outcomes of Democratic Elections (New York: Oxford University Press)

83 Fred Greenstein (2004). The Presidential Difference: Leadership Style from FDR to George W. Bush (Princeton NJ: Princeton University Press)

84 Joseph Jr, Nye (2008). The Powers to Lead (New York: Oxford University Press). Peele, Gillian (2005), 'Leadership and Politics: A Case for a Closer Relationship?' Leadership, 1, 2, 187–204

85 Keith Grint (2005). Leadership: Limits and Possibilities (New York: Macmillan)

86 Aaron Wildavsky (2006). Cultural Analysis, ed. Brendon Swedlow, Dennis Coyle, Richard Ellis, Robert Kagan and Austin Ranney (New Brunswick: Transaction)

87 Adair, *Kışkırtıcı Liderlik-Inspiring Leadership*, s. 66.

Siyasi lider, siyasal topluluğun başında bulunarak, söz konusu topluluğu amaçları yönünde kanalize eden, üyelerin bireysel amaçlarıyla topluluk amaçlarını koordineli hale getiren ve üyelerde ortak bir bilinç oluşturarak siyasal topluluğu yükseltme çabası içerisinde olan kişidir.⁸⁸ Liderlerin siyaset süreci içerisindeki belirleyiciliği sadece Türkiye için değil, birçok ülke için de söz konusudur. Artık siyasetin temel aktörü siyasal partiler değil liderlerdir ve söz konusu bu gerçek siyasal sistemden bağımsızdır.⁸⁹ Ünlü bir kişi olarak politikacının, artık politik partiler arasındaki ayrımı geçersizleştirdiğini söylemek çok abartılı görünmekle birlikte, ünlü bir kişi olarak politikacının yükselişi ile politik partilerin düşüşü arasında kesinlikle belirgin bir korelasyon vardır.⁹⁰ Siyasal iletişimin odağında genel olarak siyasal liderler bulunur. Siyasal liderlik, siyaset kurumunun ve siyasal iletişimin en merkezi konumunda yer almaktadır. Gerçekten siyasal iletişim bağlamında doğru konumlandırılmış bir lider, bir partiye seçim kazandırabilir; elbette ki yanlış konumlandırılmış bir lider de seçim kaybettirir. Lidere rağmen seçim kaybedilebilir ama lidere rağmen seçim kazanmak ise zordur.⁹¹

Türkiye özelinde de siyasetin en önemli bileşeni hep siyasi liderlerin karar ve uygulamaları olmuştur. Hatta toplumun her alanında siyasi liderlerin öne çıkan rolleri ile siyasetin akışını alt üst edebilir oluşları, Türkiye'deki demokrasinin iddialı bir söylemle *siyasi lider demokrasisi* olarak tanımlanmasına bile sebep olmuştur.⁹²

⁸⁸ ÜmitArklan(2006). “Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik Ve Uygulamalı Bir Çalışma”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 16, Konya, s. 48.

⁸⁹ Nuran Yıldız (2002). Liderler, İmajlar, Medya, Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 81.

⁹⁰NeilPostman(1994). Televizyon: Öldüren Eğlence, Çev: Osman Akın-hay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 146.

⁹¹H.ÜmitDiker (2007). “Siyasal Liderlik”, <http://siyasal.org/content/view/608/80/>.

⁹²Heper ve Sayarı, *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, s. 8.

BÖLÜM II

BÜROKRASİ VE TÜRK KAMU BÜROKRASİSİ

2.1. BÜROKRASİ KAVRAMI

Bürokrasi Fransızca kaynaklı bir kelime olup ilk defa 1745'te Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından kullanılmıştır. Bürokrasi kelimesi *Büro* (*daire, memurlar*) ve *Krasi* (*güç, iktidar*) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Böylece bürokrasi *büroların iktidarı* anlamına gelmektedir.⁹³ Abadan⁹⁴ ise bürokrasi kelimesini biraz daha açarak geniş halk kitleleri tarafından benimsenen bu menfi tavır ve davranışların yanı başında *bürokrasi* teriminin devlet teşkilatı veya memurlar topluluğu anlamında da çokça kullanıldığını belirtmektedir. Yine Abadan'ın ifadeleriyle *bürokrasi*, umumiyetle teknik terim olarak bu tabiri kullananların zihninde kırtasiyecilik, sorumluluk yüklenmekten kaçınma, işlerin yavaş yürütülmesi, keyfi kararlar hatta idari yoldan baskı yapma nevinden tasavvurlar uyandırmaktadır.⁹⁵ Bürokrasinin tanımları çeşitlendirilebilir fakat devlet bürokrasisi dikkate alınarak yapılan daha dar tanımlarda bürokrasi kavramının anlamını bulduğu kitlenin memurlar olduğu görülmektedir. Bu anlamıyla, kamu faaliyetlerine hâkim olan örgüt, bu örgütün hiyerarşik olarak yapılanması ve faaliyetleri yürüten personelin bütününe aslında bürokrasi denilebilir.⁹⁶

Bürokrasi, siyasi sistemin bir parçası olan yönetsel yapıyı ve onun eylemlerini anlatmaktadır. Böylece bürokrasi politik toplumlardaki (merkezi yönetim ve yerinden yönetim kuruluşları) yönetimi ve kamu politikalarının uygulanmasını

⁹³ AhmetKabaklı (2002). Millete Vurulan Canlı Pranga, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 9.

⁹⁴ NerminAbadan(1959). Bürokrasi, A.Ü. S. B. F. Yayınları, Ankara, s. 7.

⁹⁵ Abadan, s. 7.

⁹⁶ YusufErbay (1997). "Bürokrasi , Bürokratizm ve Ülkemizde Bürokrat - Siyasetçi İlişkileri", Yeni Türkiye, Yıl : 3 Sayı : 13, s. 405.

ifade eder. Başka bir anlatımla bürokrasi, devletin yürütmeye ilişkin kolunun yapı ve faaliyetlerinden meydana gelir. Yapısal bir kavram olarak bürokrasi, devletin örgütsel görünümünü yansıtır. Her devlet, yasalarla belirlenen görevlerini yerine getirmek için ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde çeşitli örgütlenmelere gider. Bu devlet örgütlerine kamu bürokrasisi de denilir.⁹⁷

Bürokratik tarzda kadrolaşmış personelden oluşan özel kurumlar tarafından yönetim anlamında bürokrasi, modern devletlere özgüdür ve bürokrasiyle ilgili en derin çözümlenmeler, modernliğin beraberinde getirdiği köklü dönüşümlere tanıklık etmiş olan Weber'e aittir.⁹⁸ Bürokrasi, Weber⁹⁹'in tespit ettiği biçimiyle teknik anlamda diğer tüm örgütlenme biçimlerinden üstün olup, örgütlenme türleri içinde en rasyonel olanıdır.

Zaten bürokrasinin bir iktidar şekli gibi tanımlanması ve işleminin, kavramın ortaya çıkışı kadar eskiye dayandığı söylenilebilir. Bürokrasi teriminin ilk olarak kullanılmaya başlandığı 18. yüzyılda (1764) Fransız filozof Baron de Grimm bürokrasiyi, *bürokratın hâkimiyetindeki beşinci yönetim şekli* olarak tanımlamıştır.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti'nde birey ile devlet arasındaki ilişki, ataerkil devlet anlayışının tipik özelliklerini taşıyan *kul-efendi* ilişkisine dayanmaktaydı. Bu anlayışa göre devlet, baba; vatandaş da ona itaat etmesi gereken kul pozisyonunda bulunuyordu. Devlet yerine göre bir baba şefkati ile vatandaşına lütuflarda bulunurken, yerine göre de zorba bir tavırla, vatandaşını her türlü temel hak ve özgürlüklerden mahrum bırakıyordu.¹⁰¹ Osmanlı Devleti'ni miras alarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sivil ve asker bürokrasisi nihayetinde Osmanlı Devletinin bürokratları pozisyonundaydı. Bu durumda Osmanlı'da var olan devlet algısı da söz

⁹⁷Bilal Eryılmaz (2010). Bürokrasi Ve Siyaset, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 12.

⁹⁸Stephen Karlberg (2004). "Weber, Max (1864-1920)", (ed.) A Kuper ve J.Kuper, The Social Science Encyclopedia, Routledge. London.

⁹⁹Max Weber (1995). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, (çev.)Ö. Ozankaya, İmge Kitabevi. Ankara.

¹⁰⁰Michael Nelson (2003). "Bureaucracy", (ed.) A Kuper ve J.Kuper, The Social Science Encyclopedia, Routledge. London.

¹⁰¹Şerif Mardin (2003). Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 24.

konusu bürokratlar aracılığıyla cumhuriyete aktarılmış oldu. Cumhuriyet'in kurucuları durumundaki aktörlerin sahip olduğu otoriter tutumları ve devleti aşkın bir tahayyülde değerlendirmeleri, Cumhuriyet tarihi boyunca ana devlet ideolojisi olarak varlığını sürdürdü.

2.2. CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRK KAMU BÜROKRASİSİ

Yönetim bilimi/kamu yönetimi disiplininin ortaya çıkışı Türkiye'de 1950'li yıllara dayandırılır. Türkiye'de bu tarihte kamu yönetimi disiplininin inşasında önemli aşamalardan ilki, 1951 yılında Dünya Bankası tarafından hazırlanan ve Türkiye'nin "Yönetim Bilimi" ile tanışmasına neden olduğu söylenen *Barker Raporu* dur¹⁰². Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirecek olan mali politikaları ve yönetsel mekanizmaları incelemek amacıyla çalışan Dünya Bankası heyetinin hazırladığı bu raporda (1949) yönetimin aşırı merkezîyetçi bir yapıda çalışması sonucunda yetkilerin üst kademelerde toplandığı belirtilmekte ve mevcut yapı eleştirilmektedir. Raporda personel sorunları üzerinde durulmakta ve devlet hizmetlerinin bir revizyona tabi tutulması, buna göre görev dağılımı, maaş, emeklilik ve işe alma ile terfi usullerinin değiştirilmesi gereğine işaret edilmekte; ayrıca Devlet Personel Dairesi'nin kurulması önerilmektedir.¹⁰³

1960 yılı ve sonrasında dünyada meydana gelen teknolojik, ekonomik ve sosyal gelişmelerin yansıması sonucu, toplumun Türk kamu bürokrasisinden beklenti ve istekleri de farklılaşmıştır. Bu beklenti ve istekleri etkin, verimli ve kaynak israfına neden olmadan yerine getirmesi konusunda kamu bürokrasisinin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum merkezi idarenin ve yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Kamu idaresinde planlı döneme geçişle birlikte yeniden düzenlenme çalışmaları hız kazanmıştır. Belli dönemleri kapsayan planlar kapsamında 1960 sonrası dönemde çalışmalar yapılmış ayrıca yine bu dönemde kamu bürokrasisinin yeniden yapılanması için yerli kurum, kuruluş ve

¹⁰² Nuray Ertürk Keskin (2007). Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin "Köken" Sorunu. 10 12, 2007 tarihinde http://www.politics.ankara.edu.tr/tartisma_metinleri.php adresinden alındı

¹⁰³ Bedri Işıl (1965). Reorganizasyon ve Modern Sevk ve İdare., Ayyıldız Matbaası, s. 8.

uzmanlara araştırma, proje ve raporlar hazırlanmıştır. Kamu bürokrasisi bütün bu çalışmalarda ekonomik ve sosyal kalkınmanın itici gücü olarak görülmüş ve Türk kamu yönetiminin, görevlerini gereği gibi yerine getirebilecek bir yapıya ve işleyişe kavuşturulması amacıyla sık sık gözden geçirilip yeniden yapılandırılmasına başlanmıştır.¹⁰⁴

2.3. TÜRK KAMU BÜROKRASİSİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Bürokrasi, daha çok bürolarda çalışan görevliler eliyle yönetim¹⁰⁵ anlamına gelen;*burra* (*masaların üzerine serilen koyu renkli kumaş*) ve *kratos* (*egemenlik, yönetim*) kelimelerinden oluşan ve masaların ya da büroların egemenliği anlamına gelen bir kavramdır. Bu kelimeyle, ortaya çıktığı dönemde, memurların toplum üzerinde giderek artan egemenlikleri anlatılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁶

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin özellikle yönetim yapısı ile ilgili temel özellikleri üzerine kurulmuştur.¹⁰⁷

Bürokrasiye temel teşkil edecek kurumlarda Özellikle Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme döneminde yoğun bir yozlaşmanın görülmesi, yeni devletin kurulduğu dönemde, Osmanlı'nın mirasının düzeltilmesi gerektiği¹⁰⁸ gerçeğini ortaya koymuştur. Cumhuriyetin bürokratik yapısının bundan dolayı oldukça iyi analizler yapılarak ve kötü örneklerden dersler çıkarılarak kurulduğu söylenebilir.

¹⁰⁴ Tacettin Karaer (1987). Türkiye'de Merkezi Yönetimi Geliştirme Birimi Kurulmasına İlişkin Düşünce ve Girişimlerin Evrimi. Amme İdaresi Dergisi, 20(1), s. 63, G. Kalağan, (2010). Cumhuriyet Dönemi Türk Kamu Bürokrasisinde Yeniden Yapılanma ve Yönetimsel Reform Çalışmaları. Vizyoner Dergisi, 2(1), 65-84.

¹⁰⁵ Ömer Bozkurt, Turgay Ergun ve Seriy Sezen (1998). Kamu Yönetimi Sözlüğü. Ankara: TODAİE, s. 43)

¹⁰⁶ Bilal Eryılmaz (1995). Kamu Yönetimi. İzmir: Akademi Yayınları, s. 204.

¹⁰⁷ TurgayErgun ve Aykut Polatoğlu (1992). Kamu Yönetimine Giriş. Ankara: TODAİE Yayınları, s. 70.

¹⁰⁸ Burhan Aykaç (1997). Kamu Bürokrasisi ve Türk Kamu Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler. Ankara, s. 129.

Birçok alanda olduğu gibi Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı kabinesinde bulunan 11 bakanlık, Türkiye Cumhuriyetinin ilk hükümetinde de aynen yer almış, diğer kamu kuruluşlarının örgüt yapısı ve işleyişi değişikliğe uğramadan devam etmiştir.¹⁰⁹

Osmanlıdan miras alınan bürokrasinin Cumhuriyetin ilk yıllarında iki önemli işlevi bulunmaktaydı; reformları geliştirerek devam etmelerini sağlamak ve ekonomik kalkınmaya devletin öncülük etmesini sağlamak, bu amaçla bürokrasiye geniş imkânlar tanınmış ve hukuksal güvenceler verilmişti.¹¹⁰

Atatürk, Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda devlet bürokrasisi için makine modelini benimsemişti. Hiyerarşik bir temelde kadroların yasalara uygun hareket eden devlet memurlarından oluşması gerektiğini ve bu makinenin çalışmasında önemli bir çarkı oluşturan devlet bürokrasisinin kişisel olmayan bir organizasyondan oluşması gerektiğini belirtmiştir.¹¹¹

Çok partili hayata geçilmesi ile birlikte, 1950 yılında bürokrasinin konumunda önemli değişiklikler görülmüştür. Bürokrasi, siyasetçilerin öneminin arması ile birlikte, önemli güç kaybına uğramış ve yalnızca kamusal hizmet görmenin bir aracı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.¹¹² Demokrat Parti'nin izlediği politikalar sonucunda bu sürece ayrıca, hızla büyümeye ve gelişmeye başlayan girişimci sınıfın konumunda görülen değişiklikler de ivme kazandırmıştır. Bürokrasi bunun sonucunda, gerek maddi koşullar gerekse toplumsal statü bakımından bir düşüş yaşamaya başlamıştır.¹¹³ Buna rağmen bürokratlar üstlendikleri gardiyan rolünden genellikle vazgeçemediler. İktidardaki hükümetin kurallarıyla

¹⁰⁹ Aykaç, *Kamu Bürokrasisi ve Türk Kamu Personel Yönetiminde Bürokratik Eğilimler*, s. 161.

¹¹⁰ Eryılmaz, *Kamu Yönetimi*, s. 218.

¹¹¹ Metin Heper, (1999). "Atatürk ve Devlet Bürokrasisi", Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi. (M. J. Landau, Dü., & M. Alakug, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınları, s. 131.

¹¹² Eryılmaz, s. 221

¹¹³ Ergun ve Polatoğlu, *Kamu Yönetimine Giriş*, s.79.

yaşamak yerine, tehditler arttıkça yıllar önce kurulan “makınayı” çalıştırarak eski kast özelliklerini korumak için ellerinden geleni yaptılar.¹¹⁴

1980’li yıllar ise, hükümet programlarında bununla ilgili sorunlara çözümlerin arandığı ve bürokrasiye daha çok kırtasiyecilik anlamında bakıldığı dönem olarak geçmiştir.¹¹⁵1960’lı yıllarda,buna rağmen başlayan gelişmeler, bu dönemde de hızını artırmış ve özellikle memur sayısındaki artış ile birlikte bugünkü güçlü bürokrasiye ulaşılmıştır. Bakanlıklar, Başbakanlık,ve bunlara bağlı merkezi kamu kuruluşlarının sayıları artmış, kamu görevlisi sayısı kimi bakanlıkların 1983 yılında birleştirilmesine rağmen devamlı yükselerek¹¹⁶, bugünkü devasa büyüklükteki Türk kamu bürokrasisine ulaşılmıştır.

¹¹⁴Heper,*Atatürk ve Devlet Bürokrasisi*, s. 133.

¹¹⁵Eryılmaz, *Kamu Yönetimi*, s. 224.

¹¹⁶Ergun ve Polatoğlu, *Kamu Yönetimine Giriş*, s. 80.

BÖLÜM III

TURGUT ÖZAL VE SİYASİ LİDERLİK

3.1. TURGUT ÖZAL VE HAYATI

Turgut Özal ismi Türkiye’de genellikle Atatürk’ten sonra ikinci reformist olarak anılmaktadır.¹¹⁷ Atatürk’ün yıkıntılar arasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni kurması ile Turgut Özal’ın oturmamış bir demokrasi ve ekonomiye sahip olan Türkiye Cumhuriyeti’ni yeniden ihya etmesi arasında sürekli bir benzerlik bağı kurulmaktadır. Bundan dolayıdır ki Ataman’ın da ifade ettiği gibi pek çok akademisyen ve gözlemcinin kabulüyle gerçekleştirdiği bu yeniden yapılanma ve reformlar dolayısıyla Özal, Atatürk’ten sonra Türkiye’nin 20. yüzyıldaki en büyük ve en önemli devlet adamı olarak anılmıştır.¹¹⁸ Türk milletinin unutamadığı ve kendisine çok şey borçlu olduğu Turgut Özal’ın hayat hikâyesi cumhurbaşkanlığı resmi internet sitesinde şu şekilde anlatılmaktadır.¹¹⁹

1927 yılında Malatya’da doğdu. 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Mühendisliği bölümünü bitirdi. Elektrik İşleri Etüt İdaresinde görevlendirildi. 1952 yılında mühendislik ekonomisi alanında uzmanlık eğitimi için ABD’ye gönderildi. Türkiye’ye döndükten sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdür Yardımcılığı’na atandı.1961–1962 yıllarında askerlik hizmetini Millî Savunma Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu üyesi olarak yaptı ve Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulmasına katkıda bulundu. Bu sırada, Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde ders verdi. Bir süre Başbakanlık Teknik Uzmanlar Kurulu Üyesi olarak çalıştı ve 1967–1971 yıllarında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini yürüttü. Ayrıca Ekonomik Koordinasyon Kurulu, Para ve Kredi Kurulu, RCD Koordinasyon Kurulu ve AET Koordinasyon Kurulu başkanlıklarında

¹¹⁷Muhittin Ataman (2000). “Özalizm: Türkiye’de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü,” Liberal Düşünce, C.5, S. 19, ss. 53-63..

¹¹⁸Ataman, ss.53-63.

¹¹⁹http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/

bulundu.1971–1973 yıllarında Dünya Bankası’nda danışman olarak görev yaptı. Türkiye’ye döndükten sonra çeşitli sınaî kuruluşlarında çalıştı ve 1979 yılı sonlarına doğru Başbakanlık Müsteşarı olarak atandı. Aynı dönemde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini de vekâleten yürüttü. Türkiye ekonomisini liberalleştirmeyi hedefleyen ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen geniş çaplı programın hazırlanmasında önemli rol oynadı.12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden sonra kurulan hükûmete ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atandı. 1982 yılında bu görevinden istifa etti. 1983 yılında Anavatan Partisi’ni kurdu ve aynı yıl yapılan genel seçimlerde partisinin birinci gelmesi üzerine hükümeti kurmakla görevlendirildi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin 19. Başbakanı oldu. 1987 seçimleri sonrasında tekrar hükümet kurdu ve başbakan olarak görev yaptı.31 Ekim 1989’da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye Cumhuriyeti’nin sekizinci cumhurbaşkanı olarak seçilen Özal 9 Kasım 1989 günü bu görevine başladı.17 Nisan 1993 günü geçirdiği bir rahatsızlık sonucu görevi sırasında vefat etti.1954’te Semra Hanım’la evlenen Turgut Özal’ın üç çocuğu bulunuyordu.

Devlet hizmetinin en alt kademesinden, Cumhurbaşkanlığına kadar giden hayat hikâyesini Turgut Özal, kendi ağzından şu şekilde ifade etmiştir:¹²⁰

Ben orta halli bir ailenin çocuğuyum.Anadolu’da doğdum bütün geçmişimde kader çizgisine inanan bir kimseyim. Kader çizgim bana oldukça renkli bir yaşam verdi.Eğer bakılırsa; muhtelif yerlerde muhtelif okullarda okuduğum ve en son anda devlete geçtiğim dönem göz önüne alınırsa, devlet hizmetine en alt kademededen başladım. Yani sıra mühendisliğinden başladım. Kademe kademe şef, müdür, genel müdür, müsteşar, bakan, başbakan yardımcısı, başbakan ve neticede cumhurbaşkanlığına kadar geldim.Bütün bu gelişme ve kader çizgisi içinde, hayatımı hep kendi gayretimle, çalışarak elde ettim...

Turgut Özal, babasının memuriyeti dolayısıyla Bilecik’in Söğüt ilçesinde başladığı ilköğrenimini Silifke ilçesinde, Silifke ilçesinde başladığı ortaokulu Mardin’de, Konya’da başladığı liseyi Kayseri’de bitirdi. Yüksek öğrenimini İstanbul

¹²⁰ İsmet Binark (2008),Turgut Özal Hayatı ve Eserleri, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, Ankara, s. 47.

Teknik Üniversitesi'nde tamamladı.¹²¹ Bütün bu öğrenim hayatı, ülkenin değişik yörelerinden tecrübeler edinmesini sağlamış, halkı çok iyi tanımış, halkın beklentilerini karşılayacak ruh halinin onda belirginleşmesini sağlamıştı. Beşir Ayvazoğlu da Özal'ı anlatırken, onun daha çok bu yönünü yani bizden biri', halktan birini' yanını nazara verir:¹²²

Mimiklerinden jestlerine, sakallarından bıyıklarına, bakışlarından kullandıkları kelimelere kadar, her şeyleriyle adeta "Ben sizden değilim!" diye haykıran ve her nasılsa her devirde bir şekilde iktidarda kalmayı başaran adamlar vardır; aramızda hep bir yabancı gibi dolaşır, toplum olarak bize asıl kimliğimizi kazandıran ve çeşitli tezahürleriyle günlük hayatımızın ayrılmaz parçaları olan değerlerden veba görmüş gibi kaçarlar. Turgut Özalondan değil, "yerli" ve sempatik bir şişmandı; tatlı dili, tavırları ve yüz çizgileriyle, kahvede yarenlik ettiğimiz, camide aynı safta namaz kıldığımız, mahallede selam verip saygı gösterdiğimiz adamlara benziyordu, yani bizden biriydi. 1983'te kendisine geçit vermemeye kararlı güçlere rağmen kazanmasının sırrı önce şahsiyetinin bu hususi renginde ve çizgilerinde aramak gerekir.

Turgut Özal'ın kısa hayat hikâyesi yukarıda resmedildiği gibi olsa da Özal'ın nasıl bir zamanda ve zeminde Türkiye'yi teslim alarak icraatlarını uygulamaya başladığının da bilinmesi önem arz etmektedir. Özkazanç¹²³, Özal'ın içinden geçerek iktidara yürüdüğü 1980'lerin Türkiye'sini şu şekilde resmetmektedir:

1980li yıllar Türkiye'de bir dönüm noktasını ifade etmektedir. "1970'lerin sonundan itibaren batılı ülkeler refah devletinin radikal soldan sıkıştırılmasına karşı otoriter-popülist bir tepki gösterip yeni sağa doğru kayarken, iç savaş boyutlarına varan çok daha şiddetli bir çatışma yasayan Türkiye'de egemenlerin reaksiyonu açık bir askeri darbe biçimini almıştı. Dolayısıyla 1980 sonrasında Türkiye, küresel kapitalizmin yeni evresine öncelikle darbe eşliğinde başlatılan bir pasif devrim yoluyla yapısal uyum göstermeye zorlandı. Böylece 1980'ler Türkiye tarihine kapitalizmin derinleşmesi ve giderek burjuva hegemonyasının gelişmesinde önemli bir atılım

¹²¹ Binark, *Turgut Özal Hayatı ve Eserleri*, s. 35.

¹²² Aksiyon dergisi, 20.04.1996, sayı:976,

http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/columnistDetail_getNewsById.action?newsId=1489, erişim tarihi:29.05.2014

¹²³ AlevÖzkazanç (2007). *Siyaset Sosyolojisi Yazıları*, Dipnot Yayınlar, Ankara.

evresi olarak geçti. Küresel kapitalizmin gelişim dinamikleriyle güçlü bir rezonans haline gelen Türkiye, kendine has bir yeni-liberal dönüşüme sahne oldu.

Özkazanç'ın yukarıda ifade ettiği bir ortamda Özal, aktif politik hayatına, 1977 yılı seçimlerinde Necmettin Erbakan'ın genel başkanı olduğu Milli Selamet Partisi'nin İzmir adayı olarak adım atmış, fakat seçimleri kazanamamıştır. Daha sonraki politik kariyerinin geri kalanında da İslamikesimle bağlarını hiç koparmamış olmakla birlikte ekonomik politikalar anlamında Milli Selamet Partisi'nin politikalarının çok dışında bir çizginin temsilcisi olmuştur¹²⁴. Özal politik kariyerinde asıl yükselişi 12 Eylül 1980 sonrasında darbehükümetinde aldığı görev sonucunda olmuştur. 1980-1982 yılları arasında Bülent Ulusu Hükümeti'nde Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev yapmıştır. 22 Haziran 1982 tarihinde patlak veren ve kamuoyunda büyük tepki toplayan “Banker Skandalı”ndan sonra bu görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Özal bu tarihten sonra politik hayatına 20 Mayıs 1983 tarihinde kurduğu Anavatan Partisi'nin lideri olarak devam etmiştir. Milli Güvenlik Kurulu'nun 1 Kasım 1980 tarihinde “demokratikleşme programı” olarak adlandırılacak bildiriye dayanarak açıkladığı “demokrasi takvimi”ne göre, 1983 yılında da genel seçim olacağı kararı verilmiştir. Sadece üç partinin katılmasına izin verilen 6 Kasım 1983 genel seçimlerinden (Turgut Sunalp'ın sağ-devletçi Milliyetçi Demokrasi Partisi, Necdet Calp'ın sol-devletçi Halkçı Parti ve yeni bir oluşum olarak sunulan ANAP) Anavatan Partisi birinci parti olarak çıkmış ve Özal Türkiye'nin 19. Başbakanı olmuştur. Darbe hükümetinin, yeni kurulan diğer partilere veto uygularken ANAP'ın seçime katılmasına izin vermesine zorlayan etkenler olarak, Ulusu hükümetinin izlediği ekonomi politika ve içinde yer aldığı, geliştirmek istediği uluslararası ittifaklar gösterilmektedir. Özal hem 24 Ocak Kararlarının mimarı olması sıfatıyla darbenin ekonomik uygulamalarını yöneten, hem de tam bu nedenle ABD tarafından açıkça desteklenen bir kişi olması nedeniyle, ön plana çıkmıştır¹²⁵.

¹²⁴ M. Hakan Yavuz (1997). Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey. Comparative Politics, s. 63-82.

¹²⁵ Alev Özkazanç (1998). Türkiye'de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü, Mürekkap, No:10-11. s. 217.

3.2. TURGUT ÖZAL VE SİYASİ LİDERLİK

Bu başlık altındaki analize geçmeden önce Turgut Özal'ın siyasete niye girdiği, daha da ötesinde niye bir parti kurmak gibi zahmetli bir işe giriştiğinin çok iyi anlaşılması gerekmektedir. Yukarıdaki satırlarda kısaca anlatılan hayat hikâyesinden de anlaşılacağı üzere bir banka memuru babanın çocuğu olan Turgut Özal böylelikle Anadolu'nun birçok beldesini görmüş, çok farklı insanlarla tanışmış ve memleketinin sorunlarını bizzat yaşayarak bir öğrenim hayatı geçirmiş ve bunların tümü onda ciddi bir tecrübe oluşturmuştur. Aynı şekilde devletin imkânlarıyla iş hayatında çok büyük sorumluluklar üstlenmiş ve çok önemli kurumlarda uzmanlıklar yapmıştır. Zaten kendisi de bu yola girişmesini en yakınlarından olan ve başbakanlığı zamanında kabinesinde bakan olarak da görev alan Vehbi Dinçerler'e ifade etmiştir¹²⁶.

Ben burayım şimdi. Bu memleket beni büyüttü, okuttu, başkalarının arasından seçti, imkân verdi, fırsat verdi. Hem para harcadı, hem yetki verdi. Çok büyük tecrübem var. Benim tecrübemde Türkiye'de kimsede yok diyebilirsiniz. Ben bu tecrübenin gereklerini yerine getirmeden milletime hizmet sunmadan, gidersem öbür tarafa, huzur u mahşerde, bana sual ederlerse, sen her şeyi aldın, millete de bir şey vermedin? Ne cevap vereceğim?

1970'li yıllar tükenirken ülke cumhuriyet tarihinin en zor dönemlerinden birine girmişti. Dünyadaki değişen dengelere uyum sağlayacak tedbirlerin bir an önce alınamaması, döviz stoklarının erimesi ve ödemeler dengesinde ciddi sorunlara sebep olmuş ve ekonomi durma noktasına gelmişti. İşte bu dönemlerini ABD de Dünya Bankası'nda danışmanlık yaparak geçiren Turgut Özal, hep ülkesinin problemlerini düşünmüş ve yapılması gereken reformların temel ilkelerini, temel felsefesini yazılı olarak hazırlamış ve yakınındaki isimlerden Vahit Erdem'in anlattıklarına¹²⁷ göre bu çalışmalarını dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e de

¹²⁶MuhammetKöseçik (2013). Konferans Metinleri 2, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 192.

¹²⁷YusufTümtürk (2008). Yeni Türkiye'nin Mimarı, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, Ankara, s. 44

iletmiştir. Kurtuluş programı niteliğindeki istikrar tedbirleri daha sonra 24 Ocak Ekonomik Kararları adıyla anılır olacak ve Turgut Özal'ın ülkeye dönüp Demirel'in ona Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini teklif etmesi sürecini ortaya çıkaracaktı. Aynı zamanda Başbakanlık Müsteşarlığı görevini de götüren Özal DPT müsteşarlığını vekâleten götürecekti ve 24 Ocak Kararlarının uygulanmasına başlanacaktı.

24 Ocak kararlarıyla Özal, ekonomideki ileri görüş ve ehliyetini, bir çare ve operasyon adamı olduğunu vurguladı. Bu kararların alınması ve uygulamaya konulması, *ekonomi ilmi* ne tamamen vakıf olan, uygulamada da cesur ve kararlı bir tutuma sahip olan Turgut Özal'ı dünya çapında tanınır ve popüler hale getirdi. Artık Özal, halkın isminden sitayişle bahsettiği, ekonomik tedbirleri hayranlıkla izlenen, ileri görüşlü bir politikacıydı¹²⁸.

24 Ocak kararları istikrarlı bir şekilde uygulanmış ve ülkede ekonomik anlamda hissedilir bir iyileşme yaşanmaya başlamıştı. Yağ, tüp gaz benzin bulmakta zorlanıldığı, halkının kuyruklarda yoklukla bunaldığı günlerin yerini kısa sürede her şeyin bollaşıp, karaborsanın ortadan kalkması almış, bereketli günler gelmişti. Ülkeye dünyadan kredi akmaya başlamış ve bu güven ortamında ülke borçları ertelenmeye başlamıştı ki 12 Eylül 1980 sabahı Türkiye bir darbeyle uyanacaktı.

Kenan Evren yönetimindeki Türk Silahlı Kuvvetleri ülkede idareyi her yönüyle ele almıştı ama ekonomik istikrar tedbirlerinin devam etmesini istiyordu ve bunun uygulanması için de Turgut Özal'ı göreve çağırdı. Bu amaçla da Başbakanlık Yardımcılığı teklif edilen Turgut Özal elinin daha güçlü olmasını istiyor ve teklifi hemen kabul etmeyip bu süreçte maliye ve ticaretin de kendisinde olması gerektiğini yıllar sonra esprili bir şekilde şöyle ifade etmiştir:¹²⁹

Bana bu görevi teklif ettikleri zaman Evren Paşa bir tarafta, bir tarafta da Nurettin Ersin vardı. O dönemde Bülent Ulusu'dan önce kabineyi Turan Feyzioğlu'na

¹²⁸ Acar Tuncer (1986), *Yurt Hizmetinde Lider Özal ve Anavatan, Doğruluk Matbaacılık, İzmir*, s.6.

¹²⁹ Tümtürk, *Yeni Türkiye'nin Mimarı*, s. 48

kurduracaklardı. Rahmetli Feyzioglu dedi ki: “ Size Devlet Bakanlığı ve Dış İktisadi İşler görevini vereceğim...” “ Ne yapacağım” dedim. IMF ve Dünya Bankası ile ilişkileri yürüteceğimi söyledi... Ben bunun üzerine dedim ki Feyzioglu’na, “Siz herhalde benim ne yapacağımı bilmiyorsunuz. Açık söyleyeyim bu görevi kabul etmem” dedim. Başbakan yardımcılığı ile birlikte maliye ve ticaretin de bize bağlanmasını istediğimi söyledim. Rahmetli Feyzioglu: “Bu anayasaya aykırı” dedi. Ben de güldüm... “Nasıl anayasaya aykırı oluyor, Sayın Kumandanlar burada değiştirsınler anayasayı aykırı olmaz” dedim... daha sonra kabineyi Ulusu’nun kurmasını kararlaştırdılar ve çalışmalara başladık...

Aslında siyasete oldukça mesafeli durmaya çalışmış ve bunu yakınlarındakilere farklı zamanlarda ifade etmiştir. Ama ülkenin içinde bulunduğu durum onu hep ülke için çalışması zorunluluğunu hissettirmişti. Buraya kadar anlatılanlar Turgut Özal’ın biraz da mecburen bu görevleri kabul ettiğinin ifadesidir. Ülkeye hizmet etmek onun ideali olmuştur ama bunu siyasete atılarak yapmayı çok düşünmemiştir. Mehmet Keçeciler de buna özellikle vurgu yapar.¹³⁰

Bir gün siyasete girmesi yönünde Özal’a ısrar edince; “Bana bak Mehmet, ikide bir beni arkamdan siyasete itip durma” dedi. “Ben siyasete girmem, bak İsmet İnönü milli şef ilan edildiği partisinin üyeliğinden çıkarıldı ve öyle öldü. Bugünkü liderlere bak hepsi hapiste... Bu memlekette Menderes’i, Polatkan’ı ve Zorlu’yu astılar. Ben onları tanıyordum, hepsi iyi adamlardı. Bu memlekette siyaset, adam yeme makinesidir. Zaten kalbimdeki üç damarım kapalı, dolayısıyla sağlığım da siyasete elverişli değil. Şu an siyasetteki kişiler sanki bulunduğu makamı bir nevi atlama tahtası, siyasete geçiş manevrası olarak kullandığını zannederler, bunu istemiyorum. Ben askerlerle geldim, askerlerle gideceğim” dedi. Yani o zamanlar Özal, siyaset yapmaya hiç niyetli değildi.

Burada ortaya çıkan temel felsefe, parti kurma ve siyasete atılmanın Turgut Özal için başlıca ve belki de tek sebebi milletine hizmet etme arzusuuydu. Yani O’nun derdi “*birileri gitsin de ben geleyim ve bu makamlara ulaşayım*” değildi. Ama zaman içinde görülecektir ki Turgut Özal için siyasete girmek de mecburi istikamet olmuş, ülkeye bu şekilde hizmet etmenin gerekliliğine inanmıştır.

¹³⁰Tümtürk, *Yeni Türkiye'nin Mimarı*, s. 39.

Turgut Özal'ın siyasete atılma düşüncesinin "*Siyasetin ya başında olurum ya dışında*" diye oluştuğunu belirten yakın çalışma arkadaşlarından Ali Coşkun, siyasete girmeden önce Anadolu'da halkın nabzını tutarken, aklındaki siyasi parti fikrine ilk şahit olanlardan biridir ve bir hatırasını şöyle paylaşır:¹³¹

... Darendeli Hacı Hulusi Efendi ile haberleşen Özal, onunla görüşmek ister, ancak toplantı uzayınca randevular iptal edilir. Şeker Fabrikasında camiye namaza gittiklerinde Hacı Hulusi Hocaefendi, onları karşılar: "Madem siz gelemediniz, ben geleyim dedim." der ve namazdan sonra koyu bir sohbet başlar. Turgut Bey Arapça bir gazeteyi uzatır Hocaefendi'ye okuması için. Özal'ın ekonomi kararlarını anlatmaktadır gazete. Mayıs 1982'de Özal başbakan yardımcısı, başbakan ise Bülent Ulusu'dur. Özal, sohbet sırasında şunları söyler: "Birçok konuyu hallettik, eğer sahip çıkmasalar bunları yapamazdık. Ama askeri darbeyle dünyada hangi ülkeye gitsem, hangi konuyu götürsem, bize işte bir ihtilal hükümetinin başbakan yardımcısı olarak bakıyorlar, çok zorluk çekiyoruz. Bunu düzeltmek mümkün değil. Mutlak surette seçimle demokrasiye dönmemiz lazım. Halk, ekonominin önde gelenleri, uluslararası temsilciler nereye gitsem, benim bir parti kurup siyasi hayatı devam ettirmem isteniyor. Ne dersiniz?" Hulusi Efendi, gülümser: "Bu durumda işleri yarım bırakırsan vebal altında kalırsın, inandığın arkadaşlarla bu yola devam et."

Turgut Özal, bu yüzden Anavatan Partisini kurmaya karar verdiğinde iktidara hazır bir donanıma, ülkeyi yönetecek vizyonave o ana kadarki tecrübelerinden edindiği büyük bir bilgi birikimine sahipti. İktidar olduğunda elinde projeleri hazırды. Bu yolda ona yardımcı olacağına inandığı, ekonomide, siyasette ve ya kısacası bürokrasinin her biriminde belirli tecrübeye sahip, aynı zamanda özel sektörü de çok iyi tanımış donanımlı, iyi yetişmiş uzmanları çok seçici bir şekilde yanına alarak kadrosunu kurdu. Projelerini hayata geçireceğine inandığı kişileri milletvekili adayı yaptı ve ardından iktidar olduğunda da bunların en nitelikli olanlarını da kabinesine aldı.¹³²

¹³¹ FatihUğur (2011). Özlenen Demokrat Turgut Özal, Zaman Kitap, s. 105-106.

¹³² Mehmet Ali Birand ve SonerYalçın (2001).The Özal, Bir Davanın Öyküsü, Doğan Kitapçılık, İstanbul, s. 204-221.

Turgut Özal ismi, hemen hemen her Türk'ün kendi iç dünyasında farklı anlamlara sahip olsa da Turgut Özal ismi siyasetle özdeşleşmiş bir isimdir. Başka bir ifadeyle Turgut Özal siyasi bir kişiliktir. Her siyasi kişilik gibi Turgut Özal'ın da kendine has bir siyasi liderlik anlayışı ve bunun doğal sonucu olan bir yansıması mevcuttur.

Turgut Özal'ın Türk toplumunda kişisel özellikleri ön plana çıktığından dolayıdır ki siyasi liderliği her zaman ikinci planda kalmıştır. Turgut Özal'ın siyasi liderliğinin kendi kişiliğinde yattığını ifade eden Laçinerşunları belirtmektedir¹³³:

Turgut Özal'ın kişiliği Özal politikalarının şekillenmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Özal her şeyden önce çok yönlü bir kişidir: Bir yandan özel sektörde yakın bağlar kurmuş ve özel sektör mantığını benimsemiştir, diğer taraftan ise bürokrasideki geçmişi nedeniyle devlet mekanizmasını yakından tanımaktadır. Örneğin 1967-1971 yılları arasında DPT Müsteşarlığı yapmıştır (Yılmaz, 1999: 89-101). Ekonominin bu iki farklı boyutuna ek olarak uluslararası finans merkezleri ve kurumları ile olan ilişkileri de IMF ve Dünya Bankası ile olan yakın mesaisinin doğal bir sonucu olarak son derece gelişmiştir. Örneğin 1971-1973 yılları arasında Özal Dünya Bankası'na danışmanlık yapmıştır. Özal'ın ekonomik ve siyasi kararlarda büyük bir etkisi bulunan Amerikan hükümeti ile olan ilişkileri de gelişmiş bir düzeydedir: Türkiye'nin kalkınması için 'Amerikan modeli'ni benimseyen Özal, dış politikada da ABD ile birlikteliği samimi olarak savunmaktadır. Öyle ki, bir dönem ABD'de eğitimini sürdüren Özal'ın ABD ile ilgili görüşleri zaman zaman 'Amerikancılık' olarak da değerlendirilmiştir. Özal'ın Amerika'ya olan hayranlığı siyasi görüşlerini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Özal'a göre ABD'nin başarısının ardında ekonomik ve siyasi özgürlükler, özgürlükçülük (liberalizm) ve Osmanlı İmparatorluğu benzeri çok kültürlülüğü yatmaktadır. Bu görüşlerin doğal bir uzantısı olarak ekonomi ve siyasette liberalizmi ve farklılıkların birarada olmasını savunan Özal, dış politikada da ABD politikalarına uyumlu bir Türkiye'nin kazançlı çıkacağını savunmuştur. Özal'ın bu görüşleri genel olarak Batı dünyasında da dostlar edinmesini sağlamıştır. Özal bir anlamda Avrupa Topluluğu'nun da dilini konuşmaktadır. AT ile benzeri idealleri ve dili konuşan Özal kıta Avrupası'nı ABD'ye kıyasla hantal bulsa da ikili ilişkilerdeki rahatlığı ve hedef birliği Özal'ın AT'de de diğer liderler ile kıyaslandığında geniş bir çevre edinmesini sağlamıştır.

¹³³<http://slaciner.blogspot.com.tr/2011/01/turgut-ozal-donemi-turk-ds-politikas.html>

Özal'ın bu sıra dışı özelliklerinin kendi kişiliğinden kaynaklandığını vurgulayan Laçiner'e Özal'ın cenazesinde halkın açtığı pankartlar da destek verir mahiyetteydi. Özal'ın cenazesinde mahşeri kalabalığın açtığı pankartlardaki *sivil, demokrat, dindar cumhurbaşkanı* ifadeleri Özal'ı anlatan ve ideolojisini özetleyen en güzel sözlerdi. Özal'ın bu özelliklerinin dışında farklı bir bakış açısının olduğunu vurgulayan Laçiner şunları eklemektedir:¹³⁴

Özal'ın iç politika aktörleri ile de arası iyidir: İş dünyası ve sivil bürokrasiye ek olarak ordu ile de temelde ciddi bir sorunu yoktur. 1982 darbesinin yönetici kadrosu ekonominin en önemli makamına onu getirerek şahsına karşı bu güveni göstermiştir. Askeri bürokrasi ile Özal arasında önemli bir zihniyet farkı olduğu muhakkaktır. Ancak Özal kurumların geliştirilmesinde çatışmacı bir üslup kullanmamıştır. Cesur çıkışları olmasına ve zaman zaman aşırı cümleler kurmasına karşın bunu insani sınırlar içinde tutmuş, anlık aşırılıklarını telafi etmesini bilmiştir. Her kurum gibi Ordu'nun da değişeceğine ve gelişeceğine inanarak farkların azaltılmasını zamana yaymayı bilmiştir.

Kendisiyle çalışılması açısından çok rahat birisi olduğuna dikkat çeken Hüsnü Doğan'a göre Turgut Özal, etrafına huzur ve güven verirdi. En önemli özelliklerinden birisi kendisiyle çalışanları çok iyi motive etmesi ve çalıştırabilmesi idi. Bunu, altındakilere ciddi yetkiler vererek yapardı ve yetki vermeyi çalışma hayatında çok önemli bir tarz olarak belirlemişti. Böylelikle yetki alan her bir fert sistemin gelişmesi için düşünmeye ve sorumluluk almaya başlar, herkes kendisini ve zihnini daha fazla çalıştırarak daha verimli hale gelirdi.¹³⁵

Turgut Özal'ın aldığı eğitim, dünya görüşü, teknolojiyi ve çağdaş gelişmeleri yakından takip etmesi, çalıştığı alanlarda aldığı kararlarla yeniliklere açık olması, bunlarla beraber özelinde dindar olması ve bunu dışa yansıtmaması gibi özellikleri onu liberal tanımlamasına sokuyordu.¹³⁶ Ama bütün bunlara rağmen muhalifleri

¹³⁴ <http://slaciner.blogspot.com.tr/2011/01/turgut-ozal-donemi-turk-ds-politikas.html>

¹³⁵ Kösecik, *Konferans Metinleri 2*, s. 191.

¹³⁶ Birandve Yalçın, *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, s. 240.

tarafından *takunyalı*, *takiyyeci* ve *dinci* gibi ithamlarına maruz kalmış ve *batı aleyhtarlığı* ile suçlanmıştır.¹³⁷

Turgut Özal'ın, gerek devlet bürokrasisinde görev aldığı yıllardaki icraatları gerekse de siyasete atılıp iktidar sahibi olarak devleti yönettiği zamanlardaki icraatlarıyla Türkiye'yi dünya kapitalizmine entegre etmek amaçlı başlatılan neo-liberal sürecin en önemli aktörü olduğu söylenmiş ve hatta bu yapının oluşumunda kilit öneme sahip dünya siyasetinden isimlerle birlikte ele alındığında Amerika Birleşik Devletleri'nde Ronald Reagan, İngiltere'de ise Margaret Thatcher ile temsil edilen ve *yeni sağ* adıyla da adlandırılan siyasi söylemin Türkiye'deki temsilcisi olduğu da kabul edilmiştir.¹³⁸

Turgut Özal, büyük düşünen ve bu yüzden büyük hedefleri olan, bu düşünce ve hedeflerin gerçekleşmesi yolunda büyük projeler üreten ve üretilmesini isteyen, büyük hesaplar yapan ve bu uğurda gerekirse büyük riskleri göze alan, ufku olabildiğine açık ve cesur bir liderdi. Bu özellikler onu rutin, alışılmış ve kısır çekişmeler içinde olan siyaset anlayışından uzak tutuyordu. Aslında sıra dışı denilecek bu özellikleri, onun rakipleri tarafından hayalcilik ve ya maceraperestlikle eleştirilmesine neden oluyordu.¹³⁹

Özal, kimseyle siyasi çatışmaya girmemiş ve daima siyasi hoşgörüyü savunmuş, Türkiye'nin sorunlarını kararlı icraatlarla çözülebilecek ekonomik ve toplumsal sorunlar olarak sunmuş, pozitif mesajlarla yüzünü ileriye dönmüş ve yeni algısıyla 12 Eylül öncesi ve uzantıları olan partileri de eskiler olarak kodlanmasına sebep olmuştur.¹⁴⁰

Özal'ın siyasi liderliğinin son yıllarında otoriterleştiğini söyleyenler de vardır. Bu halinin söylemlerine de yansıdığı muhalif bir çok gazeteci tarafından da

¹³⁷ H. Şaban Çalış (2004). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı Politik Faktörler ve Değişim, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.221.

¹³⁸ Toros, *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*, s. 121.

¹³⁹ Birand ve Yalçın, *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, s. 337-338.

¹⁴⁰ Özkazanç, *Türkiye'de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü*, s. 217.

eleştirilmiştir. Milletvekili transferleriyle ilgili 84.Madde tartışmaları sırasında Anayasa mahkemesine “Anayasa bir defa delinse bir şey olmaz”, gazetecilere *Yazarsan yaz be, senden büyük Allah var*, muhalefet olmayla ilgili “Ben muhalefet olamam. Allah’ın izniyle onu imkan dahilinde görmüyorum”, özelleştirme konusunda Demirel ve İnönü’ye “Mağara devri adamları”, Baykal’a “Kerata, Erbakan’a *Kafada bir tahtası eksiktir*”ve bunun gibi birçok sözünü kitabında toplamış Tokatlı¹⁴¹, ülkenin birçok yaşamsal sorununa rağmen Özal’ın söylediği bu sözlerle, söz düelloları başlayıp ülke gündeminin allak bullak olduğunu ifade ederek sorunların bıçak gibi kesildiğine dikkat çekmiştir.

3.3. TURGUT ÖZAL’IN BÜROKRASI İLE İLİŞKİLERİ

Turgut Özal’la ilgili yapılan değerlendirmelerin birçoğunda kendisinin bürokrasinin içinden gelen biri olduğu detayı sıkça vurgulanmaktadır.¹⁴²Özal’ın bürokrasinin içinden gelmiş olması Özal için hep bir artı değer olarak ifade edilmiştir.

6 Kasım 1983 Genel Seçimlerinde 211 milletvekiliyle tek başına iktidaragelen Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Turgut ÖZAL, 13 Aralık 1983’de hükümeti kurduğu andan itibaren yılların devlet tecrübesi, birikimi ve sahip olduğu vizyonla yeni bir dönemin reform niteliğindeki icraat ve hizmetlerini başlatmak üzere harekete geçti. Özal, hükümet görevine başlarken halka: “*Biz sizin önünüze yepyeni icraat yolları açtık, yepyeni icraat yolları açacağız. Şunu biliniz ki, sizin desteğiniz olduğu sürece çözülmeyecek hiçbir meselemiz yoktur. Millet sahip çıktığı sürece, başarıya ulaşılmayacak hiçbir icraat yoktur*” diyerek yeni, farklı bir icraat döneminin açık işaretini veriyordu.¹⁴³

¹⁴¹ Orhan Tokatlı (1999). Kırmızı Plakalar, Türkiye’nin Özal’lı Yılları, İstanbul, s.107-108.

¹⁴² <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-5504-37-ozalin-yerli-prensi.html>

¹⁴³ Ercüment Konukman, (1991), Çağ Atlayan Türkiye 1920-1983-1990, Hazırlayan: Kutlay Doğan, Türk Basın Birliği Ankara Temsilcisi, Ankara, s. 162,163.

Özal, uzun yıllar devlet bürokrasisinde mühendis, genel müdür, ekonomist, DPT Müsteşarı, Başbakanlık Müsteşarı olarak hizmet vermiş bir siyasetçi sıfatıyla devleti çok iyi tanıyordu. 1980 öncesi, devlette bürokrat olarak çalıştığı yıllarda toplumun içinde yuvarlandığı kaos ve kargaşa dönemini ve devlet kurumlarındaki kısır çekişmeleri, bir türlü verimli siyaset üretilmeyen, ekonominin ve idarenin krize sürüklendiği, acz içinde olduğu kriz ve kavga yıllarını çok iyi biliyordu, içinde yaşamıştı. İşte tüm bu sebeplerle iktidarının hemen başlangıcında toplumu siyasî ve ideolojik kavgalardan, kamplaşmalardan uzak tutmak için, eğilimleri birleştirdiğini ve her kesimden insana kapısının açık olduğunu belirten çarpıcı mesajlarla toplumu kaynaştırmak ve uzlaştırmak için mücadele vermekle başladı işe. Türk toplumunun okriz yıllarında olduğu gibi enerjisinin kısır çekişmelerle, iç kavgalarla boşaharcanmasını istemiyordu.¹⁴⁴

Özal, ne yapacağını çok iyi biliyordu. Bu amaçla devletin işleyen ve aksayan yönlerini, devleti hem ekonomide, hem de idarede ve asayişte 12 Eylül 1980 ortamına getiren aksaklıkları, otoritesizliği, acziyeti ve bunların sebeplerini çok iyi analiz etmişti. Devletin vatandaşın gerisinde kaldığını söylüyor ve devlet idaresinde işlemez duruma gelmiş bütün mekanizmaları harekete geçireceğini belirtiyordu.¹⁴⁵

Özal, devlet idaresinde liyakate oldukça önem verirdi. Yavuz Donat'ın köşesinde yazdığına göre bunu kardeşi de ifade etmiştir:¹⁴⁶

Korkut Özal anlatıyor:

- Abim Başbakan'dı. Ziyaretine gitmiştim. Birkaç kişi abime diyordu ki efendim filanca bürokrat ile falanca bürokrat halkçı, onları alın. Turgut Abim kızdı.
- Ne dedi?
- Bahsettiğiniz kişiler, başarılı bürokratlar. Ben adamın partisine değil, liyakatine bakarım.

¹⁴⁴ Sedat Laçiner (2003), "Özal Dönemi Türk Dış Politikası", Türkiye'nin Dış; Ekonomik, Sosyal Ve İdari Politikaları, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 25-48.

¹⁴⁵ Mehmet Akyol (2000). Beni Çok Ararsınız, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 24.

¹⁴⁶ http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/donat/2005/05/04/burokrasiye_dair

Özal, iktidara siyasette, idarede, ekonomide ve mevzuatta çok şeyideğiştirmek, bir çok yenilik ve reformlar yapmak üzere geliyordu. Bunun hazırlıkları ve planları, kafasında hazırды. Devleti işlemez hale getirenbürokratik hantallığa, yani bürokrasiyi işlemez hale getiren verimsizliğe, kuvvetle dikkat çekiyordu¹⁴⁷. Özal'ın hem bürokrasiyi azaltma ve hem de birçok uzvu işlemez hale gelmiş, verimsiz hantal yapıyı küçültme, devlete sadece zararı olduğunu düşündüğü devasa boyuttaki kanserleşmişorganizmalar durumuna düşen Kamu İktisadi Teşebbüslerini (KİT) özelleştirme ve devletin ekonomiden elini çekme gibi hedeflerinin kısa ve çarpıcı bir ifadesi olarak *devleti daha işler, daha verimli, daha etkin ve daha güçlü hale getirme* niyeti herkes tarafından biliniyordu.¹⁴⁸

Bu amaçla gece gündüz ayırmadan bürokratları çalıştırmış ve mesela bakan, bürokrat ve genel müdür olarak uzun yıllar onunla beraber çalışmış olan Abdulkadir Aksu'nun anlattıklarına göre¹⁴⁹; toplantılarında, görüşmek gerekiyorsa bir iki cümleyle konuyu hızlıca anlar ve farklı bakış açılarını ilave ederek, gerektiğinde aklına bir şey gelirse kendisi için zaman mefhumu olmadığından, gecenin ikisi veya üçü hemen bakanlarını, bürokratlarını, müsteşarlarını ve ya genel müdürlerini sorumlu kimse onları arar fikir teatisinde bulunurdu. Denilebilir ki ekonomist, bürokrat, siyasetçi ve devlet adamı olarak her türlü vazifesinde hep çok çalışkan olmuş, etrafındaki herkese çok çalışmayı teşvik etmiş, gelişme ve kalkınmanın hep çok çalışmayla elde edilebileceğine inanmış ve kadrosunu da bu doğrultuda çalışacak mesai arkadaşlarından seçmiş ve onları çok çalıştırmıştır. Toplumun da çok çalışmanın erdemi ve felsefesini kabul etmesi için olanca gayretiyle uğraşmış, “çok çalışmak, bol üretim milletimizin zevkle ve hevesle yapacağı işlerin başında gelecektir. Türk ekonomisini kısa süre içerisinde ayağa kaldırıp, atıl kalmış tüm sektörleri 24 saat çalışır şekilde hale getireceğiz” demiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Birand ve Yalçın, *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, s. 339.

¹⁴⁸ Mehmet Yıldız (2008). Yüksek Lisans Tezi: Avrupa Birliğine Tam Üyelik Başvurusuna Giden Süreçte Turgut Özal'ın Yaklaşımları, Çalışmaları ve Politikası, Isparta, s.14.

¹⁴⁹ Uğur, *Özlenen Demokrat Turgut Özal*, s.75.

¹⁵⁰ Akyol, *Beni Çok Ararsınız*, s. 25.

Mesai kavramının olmaması, onun çalışma ofisinin Başbakanlıkla sınırlı kalmamasına da sebep olmuştur. Konutu onun çoğu geceler geç saatlere kadar çalıştığı yerdur. Hatta bu durum kimi çevrelerce eleştirilmiş, ülkeyi konuttan yönettiği iddiaları ortaya atılmış, oğlu Ahmet Özal ve eşi Semra Özal'ın, kendisini fazlaca etkilediği eleştirilerine sebep olmuştur ki Emin Çölaşan'ın milletvekilleri ve parti yönetiminde de söz sahibi olan önde gelen iki ANAP'lı Eyüp Aşık ve Alparslan Pehlivanlı'ya bunu sorması üzerine aldığı cevapta da her iki ismin de bu eleştiriye katıldığını ve devlet işinin devlet kadrolarıyla birlikte devletin resmi makamlarında, devlet görevlilerine danışarak kararların alınması gerektiğini söylediklerini ifade etmiştir.¹⁵¹

Özal'ın başında bulunduğu ANAP, bürokrasi kavramını daha çok kırtasiyecilikle mücadele, tüm kamu kurumlarına yapılmamış, ancak birkaç işleme sınırlı kalmıştır. Bilgisayar, faks, çağrı cihazı, cep ve araç telefonu, fotokopi makinası ve modern hizmet binaları gibi bürokrasinin araçsal yönüne yapılan yatırımların artmasına rağmen, bürokrasi zihniyeti geleneksel tutumunu sürdürmüştür. Kamu bürokrasinin temelsorunları olan, aşırı merkezizetçilik, hantallık, israf, örgütsel büyüme, gizlilik, kuralcılık, biçimsellik, siyasallaşma, tutuculuk, kayırma, yolsuzluk ve en önemlisikamu hizmetlerine araçların kullanılması gibi olumsuzluklar ciddiyetini korumuştur.¹⁵²

Özal, bürokratik hantallıktan nefret eden pratik bir liderdi ve işlerin hemen hallolması merkezli çalışırdı. Bu konuda Toperi'nin Özal'la ilgili söyledikleri önemlidir:¹⁵³

Mesela birisi gelip Özal'a bir sorun anlattığında etrafına çağırır. Bu beyin böyle bir sorunu var, bu sorunu halledin, derdi. Daha o kişi çıkmadan biz o sorunu halleder, halledemesek de bunun sebebini anlatırdık. Özal'da bu vardı, o anda sorunun çözülmesi gerekirdi.

¹⁵¹ Hasan Cemal (2004). *Özal Hikayesi*, Doğan Kitap, İstanbul, s.136.

¹⁵² Bilal Eryılmaz (2013). *Bürokrasi Ve Siyaset, Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, s. 53

¹⁵³ Uğur, *Özlenen Demokrat Turgut Özal*, s.162.

Özal gerçekten de bürokrasi ile tam bir mücadele içerisinde geçirmiştir ilk yıllarını. Fakat Özal'ın bu kavgasının neden gün yüzüne çıkmadığını anlayabilmek için *Turgut Özal ve Bürokrasi* başlıklı çalışmada aktarılan şu sözlerine kulak vermek gerekmektedir:¹⁵⁴ *“Türkiye’yi idare eden bürokrasidir. Bürokrasiyi ikna etmek lazım bürokrasi Türkiye’nin gücüyle ihmal etmemek kavgaya etmemek lazım, kavgaya ederseniz bürokrasi sizi perişan eder.”*

Özal'ın bürokrasiyle mücadele etmesi onun devlet yönetiminde mekanik devlet görüşünü benimsemiş olduğunu göstermektedir. Bürokrasiyi küçültmek en önemli hedefleri arasında olmuştur. Mekanik devlet yönetimi anlayışında devlet toplumun organik bir parçası değil, bireyler tarafından kendi ortak amaçlarına ulaşmak için yaratılan bir kavramdır. Devlet, bireyler üzerinde ayrı bir varlık olarak görülmeyip onlar için var olan bir egemenlik anlayışıdır. Devleti kutsama söz konusu değildir.¹⁵⁵

Fakat burada herkesin beklentisinin aksine Özal bürokrasiyle hiç kavgaya etmedi. Bunun yerine attığı devasa adımları hayretle izleyen bürokrasiyi çağa uymaya zorladı ve bürokrasi kendi dönüşümünü kendisi ve en önemlisi de rızasıyla sağlamış oldu.

Turgut Özal, ekonomide liberal bir politika, serbest piyasa ekonomisi, girişim hürriyeti, bürokrasinin daha da azaltılması, devletçiliğin terk edilip yerel yönetimlerin daha fazla yetkili hale getirilmesi gibi liberal bir söylemi, muhafazakâr/İslamcı bir görüntü içinde savunarak iktidara gelmiştir.¹⁵⁶

*Millet devlet için değil, devlet millet için vardır*¹⁵⁷ fikri ile devletle toplum arasındaki ilişkide, merkezde devletin yer aldığı klasik devlet anlayışından farklı bir şekilde, merkeze insanı koyan Özal, devletçiliğe şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre,

¹⁵⁴http://trosmtr.blogspot.com.tr/2012_08_01_archive.html

¹⁵⁵ Kemal ÇELEBİ (2000). Kamu Ekonomisi Analizi Kamu Ekonomisinin Büyüklüğü Sorunu, Emek Matbaası, Manisa, s.5.

¹⁵⁶ A.Vahap Uluç (2014). “Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt: 12, Sayı: 23, 2014 s. 107-140.

¹⁵⁷ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s. 320.

devlet ve millet soyut bir varlıktır, somut ve varlık felsefesi açısından esas varlık bireydir.

Cumhurbaşkanlığı dönemindeki bir söyleminde “*Bir kısım insanımız, devleti baba olarak görmeye devam ediyor. Çok yanlış. Modern bir ülkede artık devlet, baba olarak görülüyor. Bu iş geçmiştir. Çünkü baba olarak gördüğünüz zaman benim bir tabirim var, eline bir gün sopayı alır sizi döver; bir şey diyemezsiniz.*”¹⁵⁸ dediği görülmektedir.

Turgut Özal bürokratik olarak üst noktalara tırmandığında bile yine bürokrasinin engellemeleriyle karşılaştığını görür ve gerektiğinde engel olarak gördüğü bazı makamları daha fazla çalışmayı da göze alarak aşmaya çalışır. Özal Belgeseli’nde Demirel’in başbakanlığındaki hükümetin Turgut Özal’a Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı teklifinde bulunduğu Özal’ın ona cevabını hatırlatan Hasan Celal Güzel’in üzerinde durduğu noktalardan biri de budur.¹⁵⁹

Fakat rahmetli Özal Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarıyken bir Başbakanlık Müsteşar Yardımcısının dahi kendisini engelleyecek güçte olduğunu daha evvel görmüştü ve bunun için Başbakanlık Müsteşarlığını da istedi. Süleyman Bey Özal’a “Canım ikisi birden nasıl olacak” dediğinde Özal, “Ben Başbakanlık Müsteşarı olayım, Devlet Planlama Teşkilatı’na da vekâlet ederim” demişti. Ve böylece Başbakanlık Müsteşarı oldu.

Bir yandan bireyi ön planda tutup, devletin yetki alanlarının sınırlandırılması gerektiğini ve bürokrasinin müdahaleci anlayışının da daha da azaltılmasının gerektiğini savunan Özal, diğer yandan da muhafazakâr ve milliyetçi değerlerle *devlete sadık olan toplumcu* bir anlayışı gündeme getirmiştir. Aynı zamanda, farklı toplumsal sınıflar arasında gelir dağılımındaki dengesizliği de azaltma adına sosyal adalet fikrini savunmuştur.

¹⁵⁸İzmir Ticaret Odası, “8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın İzmir Ticaret Odası’ndaki Konuşmaları”, 24 Aralık 1992, s. 14.

¹⁵⁹Tümtürk, *Yeni Türkiye’nin Mimarı*, s. 39.

Olaylara bir iş adamı gözüyle bakarken¹⁶⁰, devlet ciddiyetiyle bağdaşmayacağı düşünülen görüntüler vermiş, şortla birlikleri denetlediği görülmüştür.¹⁶¹ Turgut Özal tutum ve davranışlarıyla eski politikacı tipinin tam tersi bir görünüm sergilemiştir.¹⁶²

Kendisi, yaşamın merkezine kendi başına karar verebilen, girişken ruhlu ve dünyaya açık bir birey düşüncesini yerleştirirken, bireyin kimliği önünde devletin bir engel oluşturulmaması gerekliliğine inanırdı. Siyasal kültürümüzde yer alan *devlet baba* anlayışını bütünüyle reddettiğini buradan çıkarabiliriz.

Katı milliyetçilik, laiklik ve bürokratik kuralcı bir anlayışa dayanan geleneksel Türkiye liderliğine yalnız ve ilk kez Turgut Özal liderliğince (Özalizm) önce karşı konuldu, ölümünden sonra ikinci plana atıldı.¹⁶³

3.4. TURGUT ÖZAL'IN HALKLA İLİŞKİLERİ

Özal döneminde *devlet baba*, *ekmek kapısı* olarak *devlet* gibi ifadeler yerine, *karşılık beklemeden verdiği desteklerle haksız rekabete yol açmayan; sağlık, eğitim gibi sosyal hizmetleri vermek yerine, özel girişimlerin bu alana girmesini sağlayan, yani özel teşebbüsü destekleyen* yeni bir devlet tanımlaması yapılmaktadır. Devlet oluşumları, hitap içinde olumsuz özellikleriyle vurgulanmakta, *düşük verimli, az kazançlı, devletin zarar etmesine neden olan ve üzerinden haksız kazanç elde edilen tasfiye edilmesi gereken kurumlar* olarak tanımlanmaktadır.

Turgut Özal halkının desteğini almanın öneminin oldukça fazlaca üzerinde dururdu ve bu destekle birlikte bir şeylerin başarılabilmesine inanırdı. Halkıyla diyaloglarında da buna yer verir ve kendileriyle birlikte artık yeni bir dönemin

¹⁶⁰Ruşen Çakır (1994). "Çiller Takiye mi Yapıyor?", Milliyet, 12 Aralık 1994, s. 12.

¹⁶¹Ege Cansen (1989). Oyunun Kuralı "Demirel ve Özal", *Hürriyet*, 4 Haziran 1989, s. 4.

¹⁶²Hayri Melih (1989). "Şahsi Tutumlarında ve Devlet İdaresinde Demirel-Özal Karşılaştırması", *Doğru Söz*, Temmuz 1989, Yıl: 14, Sayı: 161, s. 22., Demirtepe, Ülkü. (1991). "Politikacılarımızın Röntgeni", *Milliyet*, (19-26 Ekim 1991).

¹⁶³Ataman, *Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü*, s.53-63.

başlayacağıının vurgusu halkın desteğiyle birlikte ele alınırdı.Seçimleri kazanıp hükümet görevine başlarken halkına “*Biz sizin önünüze yepyeni icraat yolları açtık, yepyeni icraat yolları açacağız. Şunu biliniz ki, sizin desteğiniz olduğu sürece çözülemeyecek hiçbir meselemiz yoktur. Millet sahip çıktığı sürece, başarıya ulaşılmayacak hiçbir icraat yoktur*” şeklinde seslenmesinden bu anlaşılmaktadır¹⁶⁴.

Turgut Özal, devleti millet için var olduğunu bir düstur olarak belirlemiştir. Onun bu yaklaşımı, iktidarında devletin kapısının sonuna kadar millete açılması sonucunu doğurmuştur. Kendine bu konuda rahmetli Menderes’i örnek almış, milletle iç içe olmuş ve halkıyla bütünleşmiştir. Halkıyla beraber ağlamış, beraber gülmüştür ki bunun neticesinde de cenazesinde kendiliğinden oluşan yüz binlerce insan, onunla farklı bir gönül bağı oluşturduğunu ispat etmiştir.¹⁶⁵

Turgut Özal’ın üzerinde durduğu, siyasi hayatı boyunca hayata geçirdiği ve aslında ülkeye miras bıraktığı üç temel hürriyet vardır. *Üç hürriyet teorisi* olarak da adlandırılan¹⁶⁶ bu teoriye göre Özal, teşebbüs hürriyeti, fikir hürriyeti ile din ve vicdan hürriyetini hayat felsefesi olarak ortaya koymuştur. Kendisiyle 4,5 yıl Diyanet İşleri Başkanı olarak da çalışan Prof.Dr.Sait Yazıcıoğlu’nun aktardıklarına göre de Özal, başkalarının hürriyetlerine ve haklarına müdahale olmaması şartıyla herkesin düşüncesini serbestçe ifade edebilmesi gerektiğinin üzerinde önemle duruyor, din ve vicdan hürriyetinin insanların en tabi, en temel hürriyetlerinden birisi olduğunu söylüyor ve hatta bunun bir evrensel hak olduğunun altını çiziyordu¹⁶⁷.

Özal görev yaptığı tüm vazifelerinde, ekonomik felsefe olarak, işadamlarına, çalışanlara, kısacası iş yapan herkese, girişimde bulunabilmek için özgüven vermiş, onların önünü açmıştır. Aldığı kararlar ve uygulamalarıyla ekonomide serbestlikten yana olmuş ve onun dönemlerinde ekonomik hareketlilik gelmiş, yapılan hamlelerle

¹⁶⁴ Konukman, *Çağ Atlayan Türkiye 1920-1983-1990*, s.162,163.

¹⁶⁵ Uğur, *Özlenen Demokrat Turgut Özal*, s.76.

¹⁶⁶ Ramazan Taş (2013). *Turgut Özal’ın Üç Hürriyet Teorisinin Ekonomik Sosyal ve Politik İmplikasyonları*, İntocbeps, Turgut Özal Üniversitesi, Ankara.

¹⁶⁷ Uğur, s.149.

dünyaya açılabilmiştir ki onun düşüncesiyle *Türk ekonomisinin dünya ekonomisine entegre olması* bu şekilde olacaktır.¹⁶⁸

Özal'ın plan, proje ve icraatlarının yönelik olduğu hedefinde, hür düşüncesiyle araştıran, inceleyip sorgulayan, bilgi ve teknolojik donanımlarıyla çok çalışkan, tarafsız ve dünyaya açık bir toplum inşası vardı¹⁶⁹. Zaten Batı'ya yönelmesinin sebebi de buydu ve çok iyi bildiği Batı dünyasının bu yönlerine benzenmesi gerektiğini ifade ediyordu.¹⁷⁰

Halkına her zaman doğrunun söylenmesi gerektiğine inanmış ve bunu çeşitli zamanlarda da üzerine basa basa vurgulamıştır. Böylelikle halkıyla olan gönül bağının sağlamlaşacağı ve icraatlarını daha rahat gerçekleştireceğini, dolayısıyla da halkının daha mutlu olacağını düşünmüştür ki iktidarda kalmak da ona göre bununla sağlanır.¹⁷¹

Özalizm kavramının temel konularından biri olan *devletin küçülmesi*, Özal hitabet sanatı içinde çeşitli bağlamlarda, fazlasıyla sık bir biçimde yer almaktadır. Sanayi, tarım, sağlık, eğitim, iletişim, üretim vb. pek çok alanda devletin müdahalesi gelişmeyi engelleyici bir hitap içinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla devlet inanılan alanlardaki işveren, yönetici ve denetleyici fonksiyonlarının değişmesi gerekliliği gelişmenin sağlanabilmesi açısından bir *çözüm önerisi* niteliğindedir.

Özal'ın devletin küçülmesi için uğraş sarf etmesi sebeplerinden birisi de devletle vatandaş arasındaki mesafenin azalması isteğidir. Bununla ilgili, Prof.Dr.Mustafa Erdoğan, lider olarak Özal'ın *muhafazakârlığının* yanı sıra *liberal duruşuna* dikkat çekmekte ve Özal'ın *devletle* vatandaş arasındaki mesafeyi önemli denilecek şekilde azalttığını ifade etmiştir. Erdoğan, Özal'ın söylemleri ve icra ettikleriyle Türk siyaset geleneğinde baskın bir kültür ifadesi olan *hikmet-i hükümet*

¹⁶⁸ Enver Bozkurt, Mehmet Özcan ve Arif Köktaş (2001). Avrupa Birliği Hukuku; Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara,s.284; Coşkun Enis (2002). Türkiye-Avrupa Bütünleşmesinin Yüz Yıllık Seyir Defteri, Cem Yayınevi, İstanbul, s. 194.

¹⁶⁹ Birand ve Yalçın, *The Özal, Bir Davanın Öyküsü*, s. 247-248

¹⁷⁰ a.g.e.,s. 288.

¹⁷¹ Binark, *Turgut Özal Hayatı ve Eserleri*, s. 61.

anlayışını sarsarak, ‘devletin vatandaşa önceliği’ düşüncesinin geçerliliğini yitirmek için uğraştığını öne sürmüştür.¹⁷² Özal, her ne kadar kendisi de bürokrasinin içinden gelse de geleneksel bürokrasinin baskıcı, rasyonalist, laikleştirme projesini benimsememiş ve bu yönüyle de halka yakın bir görüntüye bürünmüştür. Bu durum da onun *devletyerine cumhurun* yani halkın temsilcisi haline gelmesini sağlamıştı.

Özal hitap sanatı içerisinde vatandaş kavramı, sınıfsal öğeleri görünmez hale getiren *orta direk* kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak bu kavrama kendisinin cumhurbaşkanlığı dönemi konuşmalarında hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Oya Tokgöz (1989), *Türkiye’de Siyasal Reklamcılık: Bir Örnek Olarak Anavatan Partisi Gazete Siyasal Reklamları* isimli yazısında Özal retoriğinin iki önemli elemanı olan *iş bitiricilik* ve *orta direk* kavramlarının 1983 yılı genel seçimlerindeki siyasi kampanya reklamlarında ön plana çıktığını söylemektedir. Ancak bu terimlerin cumhurbaşkanlığı dönemi hitapları içinde bulunmadığını destekleyen nitelikte, 1987 yılı seçimlerinde bu deyişler yerine *çağ atlamanın* ön plana çıkarıldığını yazmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı dönemi hitaplarında belirgin olan ekonomide liberalliğin vurgulanması eğilimi bağlamında ekonomik alanda devletin etkinliğinin kısıtlanması yeni bir *girişimci* unsurun tanımlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda özgürlükçü anlayışın içinde tanımlanan *aktif birey*, ekonomik alanda özgür ve rekabeti seven girişimcidir. Vatandaşlar, devletin sunduğu hizmetleri tüketen, *müşteri* olarak değil, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için, *kârını olabilecek en yüksek düzeye çıkarmama* motivasyonu ile üretime katılan rekabetçi ve rasyonel bireyler olarak tanımlanmaktadır. *Her şeyin devletten beklenmemesi* bu yeni tanım içerisinde en çok vurgulanan özellik olmaktadır.¹⁷³

Bunların dışında Özal, 1980 yılı sonrasında darbe yönetiminden görevi devralan kişi olarak, sivil ve demokratik toplumun temsilcisi unvanı kazanmış ilk

¹⁷²İhsan Sezai ve Doç. Dr. İhsan Dağı (2001). ‘Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet’ içinde Mustafa Erdoğan, ‘Türk politikasında bir reformist: Turgut Özal’ İstanbul, s. 8.

¹⁷³E. Uzun (2008). “Demokrasi Retoriği: VIII. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Konuşmalarında Demokrasi”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 99.

lider olarak 1950’li yılları demokrasiye geçişin sağlandığı ve ülke genelinde geniş alt yapı yatırımlarının yapıldığı *halk iktidarı* ve *sivilleşme dönemi* olarak tanımlanmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekirse Özal’ın tek parti döneminde getirdiği demokrasi eleştirisi, toplum devlet ilişkisi ile ya da temel haklar ve özgürlüklerle ilgili değil, tamamen ekonomik alana devlet müdahalesiyle ilgili olan eleştirilerdir.

Dinamik bir cemiyetin içinde o zamanlarda izole edilmiş gibi olduğumuzu söyleyen Özal ki burada o zamanlardan kast edilen otuzlu yıllardır 1950 yılında ise Türkiye’de bir devir değişikliği gerçekleştiğini belirtmektedir. Demokratik döneme geçişle birlikte insana verilen değer de arttı. Bu durum önemlidir çünkü insanlar değer kazanmaya başlayınca da kalkınma hamleleri gündeme gelmiş oldu. Diktatörlük rejiminin veya tek parti devrinin beraberinde getirdiği bir takım hastalıklar da yavaşça ortadan kalktı.¹⁷⁴

ANAP lideri Turgut Özal’ın 12 Eylül’den sonra izlediği çizgi, Adnan Menderes’in sahip olduğu vizyonunu devam ettirme üzerinedir. Kendisini Adnan Menderes ile özdeşleştirdiğini ANAP lideri Turgut Özal’ın, biri bayram, diğeri idam için iki gömleği olduğunu belirten sözlerinden de rahatlıkla anlayabiliriz.¹⁷⁵

Turgut Özal merkez sağ, çarıkılılar ve kasketlilerden; şehirli ve modern bir çizgiye taşımıştır. Özal merkez sağ çizgisini yerel olmaktan, küresel sınırlara kavuşmasına çalışmış bir liderdir.

ANAP lideri Turgut Özal’ın, Nakşibendîliğin İskender Paşa Cemaatine bağlı olup ve bu cemaatin ilk modern toplumsal örgütlenme girişimlerinden İlim Yayma Vakfî’nin kurucularından olduğu da ifade edilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁴Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Bazı Konuşmaları” içinde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın “2000’li Yıllara Doğru” Konulu Konuşmaları (28 Mayıs 1990 İstanbul Bilgisayar Kongresi Atatürk Kültür Merkezi).

¹⁷⁵<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26197> 05.01.2009

¹⁷⁶Ülkü Demirtepe (1992). Frak’tan T-Shirt’e, Yılmaz Yayınları, İstanbul.

Cenazesinin bile başlı başına tabuların yıkılmasına hizmet edecek Özal'ın ebediyete uğurlanması ile alakalı Beşir Ayvazoğlu'nun yazdıkları da kayda geçmeye fazlasıyla değer:¹⁷⁷

Türk toplumunun Turgut Özal'a layık gördüğü cenaze töreni, kaybettiği zannedilen hafızasının yerinde durduğunu gösterdiği gibi, yepyeni bir dönemin başlangıcı ve yepyeni bir geleceğe atılan güçlü bir adım olmuştur. Belki biraz da bunun için şölen havasına bürünen bu muhteşem uğurlayış, Türk toplumunun medya teröründen ve baskısından sıyrılarak kendisini ve sevgisini her bir biçimde, bir tuğyan halinde ifade edişi ve hürriyetin tadını çıkarışıydı. Kendisiyle ve geçmişiyle barışmasıydı. Ama ne zamana kadar?

3.5. TURGUT ÖZAL'IN ULUSLARARASI AKTÖRLERLE İLİŞKİLERİ

Özal liderliği döneminde statik, ideolojik, pasif ve çekingen olan geleneksel dış politika söylemi terk edilerek bunun aksine ekonomi ağırlıklı, çok boyutlu, pro-aktif, pragmatik, popüler ve alternatiflere sahip bir anlayıştı. Bu anlamda, Özal döneminde, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslar, Türk ve İslam dünyaları gibi yakın bölgeler ve Batı ile (Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri) yakın ilişkiler kuruldu. Özal, Türkiye'nin diğer uluslararası aktörlerle olan ilişkilerinde karşılıklı bağımlılığı sağlamaya çalıştı. Bundan dolayı, Türkiye'nin dış politikasını çeşitlendirmeye ve Türkiye'yi Batı bağımlılığından kurtarmaya çabaladı. İdeolojik endişelerden ziyade rasyonel hesaplamalara dayanan bir dış politika geliştirdi.

Özal Türk dış politikasını bağımlılıktan çok-yönlülüğe doğru yeniden yapılandırma yoluna gitti. Özal dönemi (1983-1993), Türkiye iç ve dış politikasında meydana gelen ilk yeniden yapılanma çabasını göstermektedir. Kendi liderliği altında yaşanan değişimin ancak cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan değişimle

¹⁷⁷ Aksiyon dergisi, 20.04.1996, sayı 976,

http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/columnistDetail_getNewsById.action?newsId=1489, erişim tarihi:20.04.2014

karşılaştırılabileceğini iddia eden Özal'ın deyimiyle¹⁷⁸, Türkiye ilk defa “çağ atlamaya” başladı. Kendi döneminde yapılan bazı değişiklikleri açıkladıktan sonra, Özal bu reformların *yeni bir mantalitenin* ürünü olduğunu söylemekteydi.

Özal Türkiye'si Ortadoğu sorunlarında aktif ve bağımsız bir dış politika güderek bölgede güven kazandı¹⁷⁹. Özal liderliği döneminde, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası pek çok noktalarda Batının çıkarlarıyla çatıştı. Batının beklentisinin aksine, İran aleyhine dış politika yapmayarak İran-İrak savaşında “aktif tarafsızlık” politikası güttü. Batının İran ve Libya'yı izole etme politikasının aksine bu iki ülke ile ticari ilişkiler sıklaştırıldı. Ayrıca, Arap ülkelerinin ve İslam dünyasının Türkiye'ye desteğini artırmak maksadıyla Özal liderliği, İsrail'e karşı düşük profilli bir dış politika izleyerek Arap-İsrail Sorunu'nda Amerikan politikası çizgisinden ayrıldı¹⁸⁰.

Turgut Özal, dış politikada uluslararası aktörlerle ilişkilerde ihtiyatlı yönetim tarzını inisiyatife çevirdi. Çalışma arkadaşlarından Gündüz Aktan'ın anlatımıyla da Avrupa Birliği'nden Kıbrıs ve Yunan meselelerine kadar her alanda ‘barış ve Türkiye'nin menfaati yönünde inisiyatifler aldı. Dış politikada da dünya lideri vizyonu çerçevesinde hareket etti¹⁸¹.

Özal'a göre, uluslararası politika, çatışma, düşmanlık, savaş ve benzeri temalar üzerine değil, işbirliği, diyalog ve barış temaları üzerine oturmalıydı ve dolayısıyla Özal'ın Türk dış politikası vizyonu, hem Batı hem Doğu hem de kendi bölgesindeki tüm ülkelerle işbirliği içinde olan büyük bir devlet olma idealiydi. Bu sebeplerden dolayı, uzun zamandır bütünleşme hedefinde olunan Batı dünyası ile değil, aynı zamanda ideolojik ve//veya tarihi-kültürel sebeplerle uzak durulan

¹⁷⁸Anavatan Partisi (1989). Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Konuşmaları, 16-31 Ekim 1989. ANAP Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Başkan-lığı Yayını.

¹⁷⁹HenriBarkey (1992). “Re-CastingTurkishForeignPolicy” Ortadoğu Çalışmaları Derneği Toplantılarına Sunulan Tebliğ, Portland, Oregon, ABD, 28-31 Ekim.

¹⁸⁰Birol Yeşilada (1993). “TurkishForeignPolicytowardtheMiddle East” [(eds.) Atila Eralp vd. (1993). ThePoliticalandSocioeconomicTransformation of Turkey. Westport, CT: Praeger] içinde: 169-192.

¹⁸¹Uğur, *Özlenen Demokrat Turgut Özal*,.117.

Sovyetler Birliği, İnan ve Yunanistan gibi ũlkelerle de işbirliğinin geliştirilmesine yönelik ciddi adımlar atılmıřtır¹⁸².

Engin Güner'in söyledikleri, diplomatik temaslarda ne kadar güçlü olduğunun ifadesidir:

Körfez krizi ve Irak savaşı Türkiye Cumhuriyeti diplomasisinin tüm ũlkelerde belki de en yoğun temas sağladığı yıllar oldu. Körfez Krizi, Turgut zal'ı da dünya kamuoyuna tanıttı bir yerde. Seyirci olmaktan çıkıp aktif dış politika hamleleri yapan Türkiye, bu çevikliğini zal'a borçluydu. zal, ABD lideri George Bush başta olmak ũzere savaş stratejisi ũzerine Avrupa liderleri ve Sovyetler Birliği ile aynı anda temas kurabilen tek isimdi.

Uluslararası ilişkilerde farklı bir ũslup ve yöntemi vardı. Devlet başkanlarıyla çabuk ve çok sıcak bağlar kurardı. Prof. Dr.Sait Yazıcıoğlu da kendisi ile yapılan röportajda bu konu ũzerinde durmuřtur¹⁸³:

Kendisi bizzat devreye girerdi. Direkt Suudi Arabistan Kralıyla ilişki kurardı., görüşmeler yapardı, biz oraya resmi görevli gittiğimiz zaman bize krala hitaben bir mektup verirdi, onu biz krala takdim ederdik. Yani böyle sıcak bir ilişkisi vardı. Orada çok saygı duyarlardı, rahmetli zal'ın büyük saygınlığı ve otoritesi, ağrılığı vardı. Başka ũlkelere , çok fazla girme ihtimali olmadı.

Bütün bunlar, Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşlar, ABD, Avrupa Ŕlkeleri ve Türkiye ile yakın ilişkide olan diğer bazı devletler, zal'ın iktidara gelmesinden oldukça memnun olmuşlar, bu durumu olumlu buldukları için desteklemiřlerdi¹⁸⁴.

¹⁸²Sezai ve Dağı, *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*,s. 314.

¹⁸³ Uğur, s.74.

¹⁸⁴ Akyol , *Beni ok Ararsınız*, s. 34.

BÖLÜM IV

SÜLEYMAN DEMİREL VE SİYASİ LİDERLİK

4.1. SÜLEYMAN DEMİREL VE HAYATI

Türk Siyasi Tarihinde Atatürk'ten sonra belki de adı en çok zikredilenlerden birisi de Süleyman Sami Demirel'dir. Defalarca iktidara bir şekilde ortak olması ya da iktidardan uzaklaştırılması Demirel'i siyasetin vazgeçilmez isimleri arasına sokmaya yetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın resmi internet sitesi Demirel'in hayatını bizlere şu şekilde takdim etmektedir:¹⁸⁵

1924'te Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslamköy'de doğdu. İlköğrenimini doğduğu köyde, ortaokul ve liseyi Isparta ve Afyon'da bitirdi. Şubat 1949'da İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde göreve başladı. Sulama ve elektrik konularında araştırma yapmak üzere ABD'ye gönderildi. 1954 yılında Devlet Su İşleri Barajlar Dairesi Başkanlığı'na, 1955 yılında da Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne atandı. 1960–1962 yıllarında serbest müşavir ve mühendis olarak çalıştı. Orta Doğu Teknik Üniversitesinde öğretim görevlisi oldu. Siyasî yaşamına, 1962 yılında, Adalet Partisi Genel İdare Kurulu üyeliği ile başladı. 28 Kasım 1964'te bu partiye genel başkan seçilmesinin ardından, kurulmasını sağladığı ve Şubat-Ekim 1965 aylarında görev yapan koalisyon hükümetinde Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak görev aldı. 10 Ekim 1965 genel seçimlerinde Isparta Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdi ve seçimlerde Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olması üzerine Türkiye'nin 12. Başbakanı olarak hükümeti kurdu. Süleyman Demirel 4 yıl süren bu hükümetten sonra 1969, 1970, 1975, 1977 ve 1979 yıllarında 5 kez daha hükümet kurdu. 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askerî müdahale üzerine görevden uzaklaştırıldı ve yedi yıl yasaklı olarak siyaset dışı kaldı. 6 Eylül 1987'de yapılan halk oylaması ile siyasî yasaklar kaldırılınca Süleyman Demirel 24 Eylül 1987'de Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı'na seçildi. 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlerde Isparta milletvekili olarak yeniden TBMM'ye girdi. 20 Ekim 1991'de

¹⁸⁵http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel/

yapılan genel seçimler sonrasında Doğru Yol Partisi ile Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin oluşturduğu 49. Hükümet'te başbakan olarak görev aldı.16 Mayıs 1993'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı seçildi. Demirel, 16 Mayıs 2000 günü görev süresini tamamlayarak cumhurbaşkanlığından ayrıldı.

İslamköy'de *Hacıpaşalar* olarak tanınan aile, Cumhuriyetle birlikte önce *Gündoğdu* soyadını almış daha sonra da demirci ustası olan üvey dedesinin bilinirliğiyle *Demirel* soyadı benimsenmiştir. Nitekim Süleyman Sami 1930 sonbaharında ilkokula *Gündoğdu* soyadı ile başlayacak, ortaokulda ise ülke idaresinde ve siyasi tarihinde bir dönemin adı olacak *Demirel* soyadına kavuşacaktır.¹⁸⁶

İlkokulu köyünde tamamlayan Demirel'in şehir hayatı ile tanışması, orta halli memur ve esnaf çocuklarıyla beraber okuduğu ortaokul yıllarında Isparta'da olmuş, daha sonra da parasız yatılı olarak lise yıllarını da Muğla ve Afyon'da tamamlamıştır. Öğrenim hayatı devam ederken yaz tatillerinde ailesinin işlerine yardım etmiştir. Üniversiteyi okumak için İstanbul'a gelen Süleyman Demirel, bu süreçte okulun pansiyonunda kalmış ve derslerinde başarılı olmasının yanında vaktini iyi değerlendirerek, haftanın belli günlerinde gittiği kursla da İngilizceyi de öğrenebilmiştir. O yıllarına tanıklık edenlerce okumayı seven, yardımsever ve sorumluluk sahibi bir mizaca sahip olduğu ifade edilmektedir. Üniversite hayatı esnasında içlerine tam dahil olmasa da Türkçü ve İslamcı gruplarla yakınlaşmaları olmuş ve bu gruplardan bazı arkadaşlıklar edinmiştir. Bunlardan bazıları denilebilecek ve sonraları Türk siyasi tarihinde önemli roller üstlenecek olan Necmettin Erbakan, Turgut Özal ve Korkut Özal'la tanışması onlarla yaklaşık olarak aynı dönemlerde ve aynı üniversitede eğitim hayatının devam etmesi ile de ilgilidir.

¹⁸⁷

¹⁸⁶ Hulusi Turgut (1992). Demirel'in Dünyası, ABC ajansı Yayınları, I. Cilt, İstanbul, Nisan 1992, s. 31.

¹⁸⁷ Ayşegül Komşuoğlu (2008). Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel, Bengi Yayınları, İstanbul, s. 103-108.

Üniversiteden mezun olmadan da birkaç küçük iş tecrübesi olsa da diplomasını aldıktan sonra mühendis olarak çalıştığı ilk kurum Elektrik İşleri Etüt İdaresi'dir. Bu arada 7 yıl nişanlı kaldığı Nazmiye Şener ile evlenmiştir. Süleyman Demirel önce Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde çalışırken ve daha sonra da Su işleri örgütüne bağlı Barajlar İdaresi'nin başına geçtikten sonra ABD'de ye eğitim için gider. İkinci gidişi Eisenhower bursuyla olmuş ve bu sefer eşi Nazmiye Hanım'ı da yanında da götürmüştür¹⁸⁸.

1960 Temmuz'unda yaşı biraz da ilerlemiş olarak Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü görevini bırakıp askerlik başvurusunu Ankara'da Akköprü semtinde Ordu Donatım Yedeksubay Okulu'na yapıyor, aynı okulda yedek subay eğitimini birincilikle tamamladıktan sonra kıta hizmetini de yeni kurulmuş olan Devlet Planlama Teşkilatı'nda sivil olarak uzmanlık yaparak 2 yılda askerlik görevini tamamlıyordu¹⁸⁹.

Askerden terhis olduktan sonra –ki bu tarihler siyasete atıldığı döneme rastlar- Ankara'da Ulus semtinde bir işhanında kiraladığı büroda müteahhitlik yapmaya başlayacaktı¹⁹⁰. Bu süre zarfında ayrıca özel danışman ve temsilci olarak MorrisonKnudsen isimli Amerikan firmasında çalışmıştır ki sonraları siyasi yaşamında hem Amerikan karşıtlığı üzerine siyaset yapanlarca hem de Amerikan yanlısı denebilecek Adalet Partisi içinde ciddi eleştiri sebebi olacak ve *Morrison Süleyman* isminin takılmasına engel olamayacaktı¹⁹¹. Bir yandan ODTÜ'de de dersler veren Demirel, sanat etkinliklerinden de kopmamaya çalışmış, mühendislik meşguliyetlerine rağmen Ankara'nın sanat ve siyasi çevrelerinin gittiği mekanlarda bulunup, seçkinlerle yakın ilişki içinde olmaya özen göstermiştir¹⁹².

¹⁸⁸Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, s. 111-112.

¹⁸⁹Turgut, *Demirel'in Dünyası*, s. 177.

¹⁹⁰Turgut, s. 186.

¹⁹¹T.Bora (2002). Amerika: “En” Batı ve “Başka” Batı. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık içinde, İstanbul, İletişim Yayınları, s.147-149, Yeşim Arat (2008). Süleyman Demirel, M.Heper ve S.Sayanı(Der.) içinde, Türkiye’de Liderler ve Demokrasi (s.101-120), Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 101.

¹⁹²Komşuoğlu, s. 114,

Demirel, toprağın çocuğuydu. Toprağın büyütüp okuttuğu bir insandı. O, toprağın niteliklerini, toprağa düşen yağmurun o yıl ürünü ne denli olumsuz ya da olumlu etkileyeceğini çok iyi bilirdi¹⁹³.

İlkokul, ortaokul, lise yıllarına rastlayantek parti döneminde toprak insanların, köylülerin gördüğü eziyeti, ızdırabı hiç unutmamıştı. O dönemde köylülere yüksekten bakış, onu ailesine kadar uzanmıştı. Jandarmanın halkın üzerindeki gölgesi, babasına ve yakın akrabalarına reva görülen kimi davranışlar, çocuk yüreğinde izler bırakmıştı. Belki de bu yüzden, çocukluğunun etkisinde kalmışlığından kimi zaman içine kapanık bir hali olur, duygularını belli belirsiz yaşayan bir kişiliğe sahip görünürdü¹⁹⁴.

Demirel, doğduğu İslamköy’de gündüz sıcağından etkilenmemek için eskiden geceleri tarlalarda çadır kurup, karanlıkta orak salladıklarını köyün kimsenin yüzüne dahi bakmayacağı kurak topraklardan oluştuğunu, ağacın olmadığı bir yer olarak İslamköy’ü tanımlayan köylüler şimdi her şey yemyeşil ve hepsi onun sayesinde diye düşünmektedirler. 1960’larda bırakın İslamköy’ü, Isparta’nın bile adının çoğu yerde bilinmediğini, 1965’te Bitlis’teki askerliğini tamamlamış trenle memleketine dönen bir İslamköylünün sözlerinden dönemin Isparta’sını gözümüzde canlandırabiliriz.¹⁹⁵

İslamköy halkının, ekilebilen ve bol ağaçlı arazisi olmasından dolayı, çevre köylere nazaran daha şanslı olduğu söylenebilir. Bu yüzden tarım arazileri onların geçiminde başkalarına muhtaç bırakmamış, ancak yanı başlarında bir çok göl olmasına rağmen, zaman zaman kuraklık yaşamış ve yağmur dualarına çıktıkları zamanlar da olmuştur. İşte bu sıkıntı 20.asrın ikinci yarısına kadar devam etmiş, köyden çıkan bir genç, Süleyman Demirel, *Suyu Bulan Adam* olmuştur¹⁹⁶.

¹⁹³ Cüneyt Arcayürek (1992). Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971, Bilgi Yayınevi, İstanbul, s.26.

¹⁹⁴ Arcayürek, s.27.

¹⁹⁵ H. Mehmet Kiriş ve Nergiz Nilüfer (2010). “Isparta Siyaset ve Yönetim Araştırmaları”, Politika Tasarım Grubu Yayını, No:6, www.politikatasarim.org.

¹⁹⁶ Turgut, *Demirel’in Dünyası*, s. 29.

O dönemde, Artan nüfusuna rağmen Türkiye, kendi yiyeceğini ve giyeceğini karşılayan az sayıda ülkelerden biri durumundaydı. Cumhuriyet döneminde ülkede 7 adet su bendi bulunurken, “Barajlar kralı” olarak adlandırılan Süleyman Demirel’in iktidarında, 56 yeni barajın da projelendirilip inşaatına geçildiği gibibaraj sayısı da 73’e çıkarılmıştı¹⁹⁷.

4.2. SÜLEYMAN DEMİREL VE SİYASİ LİDERLİK

Süleyman Demirel’in siyasi kimliğinin oluşması süreci çocukluk yıllarından hayatına mercek tutularak anlaşılabilir. Okuma yazma oranının belli bir seviyede olduğu bir köyde, tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşılan bir çevre içinde çocukluğunu yaşamıştır. Ailesi de kendi toprağını eken ve hayvancılıkla uğraşan Demirel’in ilerde *çoban sülü* lakabını almasında, bazen tatillerde ailenin hayvanlarına çobanlık yapmasının etkisi olduğu açıktır¹⁹⁸. Dedesinin hafız olduğu bilinen Demirel’in hem anne hem de baba tarafından dindar olması, ona gelecekte soyunacağı liderlik rolünün oluşmasında ayrıca katkı sağlamıştır. Babasının muhtar olması, onu köylüye yakınlaştırmış ve böylelikle de ileride çok fazlaca kafa yoracağı, o zamanın enbüyük dertlerinden biri olan *sulama sorunu* gibi sorunları kaynağında kavraması avantajını oluşturmuştur¹⁹⁹. İşte hayatının bu ilk döneminde yaşadığı tecrübelerden ileride istifade etmiş olduğu, 10 Ekim 1965’de seçim kampanyasındaki konuşmasından anlaşılmaktadır²⁰⁰:

Asırlardır ne senin, ne çocuğunun, ne de hayvanının karnı suya doymuştur. Onun için senin bu meseleni en büyük siyasi bir mesele olarak addediyorum. En büyük medeni mesele addediyorum. Ve senden, gelmiş geçmiş hükümetler adına, bütün Türk aydınları adına, meslektaşlarım adına özür diliyorum. Ben yağmur duası yapan bir bölgenin çocuğuyum. Sararan, kuruyan ekinin yağmur gelmediği zaman

¹⁹⁷ İlker Sarier (1999). “Zaferden Hezimete”, Sabah, (Yazı Dizisi: 21-24 Nisan 1999), s. 16.

¹⁹⁸ Yeşim Arat (2008). Süleyman Demirel, M.Heper ve S.Sayarı(Der.) içinde, Türkiye’de Liderler ve Demokrasi (s.101-120), Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 101.

¹⁹⁹ Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, s. 98.

²⁰⁰ Toros (Edt.), s. 121.s. 46.

çoluğunu, çocuğunu, hayvanını nasıl perişan ettiğini bilirim. Bu coğrafyada insan, ekinden önce kurumuş. Ben senin haline dayanmam kardeşim. Ben sizin ıstırabınızın çocuğuyum. Sizi bu ıstıraptan kurtarmayı bir şeref ve namus meselesi sayarım.

Burada Süleyman Demirel'in hatiplik ve kendini ifade edebilme hususunda hayli başarılı olduğu dikkatlerden kaçmaz. Demirel'in kendini iyi ifade edebilmesinin, karşısındaki kitleyi yakından tanımasıyla ilgili olduğu anlaşılabilir. Ancak hatiplik ve siyasi söylem geliştirme özelliklerinin siyasetin tamamen içinde denilebilecek bir aileden de geldiği de ortadadır. Çünkü babasının, kayınpederinin ve kayınbiraderinin, neredeyse arka arkaya İslamköy Belediye Başkanlığı görevlerinde bulunması, kardeşinin Demokrat Parti Isparta il teşkilatında yaptığı yöneticilik görevleri, onun siyasi yaşamında söylenen artılarının oluşumunu hızlandırmıştır.

Ayrıca üniversiteden mezun olduktan sonra Demirel'in Amerika'da geçirdiği yıllar, onun deyimiyle hayatına istikamet vermiş, ufkunu açmış ve hayatı boyunca ona hep yardımcı olacak önemli bir tecrübe kazanmasına sebep olmuştur ki kendisi de gazeteci Nimet Arzık'a verdiği röportajda bunu aşağıdaki gibi ifade etmiştir²⁰¹:

Mühendisliği, iyi öğrendiğim kanaatindeyim. Daha sonra, buradan aldığım anahtarla öğrenmeye devam ettiğimi ifade etmeliyim. 1949-1950 yıllarında Türkiye'den Amerika'ya giden ilk Türk mühendisi benim. Orada, Amerika'nın Batı Eyaletlerinde çok büyük ve başarılı hizmetler yapmış olan "Bureau of Reclamation"da çalıştım. Bureau of Reclamation'dan çok şey öğrendim. Bunların çoğunu, daha sonra Türkiye'de tatbik etme imkanı bulduğum için bahtiyarım. Avrupai çalışmanın ne olduğunun çok iyi bir örneğini görüyorduk, daha önümüze konulanın ne olduğunu bilmeden... Bu devreyi, hayatıma istikamet veren bir vaka sayarım... çok şey borçluyum bu devreye... Doğu ve Batıyı ayıran düşünce tarzını şöyle tarif ederler... Doğu: Neticeyi alır, sebep arar, Batıysa, sebepten neticeye varır... bu formasyonu verdiler bize... çok yardımcı oldu sonradan bana her çeşit sorunun çözümlenmesini aradığımda... bu zaten böyledir, hiç demedim. Nedenleri, sentez haline getirip sonuca vardım...

²⁰¹ Nimet Arzık (1985). Demirel'in İçi-Dışı, Milliyet Yayınları, s.62-63.

Bütün bu eğitimler sonucunda artık Devlet Su işleri Genel Müdürü olmuştur. Bu görevi esnasında Adnan Menderes'in dikkatini çekmiş ve güvendiği bürokratlar arasında yer alması geç olmamıştır²⁰².

27 Mayıs darbesinden sonra, darbecilerin kapattığı Demokrat Parti(DP), yerini Adalet Partisi(AP) ve Yeni Türkiye Partisi(YTP)'ne bırakmıştı ve haliyle DP'liler bu iki partiye bölünmüştü. 1962 yılında askerden terhis olan Demirel, askerlik yaptığı süre içerisinde de vaktin,imkânların, şartların müsaadesi ile ilgili olduğunu söylediği ve her zaman danıştığı ve görüştüğü arkadaşlarının çoğunun kurucularından olduğu AP ile siyaset sahnesine atılma kararını veriyor ve AP'nin ilk büyük kongresinde rekor oyla partinin Genel İdare Kuruluna seçiliyordu. Böylelikle, 1960 öncesinde Türkiye'nin sulama ve baraj hamlesinde başı çeken bu ünlü DSİ eski Genel Müdürü, genç yaşta popüler bir kimlik kazanıyor ve zirveye giden yolda adımlarını atmaya başlıyordu²⁰³.

23 Mart 1963'de Kayseri Cezaevinden geçici olarak tahliye edilen Celal Bayar'ın Ankara'ya gelişinde büyük gösteriler yapılmıştı. Buna ciddi anlamda tepkiler oldu. Bayar'ın evi taşlandı, AP binası taşlandı ve olaylar gitgide büyüdü. Bu esnada milletvekili olmadığı için, vaktini genelde partide geçirirdi. Gelişen süreçte çıkan olayların sorumlusu olarak AP'li yöneticiler de gösterilince Demirel, partiden bir kısım arkadaşıyla beraber istifa etti. Sonraları bu durum kendisine *parti basılınca, şapkasını alıp, kaçtı* eleştirilerinin yapılmasına sebep olacaktır. Ama o, kendisini şu şekilde savunmuştur²⁰⁴:

Ben şapkamı alıp gittim de Parlamento gitmedi mi? Üniversiteler, Anayasa Mahkemeleri kaldı mı? Rejim de şapkayı alıp gitti. Sen, şapkayı alıp gittin diyenler, o zaman neredeydi?

1963 yılında kendisine İstanbul Belediye Başkanlığı adaylığı da teklif edilen Demirel, 1964 yılında o zamanki AP lideri Gümüşpala'nın ölümünün ardından, AP

²⁰² Yeşim Arat (2008). Süleyman Demirel, M.Heper ve S.Sayarı(Der.) içinde, Türkiye'de Liderler ve Demokrasi (s.101-120), Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 103.

²⁰³Turgut, *Demirel'in Dünyası*, s.185-186.

²⁰⁴Turgut, s.202.

genel başkanlığına teşvik eden arkadaşlarının da etkisiyle adaylığını koymuş ve Saadettin Bilgiç'e verilen 552 oya karşı aldığı 1072 oyla AP Genel Başkanlığına seçilmiştir²⁰⁵. AP'nin genel başkanının belirleneceği kongrede hitabet yeteneğiyle birlikte, partilileri kendilerini önemli hissetmeleri sağlayan etkili bir konuşma yapması ayrıca o zamanki basında da Demirel'in diğer aday Bilgiç'e göre daha demokrat gösterilmesi, Batılı düşünce yapısı ve iş dünyası ile yakınlıklarının da övülmesi, O'nu başkanlığa taşıyan etkenler olmuştur. Birçok delegenin gözünde, orduyla nispeten daha uyumlu bir görüntü sergilemesi de desteğini arttırmıştır²⁰⁶.

Demirel, yıllar sonra siyasete nasıl atıldığı sorusunu cevaplarırken siyasete atılmadığını adeta siyasete itildiğinden bahseden şu açıklamaları yapmıştır²⁰⁷:

Siyasete atılmadım. Siyasete sürüklendim. Aslında benim için siyaset, heves ettiğim bir şey değildir. Bir mücadeleye, bir emr-i vaki, bir emr-i zaruri olarak girdim. Ben mühendisim, benim işim yapmaktır. Türkiye'nin kalkınması, ilerlemesi, yücelmesi, büyümesi, imar ve inşası ve Türk insanının medeni nimetler kavuşması, refahı, saadeti benim başlıca kaygım olmuştur, yapmak bu kaygıya giden yolda en önemli anahtardır... İleri Batı memleketlerinde gördüğüm büyük mühendislik tesislerinin projelerini, kalkınma projelerini kendi ülkemizde uygulamak en önemli arzumdur. ... biz öyle bir hamlenin içerisinde, idarede görev aldık ve hevesle mesleğimizi icra ederken, hevesle ülkemizin imar ve inşasına hizmet ederken, 1960 ihtilali geldi ve Türkiye'yi durdurdu... Bence bu, Türkiye'ye yapılmış çok büyük bir haksızlıktır. Ben, yarım kalmış bir büyük kalkınma hareketinin ülkeye neler kaybettirdiğini gördüm. Buna vicdanım razı olmadı. Bir şey yapmalıydım. Bu yarıda kalmışlığın karşısına geçmeliydim. Öyle hissettim. Tek başıma elimden ne gelirdi? Onu düşünmedim doğrusu. Bir hevesle, bir azimle, bir şevkle, bir mücadelenin içine atıldım adeta. İşte benim başlangıç noktam budur. Bu siyasete atılma değildir, siyasete itilmedir.

Süleyman Demirel'in siyasi liderliğine de fazlaca yansıyan kişiliğinin en önemli özelliklerinden belki de birincisi, çok kuvvetli bir hafızaya sahip olmasıdır. Konuştuğu bir kimseyi unutmaması onu siyasi hayatında çok güçlü hale getirmiştir.

²⁰⁵Yeşim Arat (2008). Süleyman Demirel, M.Heper ve S.Sayarı(Der.) içinde, Türkiye'de Liderler ve Demokrasi (s.101-120), Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 103.

²⁰⁶Cumhuriyet Ansiklopedisi, 3.cilt (2003). Yapı kredi Yayınları, İstanbul, s.96.

²⁰⁷Turgut, *Demirel'in Dünyası*, s.193-194

Demirel hafızasının gücünü belirtmek için Kazdağlı²⁰⁸'nin kitabına aldığı “150 bin kişiye ismen hitap ederim. Bunların büyük çoğunluğunu simalarından da seslerinden de tanırım” cümlesi kayda değerdir. Demirel'in bu özelliğine onunla liseden tanışan ve başarılı bir eğitim hayatıyla birlikte tıp doktoru olmuş ve daha sonraları siyasette aktif görev almış ve 12.Dönem milletvekilliği de yapmış olan yakın arkadaşı Ali İhsan Balım da dikkat çekmiştir²⁰⁹:

Zekası ve hafızasının gücü dillere destandır; on beş sene evvel D.S.İ. genel müdürü iken, bir tetkik gezisinde tanıdığı Sivaslı bir muhtar Başbakan iken bir heyetle ziyarete geldiğinde, görür görmez tanınması ve ad ve soyad ile çağırması herkesi şaşırtmış idi. Aradan yıllar ve yıllar geçmiş olmasına rağmen bana “istenirse Seyhan Barajının mekanik hesaplarını birkaç saat içinde, beş on sahife kağıda ezbere çıkartabileceğini” söylediği zaman hayretten dona kalmıştım.

O'nun hükümetinde Gençlik ve Spor Bakanı olarak çalışmış ve sonraları kısa süre de olsa T.B.M.M Başkanlığı da yapmış olan İsmet Sezgin'e göre de Demirel, kendisini yakından tanıyıp da sevmemenin mümkün olmadığı; seven, inanan, inandığını en iyi şekilde savunan ve bunu kabul ettiren; yurdunu ve ulusunu avucunun içi gibi bilen; tek başına kaldığı demokrasi savaşında başarısını bütün dünyaya kabul ettiren; bilgisi, görüşü, çağımızı anlayışı, tevazuu, büyük insanlığı ile devlet adamlığını dosta-düşmana karşı kabul ettirmiş bir insandır²¹⁰.

Demirel, yasaklı olduğu zamanlarda bile siyasetten uzak kalmamaya çalışmıştır. Yaz aylarını Tuzla'daki evinde geçirirken sahilde yaptığı yürüyüşlerle birlikte uzun vadeli planlamasında ona yardımcı olacak çeşitli görüşmeler yapmayı da ihmal etmemeye özen gösteriyordu ki gelecekte hem partisinde hem de Türkiye siyasi tarihinde önemli roller üstlenecek Tansu Çiller'le tanışması da böyle bir yaz günü olmuştur²¹¹.

²⁰⁸ Celal Kazdağlı (1999). Demirel'in Liderlik Sırları, Beyaz Yayınları, İstanbul.

²⁰⁹ Fuat Süreyya Oral (1973). Süleyman Demirel'in Kişiliği, Fuat Süreyya Oral Yayını, Ankara, s.40.

²¹⁰ Oral, s.162.

²¹¹ Faruk Bildirici (1998). Maskeli Leydi Tekmili Birden Tansu Çiller, Ümit Yayıncılık, Ankara, s.127.

Demirel'in zekâsı, çalışkanlığı, hitabet yeteneği ve yakın çevresine yardım etme özellikleri kişisel özellikleri olarak ifade edilebilirse de tüm bunları daha etkili hale getiren ihtirası ile seçkinlerle yakın sosyal bağlar kurabilmesi, yükselmesini hızlandırmıştır. Komşuoğlu²¹², nun da çalışmasında yer verdiği fakat ispatlanmamış olan mason olduğu söylemi de onun hep daha yukarılarda olmasına sebep olarak gösterilmiştir.

Siyasi kariyerine bakıldığında, babasının ve kardeşinin aktif olarak siyaset içinde olmaları, ona pozitif destek vermiştir. Yabancı dili öğrenme çalışmaları, yurtdışı görevlerinin önünü açmış, yurtdışı tecrübeleri kendisine ufuk vermiş, duygusallığı ve sanata olan sevgisi, onu bu şekildeki etkinliklerde boy göstermesini sağlamıştır. Beşeri ilişkilerdeki ustalığı ile iş ve sanat dünyasının önemli simaları arasında kendisine yer edinebilmiştir. Kültürü, sebatkarlığı, zekası ve hitabet yeteneği, kendisindeki müthiş yükselme hırsıyla bir araya gelince, Türkiye'nin en önemli siyasi figürleri arasında yer alması kaçınılmaz olmuştur. Ondaki yükselme hırsını memlekete hizmet etme isteği olarak ifade edenler²¹³ olsa da çeşitli zamanlarda bu iki duygunun birbirinin önüne geçtiğini iddia etmek mümkündür.

Uraz²¹⁴,ın kişilik değerlendirmesine göre de Demirel, demokratik rejim hayranı, ülke kalkınması sevdalısı, tabiat aşığı, sanata ve sanatkara değer veren, fakire fukaraya, yaşlıya hizmet vermek ve bunun gibi her türlü sosyal yardım faaliyetlerine, sağlık konusuna kendisini adanmış, barışçı, kin ve olumsuz düşüncelerden uzak, ömrünü milletin refahına adanmış bir insandır.

Son olarak, Arat'ın²¹⁵ ifadesiyle koruyuculuk ve kollayıcılık hissini de veren 'baba' lakabının, halka yakın imajıyla oluştuğu da söylenilebilir.

²¹²Komşuoğlu, *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, s.114-115.

²¹³ Abdullah Uraz (1993). Baba Demirel'in Büyük Türkiye Kavgası, EKA Ekonomik Haber Ajansı Yayınları, Ankara, s.10.

²¹⁴ Uraz, s.10.

²¹⁵ Yeşim Arat (2008). Süleyman Demirel, M.Heper ve S.Sayarı(Der.) içinde, Türkiye'de Liderler ve Demokrasi (s.101-120), Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 101.

4.3. SÜLEYMAN DEMİREL'İN BÜROKRASİ İLE İLİŞKİLERİ

Süleyman Demirel'in bürokrasi ile olan ilişkisini söylemeden önce, kendisiyle ilgili olarak şu bilgilerin bilinmesinde fayda vardır. Demirel 30 yaşında genel müdür, 40 yaşında önce parti genel başkanı, sonra başbakan olmuş; 12 seneye yaklaşan başbakanlık görevi yapmıştır. Türkiye'nin en genç genel müdürü, en genç başbakanı ve İsmet İnönü'den sonra en uzun başbakanlık yapmış kişisidir. 6 dönem Isparta Milletvekilliği yapmış, 7 sene yasaklı kalmış, 6 defa hükümetten gitmiş, 7 defa hükümet kurmuştur. Bu kısa bilgi Demirel'in siyasi ihtirasının aslında mücessem bir halinden başka bir şey değildir. Demirel iktidarı çok seven ve arzulayan bir kişiliğe sahiptir. Demirel'in cumhurbaşkanlığı döneminde görev süresinin bitimine doğru cumhurbaşkanlığı süresinin 3 yıl daha uzatılmasını öngören TC Anayasası'nın 101. maddesi ilgili değişiklik teklifi, 5 Nisan 2000 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda reddedilmiştir. 16 Mayıs 2000 tarihinde, görevini Ahmet Necdet Sezer'e devretmek zorunda kalmıştır(<http://gundem.bugun.com.tr>).

Demirel'in, Özal'a oranla devlet işlerini daha ciddiye aldığını söyleyebiliriz²¹⁶. Ayrıca Demirel, davranış ve konuşmalarında devlet ciddiyetini de daha ön planda tutmuştur²¹⁷.

Küreselleşme, Avrupa'nın bütünleşmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra yeni siyasî coğrafyada Balkanlar, Kafkasya, demokrasi, pazar ekonomisi, insan hakları, daha iyi yönetim, kararlılık, yoksulluk, kalkınma, eğitim, kültür, spor, sanat, çocuklar, kadınlar, yaşlılar, özürülüler, çevre kirliliği, işsizlik, gelir dağılımını düzeltme; ulusal ve evrensel hukukun üstünlüğüne dayanan iç barış, bölgesel barış ve dünya barışı gibi konular; bilgi çağına sağladığı büyük kolaylıklardan yararlanarak evrensel olarak tartışılmaktaydı. Demirel bu tartışmalara kendisinin de katıldığını ifade etmektedir:

²¹⁶Ruşen Çakır (1994). "Çiller Takiye mi Yapıyor?", Milliyet, 12 Aralık 1994, s. 12.

²¹⁷Ege Cansen (1989). Oyunun Kuralı "Demirel ve Özal", Hürriyet, 4 Haziran 1989, s. 4.

Acaba, Türkiye halkın hür iradesine dayanan seçilmiş idareleri taşımakta güçlük mü çekiyor? Meseleye böyle bakıldığı zaman: Bu kadar olup bitenden sonra, evet, öyle olduğu doğrudur yani güçlük çekmiştir. Yani halkın hür iradesiyle kurulmuş, seçilmiş idareler dediğimiz zaman, devletin işlemesi dediğimiz zaman, demokrasi kurallar rejimidir, kurumlar rejimidir, kavramlar rejimidir, kuralların işlemesi, iktidarların oyla gelip oyla gitmesi, kansız, kavgasız, iktidarların hilesiz el değiştirebilmesi, kurumların uyumlu çalışması, rejime sahip çıkan ve herkesin üstüne düşeni sadakatle yapması. Bunları anlamışızdır ve tabii ki bu şartlarda karşımıza pek çok engel çıktı ve bunları da aşarak bugüne geldik. Dünya kurulduğundan beri, yerleşim yerlerinin bulunduğu her yerde bir yöneten ve yönetilen mutlaka vardır. Yönetenler değişebilir, yani bir kraldan kabile reisine kadar. Aile reisi bile bir yöneticidir aslında. Tabii ki yönetilenlerin rahat olması için de iyi yönetilmeleri şart. Bu, demokraside de, krallıkta da aynı şekilde olup, her şeyde, bütün sistemlerde aynıdır. İyi yönetilmenin en önemli şartı huzur yani sükündür. Eğer ülkeyi yönetenler huzuru, sükûnu, barışı sağlayamıyorlarsa, adaletin gerçekleşmesini sağlayamıyorlarsa ve daha doğrusu, halkın mal ve can güvenliğini sağlayamıyorlarsa o ülke iyi yönetilmiyor demektir. Aslında, yönetimlere olan düşmanca tutumun veya yönetimlere karşı çıkmanın en önemli ve aynı zamanda en kolay yolu halkın hoşnutsuz duruma getirilmesidir. Yani yönetimin karşısında olanların en kolay başvurduğu metot halkı huzursuz yapmaktır. Kısacası eğer bir ülkede kargaşa ve fetret meydana getirilebiliyorsa ve bu kontrol edilemiyorsa bunun arkasından mutlaka kural dışı olan iktidarlar geliyor, birtakım kural dışı reçetelerle, kural dışı yollara başvuruluyor ve işte o zaman ne oluyor? Ülkenin iyi yönetilmesi gerçekten çok önemli bir hadisedir. Bugün de dünyanın her tarafında olduğu gibi, iyi idare edilen ülkelerde bile iyi yönetim arayışları hala sürmektedir. İyi yönetim arayışının bu durumda bir eksiklik değil, ülke için birinci gelen bir çözüm arayışı olduğunu düşünmektedir. Vatandaş o ülkenin vatandaşı, o ülkenin insanı evvela “canım” diyor, ikinciyeye aldığı şey adalettir²¹⁸.

Demirel'in bürokratik ilişkilerde önem verdiği husus demokrasinin hep işlerliğini önemsemiştir. Askerle ilişkilerinde de bu açıkça görülür ki 1971 muhtırasından sonraki hareket tarzına Demirel zamanının bürokratlarından Ali Yavuz vurgu yapmaktadır²¹⁹:

²¹⁸Süleyman Demirel (2012).TBMM Tutanak Hizmetleri Daire Başkanlığı, Komisyon: Darbe Kom. Giriş: 14.45 Tarih: 7/6/2012 Grup: Uyan-Selim Sayfa: 3

²¹⁹Oral, *Süleyman Demirel'in Kişiliği*, s.198-199.

Bir kısım devlet kuruluşlarıyla siyasi teşekküllerin teşvik ve himayesiyle tehlikeli bir duruma giren sokak hareketleri karşısında kuvvet kumandanlarınca 12 Mart 1971 günü verilen muhtıra karşısında “ben sandıktan çıktım, milli irade ile geldim ancak aynı yoldan giderim” sözü yerine cumhuriyetin daha ağır bir yara almasına meydan vermeden hükümetinin istifasını vererek meclisi ve demokrasiyi kurtarmıştır.

Askerle bu tarz ilişkisini, demokrasiyi kurtarmak olarak görmeyenler de vardır. Demirel’in bu durumda direnmemesi, askerın sivil otoriteyi takmaması neticesini de doğurmuştur. Demirel’i 1987’nin Nisan ayında, henüz hakkındaki siyaset yasağı devam ederken, Uluslararası Basın Enstitüsü Direktörü Peter Galliner’le Güniz sokaktaki evinde ziyaret eden Cemal, Demirel’in “*Bir de siviller, bazı entelektüeller askeri darbeye cesaretlendiriyor, bir de bunlar olmasa...*” diye yakınmasını eleştirmiş ve Demirel’in askeri darbeye kışkırtan sivillerden “Demokratlar nerede?” diye yakınmaktansa önce bu soruyu siyasetimizin başpehlivanlarından olankendisine sorması gerektiğini söylemiştir²²⁰. Demirel, 12 Eylül sürecinde kendisine sorulan “*Kenan Paşa parti kurar mı?*” sorusuna “*hayır, o hatayı yapmaz*” demiş, bunun nedeni sorulunca da “*Siyasetçi Kenan Evren çok tartışılır, bu tartışmaların altından kalkamaz. 13 Eylül günü duran kan, 11 Eylül günü neden akıyordu? Siz o zaman Antalya Tapu Müdürü mü idiniz? , deriz*” şeklinde “*darbe yapabilmek için mi kan akmasına göz yumdunuz*” anlamına gelecek bir cümleyle Evren Paşa’ya çok ağır bir suçlama yöneltmişti. Ancak aynı Demirel, bunları söylemesine rağmen, geçen yıllar içinde darbe liderinden bunun hesabını, akan kan ve gözyaşının hesabını sormamıştır. Cemal, bu durumu, “asker karşısında sürekli boyun eğen bu Şark kurnazlığı, bu uysallık da Türkiye’nin ‘sivil sorunu’ dur” diyerek özetlemiştir²²¹.

Devlet yönetiminde Demirel, organik devlet görüşünü benimsemişti yani bürokrasiyi büyüten bir yönetim anlayışı vardı. Bu görüşe göre devletin amaçları, bireylerin amaçlarının mekanik toplamından ibaret değil, devletin bunun dışında ek

²²⁰ Hasan Cemal (2010). Türkiye’nin Asker Sorunu, Doğan Kitap, İstanbul, s.33.

²²¹ Cemal , *Türkiye’nin Asker Sorunu*, s.27.

ve ya farklı amaçları olabilirdi, yani devlet bireyler üzerinde ayrı bir varlık olarak görülebilirdi²²². Bu da devletin biraz daha kutsallığı anlamına da geliyordu.

Demirel'in bürokrasisini anlamak için özellikle kendisinin ülkemizde gerçekleşen darbeler ve arkasından yapılan seçimlerle halkın tepkisine dair söylediği şu sözlere birlikte bakılacak olursa:

“Bir olay var: Ülkemizde darbenin ardından seçimlerin yapılması gecikmemiş. Ancak bu seçimlerde, referandumlarda vatandaş geçmişi çok fazla irdelememiş, hep ileriye bakmıştır. Yani darbe olmuş ancak sonrasında yapılan seçimlerde ve referandumlarda halkın bir kısmının ya da tamamının sandık başına gitmeyeceği, bir şekilde reaksiyon göstereceği beklenirken, durum hiç de beklenildiği gibi olmamış. Çünkü bu ülkenin sağduyu sahibi vatandaşı geriyle uğraşmaktansa “Şundan bir an evvel kurtulup yine eski yolumuza gidelim.” gibi bir yolu tutmuş ve o yolda gitmiş. Neticede arka arkaya darbeler gelmiş, Türkiye bu darbeleri göğüslemiş ve büyük zararlar görmüş. Eğer ülkemiz bir darbe ülkesi olmasaydı şu andaki durumdan daha iyi olurdu, her şey çok daha iyi olurdu. Darbeden, darbeyi alkışlayanlar, darbeyi teşvik edenler, darbeden memnun olan ve olmayan, herkes zarar görmüş. Bunun idraki içinde olunmazsa, bundan sonra Türkiye’yi ileriye götürmek de zor olur.”²²³

Demirel’e göre, birinci mesele halkın sıkıntılarının çözümünü olağanüstü birtakım reçetelerde, kurallarda ve yönetim şekillerinde değil, hür iradesiyle seçtiği idarelerde aramalı ve eğer halk hür iradesiyle seçtiği idarelerden memnun değilse, o idarenin değişme zamanı gelinceye kadar bekleyecek. Değişme zamanı bir sonraki seçim dönemidir. Sandığın gelmesini bekleyecek ve iradesini orada ortaya koyacak. Bunu yerleştiremediğimiz sürece ülkemizde huzuru, sükûnu sağlama konusunda sıkıntılarımız ne kadar gayret etsek de zor geçer. Yani şunu söylemek istiyorum: Birincisi vatandaş ne birbiriyle olan meselesini ne de kendi meselesini darbe yoluyla

²²²Mircan Yıldız TOKATLIOĞLU (2005). Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri, Alfa Aktüel Yayınları, s.24.

²²³Süleyman Demirel, (2012).TBMM Tutanak Hizmetleri Daire Başkanlığı, Komisyon: Darbe Kom. Giriş: 14.45 Tarih: 7/6/2012 Grup: Uyan-Selim Sayfa: 4

çözmeye kalkmamalı, bunların hepsi, yasalardan uzaklaşmamalı, neyi arıyorsa onu yasal yollardan giderek bulmalı²²⁴.

Demirel'in bürokraside liyakate değer vermiştir. Kendisine faydalı olacağına inandığı kişilerle siyasi görüşleri uyumlu olmasa bile çalışmayı tercih edebilmiştir. Donatbu konuyu bir köşe yazısında şu şekilde ifade etmektedir²²⁵:

Vahit Erdem (Ak Parti, Kırıkkale Milletvekili), Turgut Özal'ın savunma Sanayi Müsteşarıydı. Özal'dan sonra Demirel, Başbakan olunca.. Vahit Erdem'i çağırdı:
- Başarılısın, göreve devam edeceksin.

Burada Demirel'in bürokrasi terbiyesiyle ilgili son olarak ifade edilebilecek önemli bir not da Çekirge'nin²²⁶ ifadeleriyle şu şekildedir:

O günlerde Özal köşkte akşam yemekleri verirdi. Türk cumhuriyetlerinin devlet başkanları davet edilirdi. Yemek salonunda biz gazeteciler de masalara oturur, cumhurbaşkanının gelmesini beklerdik. Elbette protokol masasında Meclis Başkanı, Başbakan Demirel, Genelkurmay Başkanı, Dışişleri Bakanı gibi önemli isimler otururdu. Bütün salon oturduktan sonra Kaya Toperi kapıda anons ederdi: "Sayın Cumhurbaşkanları!!! Bu anons üzerine salondaki herkes ayağa kalkardı. Aradan yıllar geçmiş ve Özal cumhurbaşkanı olarak salona giriyor... Ama bu defa Demirel ayağa kalkıyordu. Demirel her akşam o yemeklere geldi ve Özal salona girince ayağa kalktı. Bugünün demokrasi çınarı olan Süleyman Bey, o günlerde eski müsteşarının önünde her ayağa kalktığında, demokrasi terbiyesini bir ibret olarak hafızalarımıza kazıyordu

4.4. SÜLEYMAN DEMİREL'İN HALKLA İLİŞKİLERİ

Demirel, siyasette var olma nedenini "Devleti köylülük ve dinle barıştırmak" sözüyle belirtir. Bu açıdan, Adnan Menderes ile karşılaştırılırsa dine daha yakın ve

²²⁴Süleyman Demirel, (2012).TBMM Tutanak Hizmetleri Daire Başkanlığı, Komisyon: Darbe Kom. Giriş: 14.45 Tarih: 7/6/2012 Grup: Uyan-Selim Sayfa: 4

²²⁵http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/donat/2005/05/04/burokrasiye_dair

²²⁶Fatih Çekirge (2014). "Akşam Yemeklerindeki İbret", Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/26197722.asp>, Erişim Tarihi: 11.04.2014.

daha sağdadır. Artık merkez sağda lider Cumhuriyet rejiminin elit kadrosundan biri değil, mühendislik eğitimi almış ve bu anlamda da kendini ispatlamış bir köylü çocuğudur²²⁷. Merkez sağdaki önemli isimlerden biri olan Süleyman Demirel'in hafızasının kuvvetli olması kişiliğinin en önemli yapı taşlarından. Konuştuğu bir kimseyi unutmasının kesinlikle mümkün olmadığı da söylenmektedir²²⁸.

Medeniyetin sunduğu olanakları ülkenin en ücra köşesine kadar götüren AP'nin bu konudaki anlayışı “*Şehirde ne varsa köyde ve kasabada da o olmalıdır.*” şeklindedir. (Süleyman Demirel ile yapılan söyleşi, 1987: 2)

Demirel'in liderlik döneminde ikinci beş yıllık kalkınma planıyla birlikte Türkiye'de ilk kez ciddi bir biçimde sanayileşme modeli uygulanmış ve kalkınmanın sanayileşmeyle mümkün olacağını anlaşıldığı bir dönem olmuştur. Ereğli Demir Çelik Fabrikası, Boğaz Köprüsü ve Keban Barajı gibi önemli yatırımlara imza atılmış, enflasyon %5, kalkınma hızı %7 olarak ölçülmüştür. Bu kalkınma hızı petrol ülkeleri dışında Japonya'dan sonra, dünyanın en yüksek ikinci kalkınma hızıydı. Yine Demirel döneminde Türkiye, artan nüfusuna rağmen kendi yiyeceğini ve giyeceğini karşılayabilen az sayıdaki ülkeler arasındaydı. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de 7 adet su bendi bulunurken, “Barajlar Kralı” olarak adlandırılan Demirel'in iktidar olduğu dönemde baraj sayısı 73'e çıkarken, 56 yeni barajın da projelendirilip inşaatına geçilmiştir²²⁹.

Süleyman Demirel halk tarafından “*İlk köylü Başbakan*” olarak adlandırılan ve halkın büyük bir kesimince sevilip sayılan biriydi. Süleyman Demirel ve Turgut Özal köy kökenli ailelerden geliyorlardı ve gençliklerinin önemli bir bölümü tek parti döneminde geçmiştir²³⁰. Köylülük tabiri kendi ifadelerinde de sıklıkla görülmektedir ve bunu hep millete verdiği sözle de birleştirmektedir²³¹.

²²⁷Hasan Bülent Kahraman (2007). Türk Sağ ve AKP, Agora Kitaplığı, İstanbul.s.63.

²²⁸Hüseyin Çavuşoğlu (2009). “Türk Siyasi Hayatından Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C.19, Sayı:2, s. 265-278, Elazığ.

²²⁹İlker Sarier (1999). “Zaferden Hezimete”, Sabah, (Yazı Dizisi: 21-24 Nisan 1999)

²³⁰ÜlküDemirtepe (1991). “Politikacılarımızın Röntgeni”, Milliyet, (19-26 Ekim 1991).

²³¹Arzık, *Demirel'in İçi-Dışı*, s.96

Ben rastgele bir adam değilim. İddiam var. kavgam var. meydanlarda söylediğim var. Millet beni iktidara getirdi. Allah bizi utandırmadı. Söylediğimizin büyük kısmını yaptık. İktidara geldiğimizde 300 köyde elektrik vardı. Bir sürü köyde içecek su yoktu. Yol azdı. Yılda kullanılan gübre, 400 tondan fazla değildi. Nüfusumuz yılda 1 milyon artıyordu. Edirne'den İstanbul'a, makadam şosedan geliniyordu. Yedireceksin, içeceksin, anlatacaksın.“Ben bunları yapacağım, demişsin... yapacağın kapıdan giriyorsun.O kapıyı ben zorlamadım.Arkamda süngü yoktu.Ben, verdiğim sözün ağırlığı itiyordu.İlk köylü Başbakan benim...”

Süleyman Demirel iktidarında Türk ekonomisinde büyük kalkınma yaşandığını gözlemlenmektedir.Buradan hareketle Demirel'in Türkiye'nin en büyük inşaa ve imar dönemine damgasını vurmuş liderlerdenolduğu söylenebilir.

Merkez sağdaki siyasi partiler, toplumun refah içinde ve tüm kesimlerinin insanca yaşadığı bir hayat düzenine sahip bir sosyal düzenin arayışında olduklarını söylemektedirler. Yine merkez sağın siyaset anlayışında barajlar, yollar, fabrikalar yapmanın önemli bir yer tuttuğu da belirtilmektedir. *Büyük Türkiye* sloganıyla AP ve Süleyman Demirel bu alandaki çalışmalarıyla bunun en iyi örneğidir²³².

Burada önemle üzerinde durulacak bir husus da eleştirilere açık olan yönüdür. Demirel, düşüncede, insan haklarının ülkeye yerleşmesine çok önem veriyordu. İktidarları sırasında, eleştiri sınırlarını çoktan aşan ve kişiliğine söven yayımların sahipleri hakkında bile işlem yapılmasına ve davalar açılmasına izim vermemişti. Hangi fikri eğilimden, hangi ideolojik düşüncelerden olursa olsun kitap, dergi ve gazetelerin en özgür biçimde yayınlarını sürdürebilmesi için mücadele etmişti ve bu konularda tipik *batılı demokrat* tanımlamasına tam olarak uyuyordu. Kendini en ağır şekilde eleştirenlere zaman zaman kırılırdı ve hatta böyle kişilere darılmak da içinden geçerdi ama kişiliğini çirkinleştirdiğini düşündüğü böylesi duygulardan hemen arınır, o kişileri yakın zaman içinde çağırır, konuşurdu. Ayrıca belirtmek gerekir ki zaman zaman kırıldığı kişilere hiçbir zaman kin tutmaz ve kısa süre içinde bir araya gelse bile o olayı çoktan unuttuğu izlenimin verir ve insanları rahatlatırdı. Bütün bunlar hoşgörölü olmasının ve insanlarla diyaloga hep çok önem vermesinin neticesiydi²³³.

²³²Nuray Mert (2007). Merkez Sağın Kısa Tarihi, Selis Kitaplar, İstanbul.

²³³ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, s.14.

Ayrıca, Demirel'in yıllar sonra hatıralarında “*iyi ki söylemişim, bana göre o söz demokrasinin kilometre taşıdır*” dediği meşhur “*yollar yürümeyle aşınmaz*” sözüne de vurgu yapılmalıdır ki bu söz aradan yıllar da geçse, hep O'nun karşısına dikilecek, kendisini vurmak isteyen rakiplerince bir silah olarak kullanılacaktı. 12 Mart muhtırasına giden süreçte, üniversitelerde olaylar başlamış, sokak yürüyüşleri de artmıştı. Adalet Partisinin Ankara kongresinde, bir partili kürsüye çıkmış ve bu hareketlerin durdurulmasını istemişti. Burada mikrofonu eline alan Demirel arkadaşının aksine aşağıdaki ifadeleri kullanmış ve bir anlamda tarihe not düşmüştür²³⁴:

Bunlar, kanuni haktır. Yani bunlar, anayasal haktır. Zaten bunları kaldırmaya kalkmak, anayasa ihlali ile sizi karşı karşıya bırakır. Kaldı ki; bırakın hakkını, kullansın herkes. Silahsız ve saldırsız olduğu sürece bırakın, kullansın. Niye rahatsız oluyorsunuz? Sokaklar yürümeyle aşınmaz! Rahatsız olmayınız, bırakın bu haklar kullanılсын. Gösteri yürüyüşü ve toplantı hakkı, masum insanların, mazlum milyonların hak aramada başvurduğu çok değerli bir haktır...

4.5. SÜLEYMAN DEMİREL'İN ULUSLARARASI AKTÖRLERLE İLİŞKİLERİ

1965 yılında partisini tek başına iktidar yapan Süleyman Demirel, dış dünya ile ilişkileri, titizlikle iyi geçinme prensibine sürdürmeye çalışmış, süper devletler gerçeğini ve onların etkinliğini hatırdan çıkarmamıştı. O'na göre süper devletlerle ilişkilerde *Kraldan çok Kralcı* olmaya gerek yoktu, “*Filler dövüşür, çayır ezilir*” diyerek onlarla *uzaktan sevişme* gereğini daima vurguluyordu²³⁵.

Demirel; bölünmemiş, demokratik, müreffeh ve barış içinde bir Avrupa yaratmak olan yeni Avrupa projesinin yorulmaz bir destekçisidir. Demokratik değerleri ve daima Avrupasız Türkiye ya da Türkiye'siz Avrupa olamayacağı fikrini savunmuş ve bunun için mücadele etmiş bir politikacıdır.

²³⁴Turgut, *Demirel'in Dünyası*, s.359

²³⁵Turgut, *Demirel'in Dünyası*, s.312.

Demirel'e göre Türkiye yeni bir Avrupa kimliği geliştirmek için çaba göstermek zorundaydı ve bu kimliğin, ulusal kimlikle Avrupa kimliğini birleştiren bir anayasal vatandaşlık ve vatanseverlik kavramı esas alınarak oluşturulması gerekiyordu. Herkes için özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramları ile tanımlanan Avrupa kimliği, barışın, istikrar ve refahın kapısını açar. Bu kimlik hiçbir surette dini esaslara dayandırılmamalıdır. Temel esası demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü gibi değerlerden oluşmalıdır²³⁶:

AB'ye giriş sürecimiz dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Ancak, adaylığın bu yolun sonu olmadığını da belirtmek gerekir. Katılım şartlarını bilmekteyiz. Sadece Kopenhag Kriterleri'ne uyum için değil, aynı zamanda Maastricht Kriterleri'ne ve Avrupa Para Birliği'ne uyum için de çeşitli hazırlıklar yapmamız gerekmektedir. Esasen, bu hedef Türkiye'nin daha fazla kalkınması, daha zengin olup, refaha ve mutluluğa daha çabuk ulaşması yolunda kendisi için tespit etmiş olduğu bir hedeftir. Türkiye'nin bu projeyi başarı ile tamamlaması için kararlı olması gerekmektedir.

Bu çerçevede Demirel'in Avrupa Birliği(AB) ile sıcak ilişkiler kurmaya özen gösterdiği söylenebilir. Fakat burada altının çizilmesi gereken konu Demirel döneminin AB ile ilişkiler kurmak için namüsaıt şartlar içerdiği gerçeğidir. Bir yandan soğuk savaş döneminin ilişkileri belirlemedeki zor şartları bir yandan da içeride daha çok ülke kalkınması birincil hedef olduğu için AB ile ilişkiler sadece iyi niyet ve plan ölçeğinde kalmıştır.

Demirel'in konjonktürel şartlara göre uluslar arası ilişkilere yön vermek gerekliliğine de inanıyordu. Türkiye'nin Batı ülkeleri olan müştereginin demokrasi olduğunu vurgulamış, Batı'nın çeşitli müesseselerine üye olmanın ülke menfaati için olduğunu belirtmiştir. Ancak bu müştereklikler, ikinci dünya savaşı sonrası, Doğu Bloku ülkeleri ile ilişkilerin uzun süre mesafeli olmasına sebep olmuştur. 60'lı yıllardan itibaren bu mesafeler birçok ülkeler arasında kalkmış, barış içinde beraberce yaşama politikaları uygulanmış, gerek Sovyetler Birliği ile gerekse diğer Sosyalist ülkelerle, birçok memleket münasebete geçmiştir. Bundan sonrası

²³⁶<http://arsiv.sabah.com.tr/1997/04/10/f13.html>

Demirel'in Doğu ülkeleri ile olan ilişkilerini anlattığı hatıralarından takip edilebilir²³⁷:

Biz devrin icaplarına uyarak, komşumuz Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerle siyasi, iktisadi ilişkileri geliştirerek etrafımızda bir barış çemberi kurmaya, komşulukları, iyi komşuluğa çevirmeye gayret sarfetmişizdir.Devletten devlete olan münasebetler, rejimleri ön planda olmaktan, ikinci plana götürmüştür. Rejim, her ülkenin kendi işidir. Devletlerin, birbirlerinin içişlerine karışmaması, birbirlerinin istiklal ve toprak bütünlüğüne saygılı olması şartıyla, iyi komşuluk münasebetlerinin geliştirilmesinde karşılıklı menfaatler vardır.

Demirel; ihtilafli durumların olduğu komşu ülkelerle ilişkilerde de bu ihtilafların giderilmesi yönünde adımlar atılması gerekliliğine inanıyordu. O'na göre aradaki sürtünmeler giderilerek normalleşmenin sağlanması için çaba gösterilmeliydi. İsrail de bu şekildeki ülkelerden biriydi ve Demirel, İsrail'i Türkiye'nin Batı ile arasındaki köprülerden birisi olarak gördüğünden, Türkiye-İsrail ilişkileri hakkında şunları söylemektedir²³⁸:

Bunlar uluslararası siyasete konu olmuş hususlar tabii ki. Birleşmiş Milletlere de geçmiş. Onlar tartışıyorlar tartışınlar bakalım ne çıkacak. Tabii burada da söyledim Suriye meselesi dolayısı ile söyledim. Türkiye'nin İsrail ile büyük bir sürtünme içerisinde bulunmasının Türkiye'ye faydası yoktur. Bu sürtünmelerin kim bunda haksızdır bunu söylemekte hiçbir zorluğumuz yok yani. Burada haksızlıktan daha ziyade bu sürtünmeleri ortadan kaldırmak gerek. Ben burada konuşup bu itilafları daha gergin hale getirmek istemiyorum. Ben istiyorum ki bu itilaflar ortadan kalksın. İsrail Türkiye ile batı arasındaki köprülerden birisidir. Onun içindir ki bu köprüleri atmamak lazım. Zaten uluslararası itilaflar da bir yere kadar yaşayabilir, bunların bir gün sona ereceğini kabul etmek gerekiyor. İsrail'in Haifa'da yaptığı zulüm insanlık dışıdır bunu da gayet iyi biliyoruz zaten Birleşmiş Milletlerin komisyon üyesiyim. Orada çocuktan kadına kadar yapmış bulunduğu cinayetlerde çok yanlış insanlık dışı durumlardır. Söyledik kendilerine biz. Her şeyin durulması lazım bizim tarafımızdada onların tarafındada. Barış lazım. İşbirliği lazım.

²³⁷Turgut, *Demirel'in Dünyası*, s.305.

²³⁸ Vakanüvis (2012). ODTÜ GV Özel Lisesi Tarih Kulübü Gazetesi, Sayı:2, Haziran 2012.

Demirel, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunlara da şu şekilde değinmektedir²³⁹:

Ermenistan-Azerbaycan ihtilafında Ermenistan işgalcidir. Yukarı Karabağ'ı işgal etmiştir ve bununla da yetinmemiş Yukarı Karabağ'ın dışındaki illeri de işgal etmiştir. Oralardan çekilmiyor. Bir milyondan fazla Azeri'nin, buldukları yeri bırakıp gitmesine sebep olmuştur. Güvenlik konseyinin kararı Karabağ'ın Azeri olduğudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin de güvencesi vardır. Şöyledir bu güvence; Azerbaycan'ı rahatsız eden her şey ülkemizi de rahatsız eder. Bu güvence Azerbaycan devleti kurulduğu zamanlarda verilmiştir. Ben de bu teminatın içindeyim. Türkiye'nin Azerbaycan'a karşı yerine getirmesi gereken, vazgeçemeyeceği sözleri vardır. Bundan asla vazgeçemeyiz. Bu sorunları barışçı yollarla çözmek gerekmektedir. Esasen orada bir Ermeni, Azeri savaşı da bir şey arz etmez, onu da barışçıl yollardan çözmek gerekir şeklinde niyetimi düşüncemi ifade ettiğim gibi, aynı zamanda Türkiye'nin bu işe nasıl bağlı olduğunu da ifade ettim.

Demirel; Türkiye'nin bugün en sıkıntı olduğu Suriye konusunda ise görüşlerini şu şekilde ifade etmiş ve bugün de haklılığı ortaya çıkmıştır:

Türkiye, Suriye ilişkileri karşısında ise hadisenin nereye varacağını kimse kestiremiyor. Umarım Türkiye ile Suriye arasında savaş cereyan etmez. Zaten, Türkiye'nin Suriye ile savaşması için bir sebep de yoktur, komşu iki memleketiz nihayetinde. Suriye'nin iç meselesi bu. Türkiye bağımsız bir devlet olduğuna göre bağımsızsan başkalarının işine karışmayacaksın. Eğer sen başkasının işine karışırsan bu durumda başkası da gelir senin işine karışır. Büyük bir devletler küçük işlerle uğraşamaz. Bir taraftan komşularımızla münasebetlerimizi sıfırlayacağız dediğiniz halde bir de bakıyorsunuz ki sarmaş dolaş olmuşsunuz. Hükümetler bir arada çalışmaya başlıyor sonra bir bakıyorsunuz “Şunu yapmazsanız şunu yaparım ha!” diye tehditler savuruyorsunuz. Bugün iş daha da kötüye gitti. Tabi Esad'ın o kadar kan dökmesi ayıp o ayrı mesele. Fakat dünyada o ayıbın karşısına çıkacak sadece biz değiliz elbette. İşlerimiz var ve Türkiye'nin dışarıda zaten yeterince sorunu da var. Türkiye'nin dışarıda Kıbrıs Irak gibi meseleleri zaten var. O meseleleri çözerken

²³⁹Vakanüvis (2012). ODTÜ GV Özel Lisesi Tarih Kulübü Gazetesi, Sayı:2, Haziran 2012

dışarıdan düşman edinmemeli. Biran evvel Suriye halkının istekleri doğrultusunda olayların yatışmasını dilerim. Bu gidişatı beğenmem. Savaş gidişatını beğenmem²⁴⁰.

Demirel, uluslararası alanda ortaya çıkan gelişmelerin ülkenin içinde bulunduğu durumu da etkileyeceği düşüncesiyle hareket ederek asla dış politikadan uzak durmamış gerek yurt dışında, gerekse yurt içinde devlet başkanları ve bakanlarla yaptığı görüşmelerde bu konular hakkındaki düşüncelerini belirtmekten geri kalmamıştır.

²⁴⁰Vakanüvis, (2012). ODTÜ GV Özel Lisesi Tarih Kulübü Gazetesi, Sayı:2, Haziran 2012

BÖLÜM V

TURGUT ÖZAL VE SÜLEYMAN DEMİREL'İN SİYASİ LİDERLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Turgut Özal ve Süleyman Demirel Türkiye'nin siyasi tablosunda önemli bir yere sahip olan politikacılarıdır. Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan bu iki siyasi liderin izledikleri ortak siyaset anlayışlarının yanı sıra birbirine benzemeyen çok farklı yönleri de mevcuttur. Örneğin hem Özal hem de Demirel merkez sağın temsilcileridirler. Bu ortak noktaya rağmen Özal liberal geleneğe Demirel ise devletçi geleneğe daha yakındır. Buradan da anlaşılacağı üzere Özal ve Demirel'i karşılaştırmalı olarak değerlendirebilmek için öncelikle her iki liderin içinden çıktığı sosyal, kültürel ve ekonomik çevrelerin de baz alınarak o şekilde değerlendirmelerin yapılması daha isabetli olacaktır.

Arcayürek²⁴¹ Demirel'i; *“O, toprağın çocuğuydu. Toprağın büyüüp okuttuğu bir insandı. O, toprağın niteliklerini, toprağa düşen yağmurun o yıl ürünü ne denli olumsuz ya da olumlu etkileyeceğini çok iyi bilirdi”* sözleriyle anlatırken aslında bizlere de Demirel'in nasıl bir ortamda yetiştiğinin de ipuçlarını vermektedir. Oysaki Özal'ın yetiştiği çevre biraz daha farklıdır. Çünkü Özal'ın anne babasının memur olmaları, Demirel'e kıyasla biraz daha müreffeh bir ortamda çocukluğunu geçirmesini sağlamıştır. Örneğin Özal, Söğüt'te başladığı ilkokul eğitimini Silifke'de tamamlamış ve Silifke'de başladığı ortaokulu Mardin'de, Konya'da başladığı liseyi ise Kayseri'de bitirmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Özal, Demirel'e kıyasla hep il ve ilçe merkezlerinde çocukluğunu geçirmiştir. Bundan dolayıdır ki bu iki siyasi lider mukayese edilirken kesinlikle bu kişilik gelişimi üzerinde etkili olan şartların göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

²⁴¹ Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, s.26.

Süleyman Demirel'in siyasette Turgut Özal'a göre çok daha ihtirashlı olduğunu söylemek yerindedir. Türkiye'nin en genç genel müdürü, en genç başbakanı ve en uzun süreli başbakanlık yapmasıyla beraber, 7 defa yasaklı kalmasına ve 6 defa hükümetten gitmesine rağmen, 7 defa geri dönmüş ve hükümet kurmuş. Hatta cumhurbaşkanlığı döneminde görev süresinin bitimine doğru cumhurbaşkanlığının üç yıl daha uzatılması için anayasa değişikliği teklifi bile yapılmış ama reddedilmiştir. Turgut Özal ise muhalefette kalmayı kendine kabul ettirememiş ve bu durumda siyaseti bırakacağını ifade etmiştir. Nitekim hiç siyaset sahnesinde hiç muhalefet olarak bulunmamıştır.

Bürokrasi iktidarların zayıf olduğu dönemlerde pek çok anlamda ses getiren bir kurumdur. Örneğin; İktidarın söylediklerini yapamaması durumu, beraberinde sorunu yokmuş gibi gösterme, ya da sorunun üstünü örtme anlayışıyla bir takım politik konuşmalarla kendini gösterir. Muhalefet partileri de bu durumu açık kabul ederler ve kendilerine nema alma amacıyla bürokrasiye bir ses getirici darbeyi de bunlar getirir.

Bürokrasi iktidarların güçlü olduğu dönemlerde suskunluğa bürünür. Başka bir ifadeyle bu gücü test ederek sanal mı yoksa gerçek mi olduğunu anlamaya çalışır. Fakat ne zaman ki iktidar güçsüzleşir işte o zaman bürokrasi ortaya çıkar (<http://www.zaman.com.tr>, Erişim Tarihi: 2.06.2014).

Bu durum iktidar gemisinin kaptanları için de geçerlidir. Ne zamanki bir başbakan bürokrasinin gücünden çekinir ve korkar işte o zaman o başbakan bürokrasiyle çatışmama adına elinden gelen her şeyi yapar. Başka bir ifadeyle taviz üstüne taviz verir. Burada Özal'ın bürokrasiye boyun eğmediği fakat bürokrasiyi de çok iyi bildiği için bürokrasiyle çatışmadan iktidar gemisini yürütmeye çalıştığı görülmektedir. Demirel'in ise iktidara gelişlerinin çoğunun bürokrasinin görünmeyen gizli eline borçlu olduğu görüldüğünden bürokrasinin emrinde bir başbakanlıklar

dönemi geçirmiştir. Buna mukabil olarak da bürokrasinin ne Demirel’le ne de Özal’la açık bir çatışmaya girmediği görülmüştür²⁴².

Aşağıda bu çalışmaya konu olan başlıklar altında Özal ve Demirel karşılaştırılacaktır.

5.1. BÜROKRASI İLE İLİŞKİLER AÇISINDAN

İlgili bölümde de vurgulandığı gibi Özal ve Demirel bürokrasinin içerisinden gelen iki siyasi figürdür. Bundan dolayıdır ki hem Özal hem de Demirel için rahatlıkla bürokrasiyi çok iyi tanıdıkları sonucuna varılabilir. Bürokrasiyi bu denli iyi tanımanın sonucu olarak Özal ve Demirel bürokraside kendi anlayışlarına göre bir dizi yenilikler ve iyileştirmeler yapmışlardır. Fakat Demirel bürokrasiyi Özal’dan daha iyi tanıdığı için bürokrasiyle ters düşmemeye azami özen göstermiştir. Her ikisi de Türkiye’nin kalkınma hamlesine önemli yere sahip iki siyasetçi olmuş, zamanlarında Türkiye’de hamle üstüne hamle yapmışlardır. Ancak özellikle bürokrasi ile ilişkilerinde Demirel’in daha temkinli olduğu söylenilebilir. Çünkü Özal’ın geçmişinde hapse girme ve partisinin kapatılması yoktu fakat Demirel bu süreçleri defalarca yaşadığı için mayınlı siyaset tarlasında temkini hiç elden bırakmadı özellikle Demirel’in 28 Şubat sürecinde askere yakın durması bunu en güzel örneğidir.

Demirel ve Özal, kendi dönemlerinde siyaset ve bürokraside önemli atılımlar yapmışlardır. Merkez sağda, Demirel-Özal çizgisini dikkate aldığımızda, Süleyman Demirel iktidarında ekonomide büyük kalkınma yaşanmıştır. Demirel, Türkiye’nin en büyük imar ve inşaa dönemine damgasını vurmuş liderdir. Turgut Özal merkez sağ “çarıklılardan”, “kasketlilerden”; şehirli, modern çizgiye taşımıştır. Özal merkez sağ çizgiyi yerel olmaktan, küresel sınırlara çıkarmış bir liderdir. Merkez sağ partiler DP’den başlayarak çoğunlukla toplumun alt gruplarından oy aldılar. DP’nin sürekli

²⁴²Hakan İnel(2013). Başbakanların Liderlik Vasıflarının Bürokrasinin Duruşu Üzerindeki Etkileri: Turgut Özal ve Süleyman Demirel Örnekleri, INTOCBEPS, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 655

ezilenlerden, köylülerden, AP'nin de fakir kesimden söz ettikleri görülmektedir. Merkez sağ politikaların arkasındaki destek kültürel nedenlerin yanında ekonomide büyüme politikalarının etkisiyle oluştu. Ekonomide büyüme politikaları sonucu kırsal alana da birçok vaatlerde bulunuldu. Süleyman Demirel'li DP'den itibaren merkez sağ partiler köylü kesime zenginlik, şehre göç gibi vaatlerde bulundular. Aynı zamanda muhafazakâr geleneği de takip ettikleri görülmektedir.

Süleyman Demirel'in devlet işlerinde Turgut Özal'dan daha ciddi olduğu görülmektedir. En azından görüntüde bu böyledir ve Demirel, Özal'a göre devlet işlerini daha çok ciddiye almıştır. Önceden de belirtildiği gibi Cansen bu durumu Demirel'in olaylara bir devlet adamı gözüyle bakarken Özal'ın ise bir iş adamı gözüyle bakmasıyla açıklamıştır²⁴³. Burada hem Demirel hem de Özal için vurgulanması gereken en önemli nokta her ikisinin de devlet yönetiminde liyakata önem vermeleridir. Örneğin Özal'ın liyakata verdiği önemle ilgili bir hatırasında Korkut Özal şunları nakletmektedir:

- Abim Başbakan'dı. Ziyaretine gitmiştim. Birkaç kişi abime diyordu ki efendim filanca bürokrat ile falanca bürokrat halkçı,onları alın. Turgut Abim kızdı.
- Ne dedi?
- Bahsettiğiniz kişiler, başarılı bürokratlar. Ben adamın partisine değil, liyakatine bakarım.

Korkut Özal'ın bu hatırasından sonra Donat, Demirel'in liyakata verdiği önemi de Vahit Erdem'le Demirel arasında geçen şu hatırayla anlatmaktadır:

- Vahit Erdem (Ak Parti, Kırıkkale Milletvekili), Turgut Özal'ın savunma Sanayi Müsteşarıydı. Özal'dan sonra Demirel, Başbakan olunca.. Vahit Erdem'i çağırdı:
- Başarılısın, göreve devam edeceksin.²⁴⁴

Devlet yönetiminde Demirel, organik devlet görüşünü benimsemişti yani bürokrasiyi büyüten bir yönetim anlayışı vardı. Bu görüşe göre devletin amaçları, bireylerin amaçlarının mekanik toplamından ibaret değil, devletin bunun dışında ek ve ya farklı amaçları olabilirdi, yani devlet bireyler üzerinde ayrı bir varlık olarak

²⁴³ Cansen, *Oyunun kuralı "Demirel ve Özal"*, s. 4.

²⁴⁴ Donat,agm.

görülebilirdi²⁴⁵. Bu da devletin biraz daha kutsallığı anlamına da geliyordu. Özal ise devlet yönetiminde mekanik devlet görüşünü benimsemişti. Bürokrasiyi küçültmek en önemli hedefleri arasında olmuştu. Mekanik devlet yönetimi anlayışında devlet toplumun organik bir parçası değil, bireyler tarafından kendi ortak amaçlarına ulaşmak için yaratılan bir kavramdır. Devlet, bireyler üzerinde ayrı bir varlık olarak görülmeyip onlar için var olan bir egemenlik anlayışıdır. Devleti kutsama söz konusu değildir²⁴⁶.

5.2. HALKLA İLİŞKİLER AÇISINDAN

Süleyman Demirel ve Turgut Özal köy kökenli ailelerden geliyorlardı ve gençliklerinin önemli bir bölümü tek parti döneminde geçmiştir²⁴⁷.

Süleyman Demirel halk tarafından *İlk köylü Başbakan* olarak adlandırılan ve halkın büyük bir kesimince sevilip sayılan biriydi. Demirel, siyasette var olma nedenini “Devleti köylülük ve dinle barıştırmak” sözüyle belirtir. Bu açıdan, Adnan Menderes ile karşılaştırılırsa dine daha yakın ve daha sağdadır.

Turgut Özal, devleti millet için var olduğunu bir düstur olarak belirlemiştir. Onun bu yaklaşımı, iktidarında devletin kapısının sonuna kadar millete açılması sonucunu doğurmuştur. Kendine bu konuda rahmetli Menderes’i örnek almış, milletle iç içe olmuş ve halkıyla bütünleşmiştir. Halkıyla beraber ağlamış, beraber gülmüştür ki bunun neticesinde de cenazesinde kendiliğinden oluşan yüz binlerce insan, onunla farklı bir gönül bağı oluşturduğunu ispat etmiştir²⁴⁸.

²⁴⁵ TOKATLIOĞLU, *Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri*, s.24.

²⁴⁶ Çelebi, *Kamu Ekonomisi Analizi Kamu Ekonomisinin Büyüklüğü Sorunu*, s.5.

²⁴⁷ Ülkü Demirtepe (1991). “Politikacılarımızın Röntgeni”, Milliyet, (19-26 Ekim 1991).

²⁴⁸ Uğur, *Özlenen Demokrat Turgut Özal*, s.76.

Halkla ilişkilerde Demirel daha çok köylülüğü, Özal ise şehirliliği temsil etmektedir. Köylülük tabiri Demirel’inkendi ifadelerinde de sıklıkla görülmektedir ve bunu hep millete verdiği sözle de birleştirmektedir²⁴⁹.

Ben rastgele bir adam değilim. İddiam var. kavgam var. meydanlarda söylediğim var. Millet beni iktidara getirdi. Allah bizi utandırmadı. Söylediğimizin büyük kısmını yaptık. İktidara geldiğimizde 300 köyde elektrik vardı. Bir sürü köyde içecek su yoktu. Yol azdı. Yılda kullanılan gübre, 400 tondan fazla değildi. Nüfusumuz yılda 1 milyon artıyordu. Edirne’den İstanbul’a, makadam şoseden geliniyordu. Yedireceksin, içeceksin, anlatacaksın. “Ben bunları yapacağım, demişsin... yapacağın kapıdan giriyorsun.O kapıyı ben zorlamadım.Arkamda süngü yoktu.Ben, verdiğim sözün ağırlığı itiyordu.İlk, köylü Başbakan benim...”

Turgut Özalise merkez sağ, çarıkılılar ve kasketlilerden; şehirli ve modern bir çizgiye taşımıştır. Özal merkez sağ çizgisini yerel olmaktan, küresel sınırlara kavuşmasına çalışmış bir liderdir.

Süleyman Demirel ve Turgut Özal dönemlerinde Türk ekonomisinde büyük kalkınma yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu sebeple iki liderin de Türkiye’nin en büyük inşa ve imar dönemlerine damga vurduğu söylenebilir. Halk bunları yaşayarak hissetmiş ve bu iki lidere de bağlanmıştır.

5.3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN

Uluslar arası ilişkilerde Demirel, dış dünya ile ilişkileri, titizlikle iyi geçinme prensibine sürdürmeye çalışmış, süper devletler gerçeğini ve onların etkinliğini hatırdan çıkarmamıştı. O’na göre süper devletlerle ilişkilerde “*Kraldan çok Kralcı*” olmaya gerek yoktu, “*Filler dövüşür, çayır ezilir*” diyerek onlarla *uzaktan sevişme* gereğini daima vurguluyordu²⁵⁰.

Özal’a göre, uluslararası politika, çatışma, düşmanlık, savaş ve benzeri temalar üzerine değil, işbirliği, diyalog ve barış temaları üzerine oturmalıydı ve

²⁴⁹ Arzık, *Demirel’in İçi-Dışı*, s.96

²⁵⁰ Turgut, *Demirel’in Dünyası*, s.312.

dolayısıyla Özal'ın Türk dış politikası vizyonu, hem Batı hem Doğu hem de kendi bölgesindeki tüm ülkelerle işbirliği içinde olan büyük bir devlet olma idealiydi.

Her iki lider de sadece uzun zamandır bütünleşme hedefinde olunan Batı dünyası ile değil, aynı zamanda ideolojik ve//veya tarihi-kültürel sebeplerle uzak durulan başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku Ülkeleri ile ve ayrıca ülkemizle çeşitli ihtilafları bulunan İsrail, İran ve Yunanistan gibi ülkelerle de işbirliğinin geliştirilmesi için yoğun çaba sarfetmişlerdir.

Döneminin şartlarının da etkisiyle, Demirel döneminin dış dünyaya biraz daha kapalı olduğu söylenebilir. Ama soğuk savaş döneminin sonlanması ile de birlikte Özal döneminde dış dünyaya çok ciddi açılımlar olmuş, Doğu Bloku ülkeleri ve Rusya ile ilişkilerde de mesafe alınmaya başlanmıştır. İki liderin de yurtdışı tecrübesinin olması onlara ayrı saygınlıklar eklemiştir. Ancak dünya bankasında danışman, uzman olarak çalışması ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik istikrar paketinin kararlarının uygulanmasının dünya nezdinde tanınırlığını arttırmasının da etkisiyle, döneminde devlet başkanları ile çok daha sıcak ilişkileri olmuştur.

Hem Özal hem de Demirel Avrupa Birliği(AB) ile sıcak ilişkiler kurmaya özen göstermişlerdir. İkisinin de ortak düşüncesi; herkes için özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramları ile tanımlanan Avrupa kimliğinin, barışın, istikrar ve refahın kapısını açması anlamına gelmesi ve ülke geleceği açısından en üst düzeyde ilişkilerin sağlanması gerekliliği idi. Fakat burada altının çizilmesi gereken konu Demirel döneminin AB ile ilişkiler kurmak için Özal'a kıyasla daha namüsaıt şartlar içerdiği gerçeğidir. Hem soğuk savaş döneminin etkisi hem de Demirel döneminde daha çok ülke kalkınması birincil hedef olduğu için AB ile ilişkiler sadece iyi niyet ve plan ölçeğinde kalmıştır. Oysaki Özal döneminde AB sivilleşmenin yegâne çıkar yolu olduğu için AB yolunda çok daha kararlı ve ciddi adımlar atılmıştır. Bundan dolayı da AB ile gümrük birliği anlaşması Özal döneminde gerçekleşmiştir. Çünkü Özal'ın Avrupa'yı çok iyi bilmesi ve özellikle ABD'nin dünya dengesindeki rolü Özal'ı AB'ye yakınlaştırmıştır.

SONUÇ

Siyaset bilimi araştırmaları genellikle problemliler olarak kabul edilirler. Siyaset biliminin bu problemliler alanında ilk göze çarpan konu ise “siyasi liderlik” konusudur. Liderlik konusu her devlet tipi için oldukça önemli bir konudur. Bundan dolayıdır ki güçlü bir siyasi liderliğin devleti başarıya götüreceğine ve tam tersi bir durumda da yani zayıf bir siyasi liderliğin ise devleti başarısızlığa sürükleyeceğine inanılmaktadır²⁵¹. Küreselleşme ile birlikte siyasi liderliğin de tanımı değişmiştir. Bu yeni siyasi liderliğe getirilen tanımla küreselleşmenin; bilgi, üretim, yatırım, yeni fikirler ve uluslararası otoriteyi kendi içinde barındıran yeni uluslararası ve hatta ulus üstü liderlere ihtiyaç duyulmasına vesile olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni siyasi lider tipinde; uluslararası organizasyonlarla, ülkelerin bölgesel gruplarıyla ve küresel aktörlerle uyum içinde olmanın önemine vurgu yapılmaktadır.

Siyasi lider, siyasal topluluğun başında bulunarak, söz konusu topluluğu amaçları yönünde kanallere eden, üyelerin bireysel amaçlarıyla topluluk amaçlarını koordineli hale getiren ve üyelerde ortak bir bilinç oluşturarak siyasal topluluğu yükseltme çabası içerisinde olan kişidir²⁵². Liderlerin siyaset süreci içerisindeki belirleyiciliği sadece Türkiye için değil, birçok ülke için de söz konusudur. Artık siyasetin temel aktörü siyasal partiler değil liderlerdir ve söz konusu bu gerçek siyasal sistemden bağımsızdır²⁵³. Siyasal iletişimin odağında genel olarak siyasal liderler bulunur. Siyasal liderlik, siyaset kurumunun ve siyasal iletişimin en merkezi konumunda yer almaktadır. Gerçekten siyasal iletişim bağlamında doğru konumlandırılmış bir lider, bir partiye seçim kazandırabilir; elbette ki yanlış konumlandırılmış bir lider de seçim kaybettirir²⁵⁴.

²⁵¹ J., Masciulli,, M. A., Molchanov, & W. A., Knight, (2009). Political Leadership in Context. The Ashgate Research Companion to Political Leadership,p3

²⁵² Arkan, “Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik Ve Uygulamalı Bir Çalışma”, s. 48.

²⁵³ Yıldız, *Liderler, İmajlar*, Medya, s. 81.

²⁵⁴ H.ÜmitDiker (2007). “Siyasal Liderlik”, <http://siyasal.org/content/view/608/80/>.

Türkiye özelinde de siyasetin en önemli bileşeni hep siyasi liderlerin karar ve uygulamaları olmuştur. Hatta toplumun her alanında siyasi liderlerin öne çıkan rolleri ile siyasetin akışını alt üst edebilir oluşları, Türkiye'deki demokrasinin iddialı bir söylemle “siyasi lider demokrasisi” olarak tanımlanmasına bile sebep olmuştur²⁵⁵. Bundan dolayıdır ki Türkiye’de siyasi liderler partilerinden ve parti programlarından daha çok konuşulmuş ve ön planda olmuşlardır. Türk siyasi hayatında kendileri hakkında çok konuşulmuş ve tarihe isimlerini yazdırmış en önemli siyasi liderlerden ikisi Turgut Özal ve Süleyman Demirel’dir. Özal ve Demirel’in siyasi liderlikleri karşılaştırıldığında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır.

Özal’ın liderliği; ideolojik, statik, pasif ve çekingen olan geleneksel dış politika söylemini terk eden bir liderlik anlayışıdır. Özalist dış politika, bilakis, pragmatik, ekonomi ağırlıklı, çok boyutlu, pro-aktif, popüler ve alternatifler sunan bir anlayıştı. Bu bağlamda, Özalist Türkiye, Balkanlar, Ortadoğu Türk ve İslam dünyaları ile Kafkaslar gibi yakın bölgeler ve Batıyla (Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği) yakın ilişkiler kurmuştur. Türkiye’nin diğer uluslararası aktörlerle olan ilişkilerinde Özal, karşılıklı bağımlılığı sağlamaya çalışmıştır. Bundan dolayı, Türkiye’yi Batı bağımlılığından kurtarmaya ve Türkiye’nin dış politikasını çeşitlendirmeye çabalamıştır. İdeolojik kaygılardan ziyade rasyonel hesaplamalara dayanan bir dış politika geliştirmiştir.

Özal, liberal ekonomi ve siyaset anlayışını muhafazakâr değerler ile sentezleyerek Türkiye’de liberal-muhafazakâr bir anlayışı hayata geçirmiştir. Ancak O’nun liberal-muhafazakârlığı doktrinel bir paradigmayı oluşturmamaktadır. Özal, pragmatik bir anlayışla çağın gereklerine göre hareket etmeye çalışan, muhafazakar yanı ağır basan ve liberal değerlere inanan ancak uygulamada aynı ölçülülüğü göster(e)meyen bir siyaset adamıdır. Özal’ın ABD’de bulunmuş olması O’na dünya ekonomik sistemlerini tanımasını sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki Özal’ın ekonomide yaptığı ilk icraat serbest piyasa ekonomisi tesis etmek olmuştur. Özal’ın ekonomide bundan sonraki icraati ise ihracatı teşvik olmuştur. Bu teşvik sayesinde de Türk Parasını Koruma Kanunu’nu değiştirmiş ve ihracat ve ithalatın önünü açmıştır.

²⁵⁵ Heper ve Sayarı, *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, s. 8.

Özal'ın sadece ekonomideki bu icraatları bile O'nun dünyayı ne kadar iyi okuyabildiğinin örneklerindedir. Türkiye'ye faksın, renkli televizyonun ve özel televizyon kanallarının getirilmesi icraatları da Özal'ın nasıl bir ufka sahip olduğu hakkında ipuçları vermektedir.

Özal bürokrasinin içinden gelmiştir fakat bürokrasinin dar kalıpları tarafından şekillenmeye müsaade etmemiştir. Özal çoğu yazar tarafından ifade edildiği gibi bürokrasiyi yok kabul etmemiş aksine bürokrasiyi iyi tanıdığı için bürokrasiyle ters düşmeden bürokrasiyi dönüştürmeye çalışmıştır. Özellikle bürokrasinin hantallığını gören Özal çok hızlı bir şekilde kamu reformları yapmış ve tedrici olarak bürokrasiye istediği şekli vermeye çalışmıştır. Özal için bürokraside temel unsur liyakat ve işlevsellik olmuştur. Özal bürokrasi ile ilgili aldığı kararlarda cesur davranmıştır. Temkinden ziyade şecaati tercih etmiştir. Bu ise daha çocukken hiçbir yere bağlanmadan il il gezmesine ve ABD'den aldığı liberal bakış açısı endeksli eğitimine verilebilir.

Özal'ın belki de üzerinde en çok durulması gereken özelliği doğallığı ile kendisini halka sevdirmiş olmasıdır. Devlet adamı olmanın soğuk yüzünü Özal terk etmiştir. Bundan dolayıdır ki Türk milletinin hiç alışık olmadığı bir devlet adamı tarzı Özal'da tecessüm etmiştir. Marmaris'teki birlikleri resmi olmayan bir şekilde ve samimi olarak şortla ziyaret etmesi Türk siyasi tarihinde unutulmaz bir kare olarak yerini almıştır. Ayrıca Özal'ın çoğu zaman korumalarını atlatarak kendi başına halkın arasına katılması da Türkiye'de eşine az rastlanan bir durum olmuştur. Sonuç olarak denebilir ki Özal devletin soğuk yüzünü tekrar halka döndürmüş ve devletle halkı barıştırmış bir siyasi liderdir.

Süleyman Demirel Özal'ın aksine dünya ile entegrasyonu ihmal etmemiş fakat dünya ile entegrasyondan ziyade ülkenin kalkınmasını birincil hedef olarak görmüştür. Bundan dolayıdır ki Demirel döneminin ana karakteristiği ülkede hidroelektrik baraj santrallerinin yapılması gerçeğidir. Demirel'in bu özelliği kendisinin çocukluk geçmişi ve içinde yaşadığı sosyo-kültürel alt yapıya bağlanabilir. Demirel bir köylü çocuğu olduğu için su ve elektrik en hayati unsurlar

olmuştur O'nun çocukluğunda. Bundan dolayıdır ki Demirel yurt inşasını kendisine birincil görev addetmiştir.

Demirel de bürokrasinin içinden gelmiş bir liderdir. Demirel 30 yaşında genel müdür, 40 yaşında önce parti genel başkanı sonra başbakan olmuştur. Bu süreçte 6 defa hükümetten gitmiş ve 7 defa da tekrar hükümet kurmuştur. Bundan dolayıdır ki Demirel'in bürokrasiyi çok iyi tanıdığı bir gerçektir. Demirel'in bürokrasiyi çok iyi tanması O'nun bürokrasiye karşı sürekli temkinli olmasını sağlamıştır. Bundan dolayıdır Demirel hiçbir zaman bürokrasiye karşı olmamıştır. Partisinin askeri ve yargı bürokrasisinden çektiği sıkıntılar ve kendisinin de belli bir zaman aralığında yasaklı olması bu temkinin ana sebeplerindendir. Özellikle Demirel'in 28 şubat sürecindeki beyanatları da bu bilinçaltının yansımasıdır. Buradan hareketle Demirel'in hiçbir zaman halka güvenmediği de söylenebilir. 1960 ihtilalından 1980 ihtilalına kadar Demirel her türlü antidemokratik sürece bizatihi şahitlik ettiği için halka güvenmemiştir. Demirel'in halkı çok iyi tanıdığı için bu güvensizliğe sahip olduğu söylenebilir. Demirel'in halkı çok iyi tanmasındandır ki Demirel Türk siyasi tarihinde halka en çok vaat veren liderdir. Demirel bu vaatlerle de yıllarca halktan oy toplamış ve ne ilginçtir ki "baba" tabiri ile anılır olmuştur.

Demirel'de sürekli bir devlet ciddiyeti vardır. Bu ise yukarıda da bahsedildiği gibi devlet kademelerinin hemen hepsinde görev yapmış olmasından ileri gelmektedir. Demirel'in bu ciddiyetinin arkasında da devletçi geleneğin izlerini bulmak mümkündür.

Yukarıda bahsedilenler ışığında Özal millete güvendiği ve bunun sayesinde askeri ve yargı bürokrasisi gibi çoğu dengeyi görmezden geldiği ve bunları devre dışı bıraktığı söylenebilir. Demirel ise bu dengeleri hayatı boyunca hep gözetmiştir. Askerle ve yargıyla çatışmamış, her zaman orta yolu tutmuştur.

Özal vaat ettiklerinin çoğunu yapmıştır. Demirel ise demokratik hayata vurulan darbelerin de etkisiyle vaat ettiklerini gerçekleştirilmede sıkıntı yaşamış ve gerçekleştirmediği birçok vaadi olmuştur. Her ikisinin de temel dayanağı halkın müreffeh bir yaşam standardına kavuşmasıydı. Fakat bu ideal Özal tarafından ne

pahasına olursa olsun gerçekleştirilmiş görünse de Demirel, birileri gücenir korkusuyla verdiği bir çok sözü yerine getirememiştir. Özal halka güvenmiş Demirel ise acı tecrübeleri yaşadığı halka Özal kadar güvenememiştir. Özal siyasi hayatında daha kısa süre bulunmuş ve muhalefet duygusunu yaşamamıştır. Demirel uzun yıllar bunun için mücadele vermiştir. Ancak her seferinde halk Demirel'e de inanmış ve onu kendinden gördüğü için böylelikle milli idareyi defalarca Demirel'e teslim etmiştir.

Sonuç olarak Özal ve Demirel'e bakıldığında her ikisinin de bürokrasinin içinden gelmiş olmasından dolayı devleti çok iyi tanıdıkları söylenebilir. Özal da Demirel de kendilerine Türkiye'nin kalkınmasını hedef olarak almışlardır. Özal bu kalkınmayı küresel ölçekte ele alırken Demirel bunu ülke sınırları ile sınırlamıştır. Hem Özal için hem de Demirel için demokrasi mecburi istikamettir. Her iki lider de bu istikamette gerek tavizler vererek gerek bürokrasiyi yok sayarak ilerlemişlerdir. Her iki lider de Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için birikimlerini seferber etmişlerdir. Kimisi ekonomik alanda başarılı olurken kimisi de kalkınma alanında muvaffak olmuştur. Halkla mesafeleri ve yakınlıkları gerek kullandıkları dil ve gerekse kullandıkları enstrümanların farklılığına rağmen son derece özenli olmuştur. Her iki lider de halkın unutamadığı liderler arasında yerlerini almışlardır. Buradan hareketle günümüz siyasi liderleri için her iki liderden de alınacak çok dersin olduğu muhakkaktır. Çünkü devlet ciddiyetiyle de halkla irtibat kurulabileceği gerçeği bu iki liderde ortaya konulmuştur.

Burada Özal ve Demirel belli başlıklar altında karşılaştırılmıştır. Unutulmamalıdır ki sosyal bilimlerde yapılan her türlü karşılaştırma mutlaka ama mutlaka belli noktalarda eksik kalmak zorundadır. Çünkü insanın merkez alındığı sosyal bilimlerde karşılaştırılan kurum, ideoloji, sistem ve insanın kendisi hiçbir zaman mütakabiliyet ölçüsünde karşılaştırılmaz. Bu gerçekten hareketle Özal ve Demirel için yapılan bu karşılaştırmada da her iki şahsın geçmişleri, hayat tecrübeleri, imkân ve imkânsızlıkları, yaşadıkları devir...gibi özellikler bu iki şahıstan birisinin belli bir alanda daha önde görülmesine sebep olmuş olabilir. Özal Türkiye'yi liberalleştiren ve dünyaya açan bir lider olarak telakki edilmekte ve

anılmaktadır. Oysa unutulmamalıdır ki Özal'ı keşfeden ve Türk siyaset sahnesine çıkaran Demirel'dir.

Bu çalışmada Özal ve Demirel'in siyasi liderlikleri birçok yönü ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bundan sonra bu iki liderle ilgili yapılacak çalışmalarda bu çalışmada ele alınan her bir başlık daha detaylı bir şekilde çalışılabilir. Çünkü hem Özal hem de Demirel farklı kişilikler olmalarına rağmen Türk milletinin unutamayacağı liderler arasına girmeyi başarmışlardır. Buradan hareketle halkın teveccühünün hem ciddi devlet adamlığına hem de sempatik sivil devlet adamlığına olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılar için bu alan ilginç ve araştırılmaya değer olarak beklemektedir.

KAYNAKÇA

Abadan, N. (1959)*Bürokrasi*. Ankara: A.Ü. S. B. F. Yayınları.

Adair, J. (2005) *Kışkırtıcı Liderlik-Inspiring Leadership*. (P. Ozaner, Çev.) Ankara: Alteo Yayıncılık.

Aksiyon Dergisi, 20.04.1996, sayı:976. (tarih yok). 04 29, 2014 tarihinde [http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/](http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/Detail_getNewsById.action?newsId=1489) columnist adresinden alındı

Akyol, M. (2000)*Beni Çok Ararsınız*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Alptekin, M. (1968)*Kültür ve Liderlik*. Trabzon: K.T.Ü İnşaat- Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Konuşmaları. (1989, Ekim)*ANAP Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Yayını*, s. 16-31.

Arat, Y. (2008)*Süleyman Demirel içinde Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*. İstanbul.

Arcayürek, C (1992) *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Arklan, Ü. (2006) Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik Ve Uygulamalı Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(16).

Arzık, N. (1985). *Demirel'in İçi-Dışı*, Milliyet Yayınları.

- Ataman, M. (2000) Özalizm: Türkiye’de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü,” *Liberal Düşünce*. 5(19), 53-63.
- Aydemir, Ş. S. (1997)*Lider ve Demagog*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aykut, B. (2000) Dönüşümsel ve Etkileşimsel Liderlik Kavramı, Gelişimi ve Dönüşümsel Liderliğin Yönetim ve Organizasyon İçerisindeki Rolü. *11*(36), 1-25.
- Aytürk, N. (1999)*Yönetim Sanatı, Başarılı Yönetim ve Yöneticilik Teknikleri*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Baltaş, A. (2001)*Ekip Çalışması ve Liderlik*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2. Bas.
- Barkey, H. (1992, Ekim 28-31) “Re-Casting Turkish Foreign Policy” Ortadoğu Çalışmaları Derneği Toplantılarına Sunulan Tebliğ, . Portland, Oregon, ABD.
- Barutçu, E., & Akatay, A. (2000) Bilgi Toplumu ve Transformasyonel Liderlik. *Selçuk Üniversitesi SBMYO Dergisi*, 189-201.
- Başaran, İ. E. (1982) Örgütsel Davranışın Yönetimi. Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını.
- Başaran, İ. E. (1992)*Yönetimde İnsan İlişkileri*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Bennis, W. (2001)*Bir Lider Olabilmek*. (U. Teksöz, Çev.) İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bildirici, F. (1998). *Maskeli Leydi Tekmili Birden Tansu Çiller*, Ankara:Ümit Yayıncılık.
- Binark, İ. (2008)*TURGUT ÖZAL HAYATI VE ESERLERİ*. Ankara: Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları.

- Bingöl, D. (1997)*Personel Yönetimi* (3 b.). İstanbul.
- Birand, M. A., & Yalçın, S. (2001)*The Özal, Bir Davanın Öyküsü*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Bora, T. (2002) Amerika: “En” Batı ve “Başka” Batı. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, E., Özcan, M., & Köktaş, A. (2001) *Avrupa Birliği Hukuku*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Brysk, A. (2002)*Globalization and Human Rights*. Berkeley: University of California Press.
- Can, H. (1999)*Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cansen, E. (1989, Haziran 04) Oyunun Kuralı “Demirel ve Özal”. Hürriyet.
- Cemal, H (2004) *Özal Hikayesi*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Cemal, H. (2010) *Türkiye’nin Asker Sorunu*, İstanbul:Doğan Kitap.
- Conger, J. A. (1999)*Charismatic and Transformational Leadership in Organizations: An Insider’s Perspective on These Developing Streams of Researc*.
- Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Bazı Konuşmaları” içinde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın “2000’li Yıllara Doğru” Konulu Konuşmaları. (tarih yok).
- Cumhuriyet Ansiklopedisi, 3.cilt (2003) İstanbul:Yapı kredi Yayınları.
- Coşkun, E. (2002)*Türkiye-Avrupa Bütünleşmesinin Yüz Yıllık Seyir Defteri*. İstanbul: Cem Yayınevi.

- Çakır, R. (1994, Aralık 12) Çiller Takiyye mi Yapıyor? 12. Milliyet.
- Çalış, H. Ş. (2004)*Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı Politik Faktörler ve Değişim*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çavuşoğlu, H. (2009) Türk Siyasi Hayatından Merkez Sağ Çizginin Tarihi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 265-278.
- Çekirge, F. (2014)*Akşam Yemeklerindeki İbret*. 04 11, 2014 tarihinde Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/26197722.asp> adresinden alındı.
- ÇELEBİ K. (2000) Kamu Ekonomisi Analizi Kamu Ekonomisinin Büyüklüğü Sorunu, Emek Matbaası, Manisa.
- Çelik, C., & Sünbül, Ö. (2008) Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(3S), 49-66.
- Daft, R. (1991)*Management. (Ill)*, 2nd. Chicago: Dryden Press.
- Daft, R. L. (1997)*Management*. New York: Dryden Press.
- Deal, T. E., & Peterson, K. D. (1994)*The Leadership Paradox: Balancing Logic and Artistry in Schools*. San Fransisco, Jossey-Bass A Wiley.
- Demirel, S. (2012) TBMM Tutanak Hizmetleri Daire Başkanlığı. 3-4.
- Demirel, S. (tarih yok)*21.yy'ın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma*. ABC Yayınları.
- Demirtepe, Ü. (1991, Ekim 19-26) Politikacılarımızın Röntgeni. Milliyet.
- Demirtepe, Ü. (1992) Frak'tan T-Shirt'e. İstanbul: Yılmaz Yayınları.

Diker, H. Ü. (2007). *Siyasal Liderlik*. 06 05, 2014 tarihinde <http://siyasal.org/content/view/608/80/>. adresinden alındı

Doğan, S. (2007) *Vizyona Dayalı Liderlik*. İstanbul: Kare Yayınları, İkinci Baskı.

Eralp, A. (1993) *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*.

Erbay, Y. (1997) Bürokrasi , Bürokratizm ve Ülkemizde Bürokrat - Siyasetçi İlişkileri. *Yeni Türkiye*(13), 405-412.

Eren, E. (2001) *Yönetim ve Organizasyon Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar*. İstanbul: Beta Basım.

Eren, E. (2005) *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Ergeneli, A. (2006) *Örgüt ve İnsan*. Ankara: Hacettepe Üniversiteleri Hastaneleri Basımevi.

Ergezer, B. (1992) *Liderlik ve Özellikleri*. Ankara: Ocak Yayınları.

Eryılmaz, B. (2013) *Bürokrasi Ve Siyaset, Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Yayınları.

George, A., & Bennett, A. (2005) *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge MA: MIT Press.

Gökçe, G., & Şahin, A. (2001) *“Örgütte Liderlik” ,Davranış Bilimleri Ders Notları*. Konya: İ.İ.B.F Mezunları Derneği Yayınları.

Gökçe, G., & Şahin, A. (2001) *“Örgütte Liderlik” Orhan Gökçe ve Ata Atabey*. Konya: İ.İ.B.F Mezunları Derneği Yayınları.

- Greenstein, F. (2004)*The Presidential Difference: Leadership Style from FDR to George W. Bush*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Grint, K. (2005)*Leadership: Limits and Possibilities*. New York: Macmillan.
- Gül, H., & Şahin, K. (2011) Bilgi Toplumunda Yeni Bir Liderlik Yaklaşımı Olarak Transformasyonel Liderlik Ve Kamu Çalışanlarının Transformasyonel Liderlik Algısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(25).
- Güney, S. (2012)*Liderlik*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Heper, M., & Sabri, S. (2008)*Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Donat, Y., (2005) “Bürokrasiye Dair” http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/donat/2005/05/04/burokrasiye_dair.(Erişim Tarihi : 05.03.2014)
- Humphreys, J. H. (2001)*Transformational and Transactional Leader Behavior*.
- İbicioğlu, H. (1998) Türk Aile Sistemi Normlarının Üniversitede Okuyan Öğrencilerin Lider Özellikli Yetişip Yetişmemesine Etkisinin İncelenmesi. Isparta.
- Işıl, B. (1965)*Reorganizasyon ve Modern Sevk ve İdare*, İstanbul: Ayyıldız Matbaası.
- İnel, H. (2013) Başbakanların Liderlik Vasıflarının Bürokrasinin Duruşu Üzerindeki Etkileri: Turgut Özal ve Süleyman Demirel Örnekleri, INTOCBEPS, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları: Ankara.

- Jacobsen, C., & R., J. H. (2001)*Dynamics of Charismatic Leadership: A Process Theory Simulation Model, And Tests.*
- Kabaklı, A. (2002)*Millete Vurulan Canlı Pranga.* İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2007)*Türk Sağı ve AKP.* İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kalağan, G. (2010) Cumhuriyet Dönemi Türk Kamu Bürokrasisinde Yeniden Yapılanma ve Yönetmel Reform Çalışmaları. *Vizyoner Dergisi*, 2(1), 65-84.
- Karaer, T. (1987) Türkiye’de Merkezi Yönetimi Geliştirme Birimi Kurulmasına ilişkin Düşünce ve Girişimlerin Evrimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 20(1), 63.
- Kazdağılı, C. (1999)*Demirel’in Liderlik Sırları.* İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Keck, M. E., & Sikkink, K. (1998)*Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics .* Ithaca NY: Cornell University Press.
- Keskin, N. E. (2007)*Türkiye’de Kamu Yönetimi Disiplinin “Köken” Sorunu.* 10 12, 2007 tarihinde http://www.politics.ankara.edu.tr/tartisma_metinleri.php adresinden alındı
- King, A. (2002)*Leaders’ Personalities and the Outcomes of Democratic Elections.* New York: Oxford University Press.
- Kiriş, H. M., & Nergiz, N. (2010) Isparta Siyaset ve Yönetim Araştırmaları. *Politika Tasarım Grubu Yayını.* www.politikatasarim.org adresinden alındı
- Koçel, T. (2010)*İşletme Yöneticiliği.* İstanbul: Beta Yayınevi.

- Komşuoğlu, A. (2008) *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Konukman, E. (1991) *Çağ Atlayan Türkiye 1920-1983-1990*. (D. Kutlay, Dü.) Ankara.
- Köseçik, M. (2013) *Ankara, Konferans Metinleri 2*, Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Kuhnert, K. W., & P., L. (1987) *Transactional and Transformational Leadership: A Constructive/Developmental Analysis*.
- Laçiner, S. (2003) "Özal Dönemi Türk Dış Politikası", *Türkiye'nin Dış; Ekonomik, Sosyal Ve İdari Politikaları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Mafnaz, A., Ann, E., & Haleh, V. (2007) *Kadınlar İçin Liderlik Eğitimi El kitabı*. (Z. Şişman, Çev.) İstanbul.
- Masciulli, J., & Richard, B. D. (2006) *Governing a Global Community of Shared Risks*, in *Richard B. Day and Joseph Masciulli (eds), Globalization and Political Ethics (Leiden: Brill)*, pp. 681–706.
- Masciulli, J., Molchanov, M. A., & Knight, W. A. (2009) *Political Leadership in Context. The Ashgate Research Companion to Political Leadership*.
- Melih, Hayri (1989). "Şahsi Tutumlarında ve Devlet İdaresinde Demirel-Özal Karşılaştırması", *Doğru Söz*, Temmuz 1989, Yıl: 14, Sayı: 161, s. 22.
- Mert, N. (2007) *Merkez Sağın Kısa Tarihi*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Nelson, M. (2003) "Bureaucracy", *The Social Science Encyclopedia*. London, Routledge.

- Nye, J. J. (2008)*The Powers to Lead*. New York: Oxford University Press.
- Oral, F. S. (1973). Süleyman Demirel'in Kişiliği, Fuat Süreyya Oral Yayını, Ankara.
- Owens, J. (1976)*The Uses of Leadership Theory*. Mc Graw Hill Book Comp.
- Özkazanç, A. (1998)*Türkiye'de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü, Mürekkep*.
- Özkazanç, A. (2007)*Siyaset Sosyolojisi Yazıları*. Ankara: Dipnot Yayınlar.
- Peele, G. (2005) '*Leadership and Politics: A Case for a Closer Relationship?*' *Leadership*, 1, 2.
- Peters, R. (1973)*Authority Responsibility and Education*, George Allen and Unwin. London.
- Peters, R. (1973)*Authority Responsibility and Education*, George Allen and Unwin. London.
- Postman, N. (1994)*Televizyon: Öldüren Eğlence*. (O. Akın-hay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rost, J. C. (1993)*Leadership for the Twenty-First Century*, Praeger. New York.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz, M. (1998)*Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Alfa Basımcı.
- Sarıer, İ. (1999, Nisan 21-24) Zaferden Hezimete, *Sabah*.
8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İzmir Ticaret Odası'ndaki Konuşmaları. (1992, Aralık 24) 14.

Sezai, İ., & Dağı, İ. (2001) *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, içinde *Ramazan Gözen'Turgut Özal ve Körfez savaşı: İdealler ve Gerçekler açmazında dış politika*. İstanbul.

Sözlük, T. (2005) TDK yayınları.

Stoner, J. A., & Edward, F. R. (1992) *Management, Prentice Hall*. New Jersey.

Şerif, M. (2003) *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. 24. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., & Çelik, A. (1998). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. Ankara: Nobel Yayınları.

Tokatlı, O. (1999). *Kırmızı Plakalar, Türkiye'nin Özal'lı Yılları*, İstanbul:Doğan Kitap.

Tolan, B. (1991) *Toplum Bilimlerine Giriş*,. Ankara: Feryal Matbaacılık.

Toros, E. (2011) *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.

Tosun, K. (1990) *Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İ.İ.E.Ya.

Tuncer, A. (1986) *Yurt Hizmetinde Lider Özal ve Anavatan*, İzmir:Doğruluk Matbaacılık.

Turgut, H (1992) *Demirel'in Dünyası*,I. Cilt, İstanbul: ABC Ajansı Yayınları.

Tümtürk, Y. (2008) *Yeni Türkiye'nin Mimarı*. Ankara: Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları.

Türkmen, İ. (1999)*Yönetimsel Zaman ve Yetki Devri Açısından Yönetimde Verimlilik*. Ankara: MPM Yayınları.

TOKATLIOĞLU M.Y.(2005) Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri, Alfa Aktüel Yayınları.

Uğur, F. (2011)*Özlenen Demokrat Turgut Özal*.İstanbul:Zaman Kitap.

Uluç, A. V. (2014) Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.

Uraz, A. (1993) Baba Demirel'in Büyük Türkiye Kavgası, Ankara:EKA Ekonomik Haber Ajansı Yayınları.

Uzun, E. (2008) "Demokrasi Retoriği: VIII. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Konuşmalarında Demokrasi". 99-127. Ankara.

Vakanüvis. (2012, Haziran). (2).

Weber, M. (1984) *Legitimacy, Politics and The State*. New York University Press.

Weber, M. (1995) *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. (O. Ö, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

Wildavsky, A. (2006) *Cultural Analysis*. (B. Swedlow, D. Coyle, R. Ellis, R. Kagan, & A. Ranney, Eds.)

Wright, P. (1996) *Managerial Leadership*. Kent.

Yalçın, A. S. (1999)*Personel Yönetimi*. İstanbul: Beta Basım.

Yavuz, M. H. (1997)*Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey*. *Comparative Politics*.

Yeşilada, B. (1993) Turkish Foreign Policy toward the Middle East. 01 05, 2009 tarihinde <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26197> adresinden alındı.

Yıldız, M. (2008) Yüksek Lisans Tezi:Avrupa Birliğine Tam Üyelik Başvurusuna Giden Süreçte Turgut Özal'ın Yaklaşımları, Çalışmaları ve Politikası, Isparta.

Yıldız, N. (2002)*Liderler, imajlar , Medya*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Yukl, A. G. (1991) *Leadership in Organizations*. New Jersey.

Zalaznik, A. (1977) *Managers and Leaders: Are They Different?*

Zalaznik, A. (1992, Mart-Nisan) Managers and Leaders; Are They Different. 126-132.

Zel, U. (2011)*Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Nobel Yayıncılık.